7 FLY SOM VENDTE KRIGSLYKKEN

ILLUSTRERT VITENSKAP

Historie

2536

Se bildene:

DE GLEMTE STORRIKENE

Afrika huset flere avanserte kulturer.

1951: Winston Churchill vender tilbake

DEN RIKTIGE KJEMI

Nylon var et oversett produkt inntil et kjemikonsern laget nylonstrømper.

historienet.no

HISTORIE/VITENSKAP | BC | 588 | 014 | Kr. 109,95

7 023062 105882 50014

Hun ble funnet på et museums-lager

GUDE-HVISKEREN

Nazistene mente det var snakk om en arisk forfar, kommunistene i DDR gjemte nazi-skjelettet unna. Først nå har arkeologene puslet sammen den utrolige historien om skjelettet: en kvinnelig sjaman fra steinalderen.

Innhold nr. 14

5 **Skriv til oss**

6 **Øyeblikket:** Kongens eneste venn, 1936.

8 **Nyheter**

12 **Den kvinnelige sjamanen:** Grundige undersøkelser av et steinalderskjelett har gitt forbløffende resultater.

18 **En hilsen fra Ramses:** På 1800-tallet ble Paris forært en ekte egyptisk obelisk. Først nå har en forsker studert den nærmere – og funnet en skjult beskjed.

20 **Churchill vil tilbake:** Han førte britene til seier i 2. verdenskrig – og så droppet de ham som statsminister.

28 **Glemte riker:** Gull og elfenben gjorde Afrikas herskere mektige.

34 **Maria:** Hun var jomfru og fødte Jesus i en stall – vet vi mer om henne?

38 **Døden på museum:** Er det moralsk forsvarlig å stille ut døde mennesker? Debatten engasjerer verdens museer.

40 **Et arsenal av stoffer:** Gjennom hele historien har soldater brukt sprit og kjemi for å holde ut krigen.

46 **Nylonbein:** De nye strømpene skapte tumulter på kjøpesentrene.

48 **Forræder:** General Vlasov gikk i tysk tjeneste og betalte en høy pris.

54 **Canada:** Europas nabo mot USA.

58 **Syv fly** som vendte krigslykken.

62 **Mer urin:** Salpeter er nødvendig for å lage krutt. Engelskmennene fant en uuttømmelig kilde.

66 **Spør HISTORIE:** Hva er en skin-walker, og hvorfor spente ikke 2. verdenskrigs soldater hjelmene sine?

70 **Øyeblikket:** CIAs gasspistol, 1975.

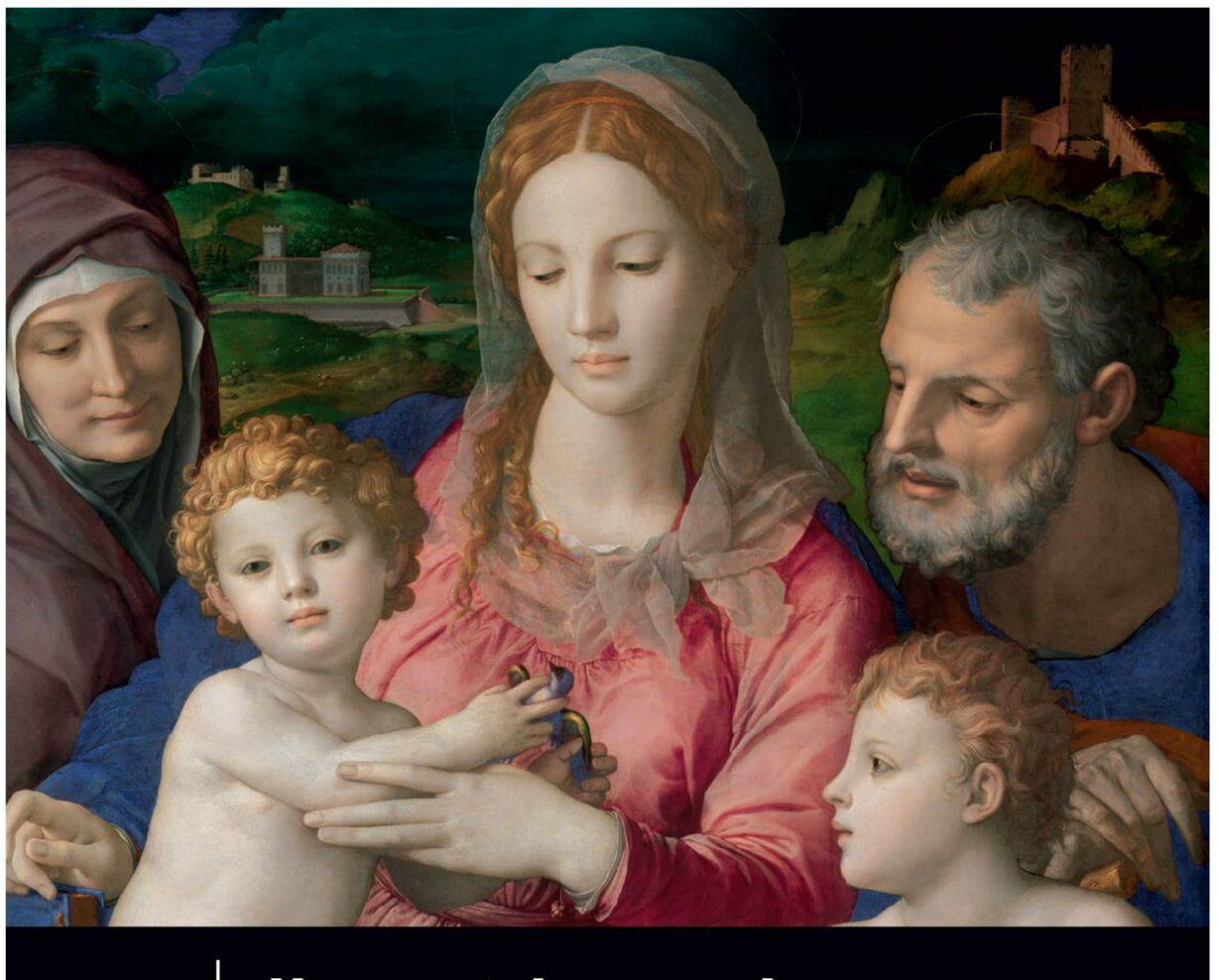
72 **Nyheter:** Studier viser at de norske vikingene var langt mer voldelig enn de danske.

77 **Quiz** om berømte skip.

80 **Forunderlig fortid:** Du har sikkert aldri hørt om Marni Nixon, men du kjenner kanskje stemmen hennes. Hun er filmstjernen uten navn.

AKG-IMAGES, GETTY IMAGES

FORSIDEFOTOS: © LDA SAXONY-ANHALT, KAROL SCHAUER, SHUTTERSTOCK, IMAGESELECT, ALAN WILSON, WURGER/ GOODFON.COM, AARON ALLMON

34 **Hun omtales som Jesu mor og Jomfru Maria, men hvem var hun?**

AGNOLO BRONZINO

General Vlasov

48

Stalin forrådt av sin yndlingsgeneral

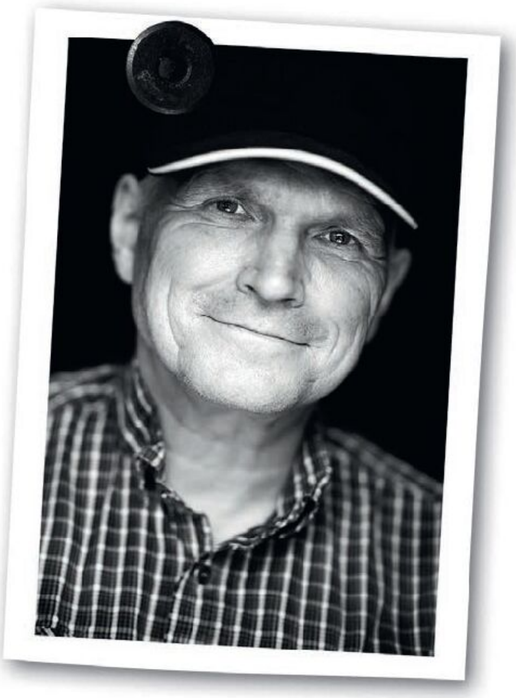
General Vlasov var møkk lei sovjet-regimet. Han gikk over til nazistene for å bekjempe kommunismen.

WITR/SHUTTERSTOCK

28

Se de forbløffende byggverkene som Afrikas glemte herskere etterlot.

HELLE MOOS

Churchill nektet å gå av med pensjon

Følelsen av skuffelse og svik må ha svidd i Winston Churchill da resultatet av det britiske valget i 1945 forelå: Britene hadde vraket ham som statsminister og valgt en ny – en fra Arbeiderpartiet!

Her hadde den hardtarbeidende aristokraten Churchill viet fem år av sitt liv for å redde britene fra å ende som Hitlers slaver – og så var valgnederlaget takken?

Men selv om den avsatte statslederen nå var blitt 70 år gammel, var han ikke klar for pensjon. Han ble i parlamentet for å være klar når en ny sjanse dukket opp.

På side 20 kan du lese om Winston Churchills siste kamp – og hvorfor britene var så lei ham etter 2. verdenskrig.

Torsten Weper,
Redaktør

ANNONSE

gjoerdetselv.com

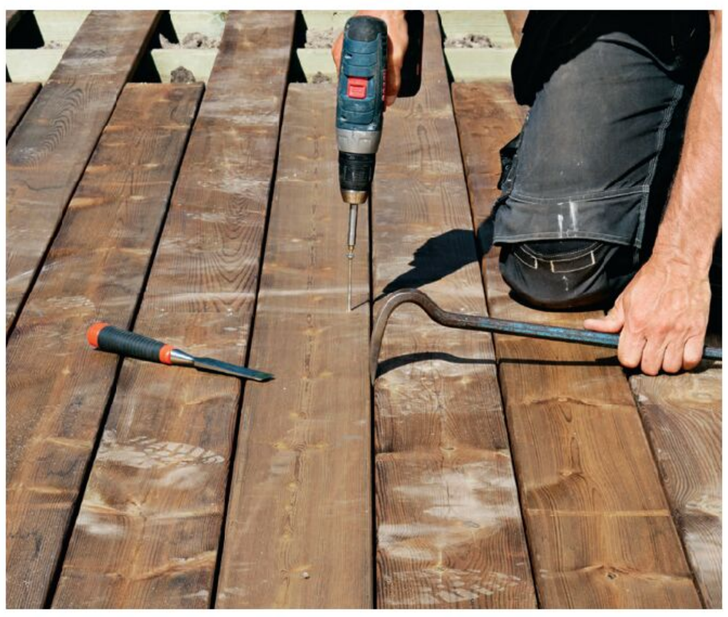
Prøv det i dag

Alle kan lære å gjøre det selv!

- Vi forklarer alt det vanskelige
- Bilder fra start til slutt
- Komplett liste over materialer
- Oversiktlig arbeidstegning

Over 1000 enkle veiledninger

Bestill i dag på gjoerdetselv.com og få den første måneden til kr 19

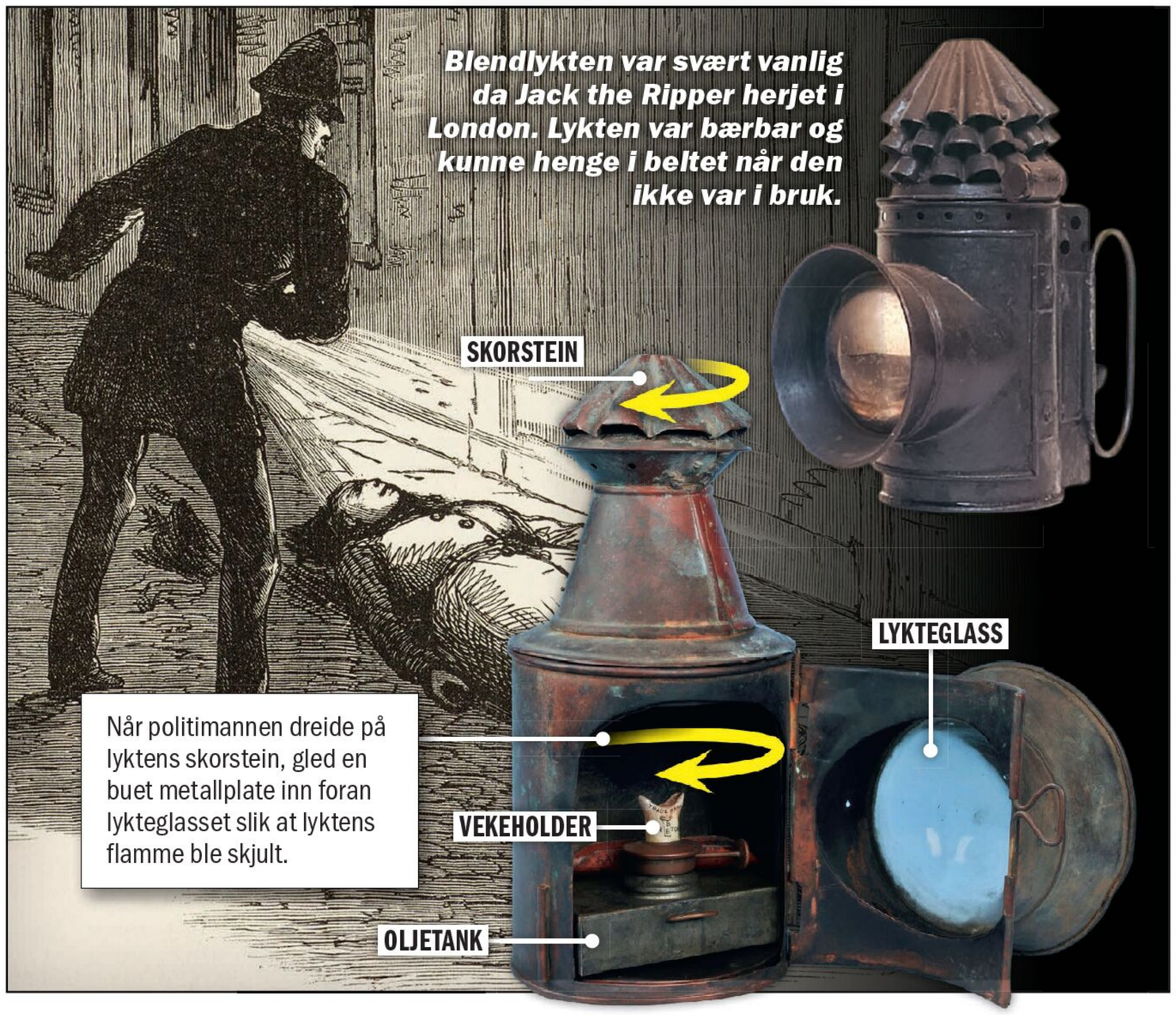
Gjør Det Selv

Din garanti for et godt resultat

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Lommelykter på Jack the Rippers tid?

Jeg leste historien om Jack the Ripper (nr. 10/2025). Her står det i artikkelens første avsnitt at legen lyser på drapsofferet med en lommelykt. Det skjedde den 31. august 1888, men ifølge historienet.no ble lommelykten først oppfunnet i 1898. Var det en annen type lykt som legen brukte i 1888? Jan Geir Ollestad

WALDAY MOKANNEN/KOMMANDØR CHR CHRISTENSEN HVALFANGSTMUSEUM/SANDEFJORDMUSEENE/CC BY-SA 4.0 & THE PENNY ILLUSTRATED PAPER/WIKIMEDIA COMMONS & LANTERN/MUSEUM OF ENGLISH RURAL LIFE, UNIVERSITY OF READING, EUROPE/CC BY-NC-SA

Den tradisjonelle lommelykten ble ganske riktig først oppfunnet et tiår etter Jack the Rippers drap i 1888. Det var da heller ikke en batteridrevet lykt som legen lyste på offeret med. Han brukte derimot en såkalt blendlykt, som han sannsynligvis lånte av de tilstedeværende politifolkene.

Disse lyktene, som også ble kalt «tyvelykter», var på midten av 1800-tallet blitt standardutstyr for spesielt politifolk på nattpatrulje. Før det hadde man brukt fakler eller alminnelige oljelamper, men de kastet lyset til alle sider og blendet derfor bæreren.

Blendlykten, som var på størrelse med en nåtidig termoflaske, fokuserte derimot lyset fremover gjennom et lett buet frontglass. Lyskilden kunne både være et stearinlys og en liten oljelampe.

I motsetning til en batteridrevet lommelykt kunne blendlykten ikke slukkes ved et trykk på en knapp. Og da politifolkene ikke ønsket å rette oppmerksomheten mot seg selv med et skinnende lys, hadde blendlykten en smart mekanisme. Hvis politimannen ville skjule lyset – uten å blåse ut flammen – dreide han på lyktehusets topp, den såkalte skorsteinen. Dermed gled en buet metallplate inn foran lykteglasset og blendet lyset uten at flammen gikk ut. Red.

PRIVATFOTO: NINA WOLD

Hjelp! Kypriotisk kulturarv er i fare

Vi er en gruppe som har støtt på et spennende sted i Esentepe i Nord-Kypros. Stedet er overgrodd, men under buskene ligger rester av en eldgammel bosetting. Den er bl.a. beskrevet i «Antiquities of Kyrenia» av William Dreghorn, som mente at bosettingen er fra den bysantinske epoken (500-1000 e.Kr.). Det er i dag tydelige spor etter katakomber og gravsteder.

Dessverre ser de lokale byutviklerne ut til å være likeglade. De dumper jevnlig betong nær stedet. Det er hårreisende, men vi aner ikke hvordan vi skal få de rette til å interessere seg for saken. Nina Wold

Først og fremst: Flott at dere tar opp saken. Dessverre har det tyrkiske Nord-Kypros et dårlig rykte hva angår bevaring av især den bysantinske kulturarven.

I 2020 anslo Byzantine Museum & Art Galleries of the Archbishop Makarios III Foundation (på den gresk-kypriotiske delen av øya) at over 500 kirker og klostre er blitt ødelagt eller vandalisert i Nord-Kypros siden 1974. Dertil kommer over 15 000 ødelagte eller forsvunne helgen-ikoner. Deres beste mulighet er derfor å kontakte relevante myndigheter og spre saken i mediene. Red.

CENTRAL PRESS / GETTY IMAGES

ØYEBLIKKET

Edvards eneste venn

Edvard 8. har vært britenes konge siden januar 1936. Populær er han ikke, for kongen nærer sympati for nazistene, og så akter han å gifte seg med den fraskilte Wallis Simpson fra USA. Det store flertallet av britene er rystet over kongens oppførsel, og innen året er omme, må Edvard abdisere.

Downing Street, London
11. desember 1936

En kongelig affære:
Få hele den dramatiske historien om Edvard 8., som måtte velge mellom kronen og en kvinne.

Romas fattigkvarter: Bolighaien Marcus Crassus tjente formuer på å bygge leiekaserner til hovedstadens fattige.

I takt med at byene i Romerriket vokste, økte også gapet mellom fattig og rik – akkurat som i moderne storbyer. Det viser en ny undersøkelse.

Ulikheten økte og økte i romerske byer

Det er ingen tilfeldighet at gapet mellom fattig og rik øker i verdens storbyer. Ifølge en ny undersøkelse har det alltid vært slik.

ROMERRIKET

I vår tid er kontrasten kanskje størst når storbyenes ghettoer av blikkskur ligger i skyggen av nybygde høyhus i glitrende glass.

I antikken gjaldt den samme ulikheten når almuens hytter lå et steinkast fra de kongeliges overdådige palasser. En ny undersøkelse viser at forskjellen på fattig og rik alltid har blitt større i storbyene.

«Vår forskning tyder på at ulikhet ikke bare er noe uheldig som ofte oppstår i byer. Det er noe som vokser i takt med dem og følger forutsigbare skaleringsmønstre», sier hovedforfatter Christopher Carleton fra det tyske Max Planck-instituttet i en pressemelding.

«Det ser ut til at ulikhet kanskje er en innebygd konsekvens av urban vekst.»

I undersøkelsen sammenlignet forskerne prestisjebygg i romerske byer og dagens storbyer. I antikkens romerske byer talte de monumenter og sammenlignet prosjekter sponset av den rikeste overklassen med hvor stor byen var på det tidspunktet.

I antikkens Roma var gladiatorkampene i Colosseum et av de relativt få stedene der storbyens fattige og rike deltok i samme begivenhet.

For vår tids moderne byer har de kryssreferert byens innbyggertall med byggingen av nye skyskrapere og antall milliardærer i befolkningen.

Ved hjelp av avansert statistisk modellering fant forskerne at ulikheten økte i omtrent samme takt i Romerrikets storbyer som i vår tid.

Etter hvert som byene vokser seg større, øker også antallet nye prestisjebygg. Men faktisk øker ikke rikdommen på toppen av samfunnspyramiden med helt samme hastighet.

Det er en såkalt avtagende avkastning på de rikes opphopning av rikdom etter hvert som byen får flere innbyggere. Så selv om ulikheten fortsetter å øke, vil økningen gradvis avta en smule.

Ifølge forskerne bak den nye undersøkelsen tyder dette på at ulikhet er et grunnleggende problem ved urbanisering – et problem som ikke kan trylles bort med kjappe politiske løsninger. **sste**

CREATIVE COMMONS

Gullskatt kan være brukt under seremonier

Arkeologer har funnet en ødelagt krukke i et egyptisk tempelområde. Inne i den var det et spesielt smykke som gir innblikk i egypternes gudsdyrkelse.

Mut (til venstre), Amon (i midten) og Khonsu (til høyre) ble tilbedt både sammen og hver for seg. I Karnak fantes det f.eks. et tempel viet Amon.

MINISTRY OF TOURISM AND ANTIQUITIES

ARKEOLOGI

Arkeologer har funnet en samling imponerende smykker fra det gamle Egypt gjemt i en knust krukke.

Gruppen bak funnet består av egyptere og franskmenn, og de arbeider for tiden i området nord for tempelruinene i Karnak i nærheten av Luxor.

De vakre smykkene består blant annet av en gullring, forgylte amuletter og dekorative perler. Noen av amulettene var såkalte Wadjet-amuletter som forestiller guden Horus' øye, som egypterne mente beskyttet mot det onde og sikret dem god helse. Det skriver Live Science.

Men arkeologene fremhever spesielt én gjenstand, ifølge det egyptiske departementet for turisme og antikviteter. Teamet fant tre små figurer som forestiller farsguden Amon, hans gemalinne Mut og sønnen deres, måneguden Khonsu, laget som ett enkelt smykke.

Til sammen utgjorde de tre gudefamilien fra Teben, som ble feiret i en årlig seremoni. I forbindelse med denne begivenheten gikk egypterne fra det store tempelkomplekset i Karnak til Luxor-tempelet, en to kilometer lang tur sørover.

Tilbedelsen av Amon og gudefamilien var spesielt utbredt i det tebanske området, som strakte seg over begge sider av Nilen og omfattet bl.a. Luxor og Karnak.

Forskerne mener at de tre gudene kan ha blitt båret som en amulett som skulle beskytte eieren. Ifølge forskergruppen stammer den nylig oppdagede amuletten fra det 26. dynastiet.

Perioden varte fra 664-525 f.Kr. og var en spesielt turbulent tid i egyptisk historie. Mot slutten av det 26. dynastiet erobret perserne riket. Bortsett fra en kort periode med selvstendighet i det 28.-30. dynasti, forble Egypt under persisk herredømme frem til 332 f.Kr. Da inntok Aleksander den store området og ble landets hersker. **ma**

Glemt middelalderkongerike kanskje funnet i England

På 400-tallet underla sakserne seg Sussex, ifølge historien. Men det er ikke hele sannheten.

En del av området utgjorde et selvstendig kongerike – og holdt stand, hevder en britisk arkeolog.

MIDDELALDEREN

I 477 seilte angelsakseren Ælla til Britannia. Her beseiret han en lokal styrke av britannere og grunnla det sørsaksiske kongeriket – dagens Sussex, ifølge den angelsaksiske krøniken.

Men krøniken forteller ikke hele historien. Ikke alle i Sussex lot seg så lett underkue av de angelsaksiske angriperne, hevder den engelske arkeologen dr. Michael Shapland.

Tiden etter Romerrikets fall var urolig for Britannia. Området ble invadert av saksere, angler, jyder og frisere fra 400-tallet, som grunnla kongeriker som Sussex, Kent og Essex.

Sussex var imidlertid ikke én enhet, men besto av tre kongeriker – West Sussex, East Sussex og Hastings – ifølge Shaplands teori. Av de tre rikene var det ett – West Sussex – som utmerket seg ved å stå imot det angelsaksiske overherredømmet i lengre tid enn resten av området.

Navn avslørte kongens tilhørighet

West Sussex' status viser seg i fraværet av arkeologiske spor etter angelsakserne. Enda mer avslørende er beliggenheten til områdets katedral.

Da angelsakserne invaderte området, innførte de en hedensk religion som erstatning for den kristne troen som romerne hadde brakt med seg til de britiske øyene.

LOVE ALL THIS PHOTOGRAPHY/SHUTTERSTOCK

Angelsakserne slo seg ned på de britiske øyene fra 400-tallet. Bosetningene ble til kongeriker som etter hvert utviklet seg til det moderne England.

Sussex var derfor angivelig hedensk helt til området ble kristnet på 600-tallet.

Men katedralens beliggenhet på en øy – Selsey – avslører at folk forble kristne. Det samme gjelder for gamle kristne sentre som Lindisfarne og Iona, som også forble kristne lenge etter at romertiden tok slutt.

For Shapland er imidlertid det avgjørende beviset navnet på den siste kongen av Sussex – Æthelwealh. Navnet betyr «edel britanner».

«Hvorfor brukte denne påståtte sakseren et britisk navn? Kanskje fordi han ikke var sakser i det hele tatt», spør Shapland i en pressemelding.

Uansett hvem Æthelwealh var, møtte han en ulykkelig skjebne. Han ble myrdet i 685 av sakseren Cædwalla, som overtok makten – en hendelse som satte en stopper for hele Sussex-områdets uavhengighet. **ec**

Den røde prinsessen farget tennene sine

I et gravkammer fra det gamle Kina fant arkeologer de jordiske levningene av en ung kvinne. Arkeologene har et tips om hvem hun var.

ARKEOLOGI

Arkeologer i det nordvestlige Kina har funnet et flott gravkammer med flere skjeletter fra oldtiden. Men det var særlig ett skjelett som fanget arkeologenes oppmerksomhet.

Tennene på en 2000 år gammel hodeskalle var malt med en så sterk rødfarge at den fortsatt kunne ses med det blotte øye.

Etter å ha undersøkt skjelettet nærmere konstaterte arkeologene at det dreide seg om en helt spesiell kvinne med høy status, som må ha vært gjenstand for et ritual forskerne aldri hadde sett før.

Den unge kvinnen, som forskerne har kalt «den røde prinsessen fra Silkeveien», ble funnet sammen med tre andre personer som anslås å stamme fra 202 f.Kr. til 8 e.Kr. da Han-dynastiet hadde makten i Kina.

«Prinsessens» tenner var malt røde med mineralet sinober, som var et velkjent fargestoff allerede i forhistorisk tid. Stoffet er også kjent som et psykoaktivt stoff som kan utvide bevisstheten. Det ble brukt i ritualer der man nærmet seg en åndelig verden.

Sinober finnes imidlertid bare flere tusen kilometer unna der «den røde prinsessen» ble funnet. Stoffet må ha blitt fraktet flere tusen kilometer langs Silkeveien, noe som bare gjorde det mer eksklusivt og understreker at kvinnen var en del av eliten. Det skriver forskerne i det vitenskapelige tidsskriftet Archaeological and Anthropological Sciences.

Forskerne antyder at kvinnen kan ha vært en sjaman som opprettet forbindelse med åndeverdenen.

I nærheten av den «røde prinsessen» er det funnet gjenstander som ble brukt i sjamanritualer, blant annet trommeskinn, kobberspeil og kroner av tre. Rødfargen kan ha symbolisert solen og ilden, som var viktige elementer i sjamanistiske ritualer i det forhistoriske Kina. **ma**

EN YOU ET AL., ARCHAEOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL SCIENCES (2025)

Selv om det er over 2000 år siden kvinnen ble begravd, finnes det fortsatt spor av den karakteristiske røde fargen på «prinsessens» tenner.

Ilden kan ha ført til genetiske endringer hos tidlige mennesker

Bruken av ild ga fortidsmennesket brannsår som evolusjonen muligens fant en kur for.

STEINALDER

Da mennesket lærte å kontrollere ilden for om lag en million år siden, endret livet seg radikalt for våre forfedre. Ilden varmet i kulden, spredte lys i mørket og gjorde det mulig å tilberede mat.

Men de nye mulighetene medførte også fare for smertefulle og farlige forbrenninger. En studie antyder imidlertid at evolusjonen kompenserte for denne ulempen.

En britisk forskergruppe har studert data som viser genaktivitet i henholdsvis sunn hud og hud med brannskader hos mennesker og rotter.

Ved hjelp av dataene identifiserte de 94 gener som påvirket helingsprosessen etter brannskadene. Deretter sammenlignet forskerne genetiske data for mennesker og sjimpanser, menneskets nærmeste nålevende slektning.

Undersøkelsen viste at ti av genene som var aktive under helingen, viste en betydelig sterkere grad av seleksjon hos mennesker enn hos sjimpanser.

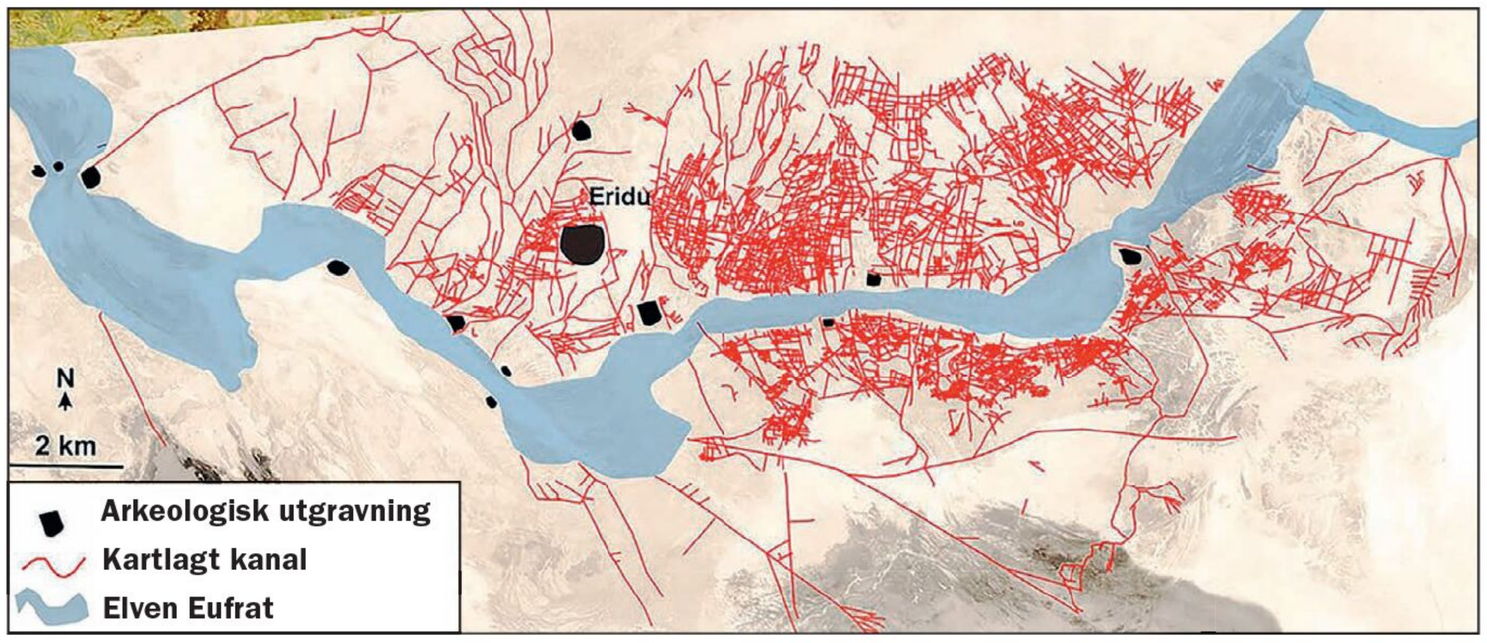
Det er spesielt tre gener – som bl.a. er ansvarlige for dannelse av sår og arr samt bekjempelse av infeksjoner – som dominerer. Forskerne mener at nettopp disse genene kan ha hatt avgjørende betydning for menneskets evne til å komme seg over skader.

Den genetiske endringen medfører imidlertid også ulemper. De samme egenskapene som fremmer helingen av små skader, motvirker nemlig helingen av omfattende skader – lesjoner som steinaldermennesker sjelden overlevde, men som nå kan behandles med medisin.

Forskerkolleger mottar studien med interesse og et visst forbehold.
For eksempel kaller antropologen Thomas Püchsel fra universitetet i Oxford funnene «nyskapende og spennende».
Han mener imidlertid også at videre forskning, blant annet undersøkelser av utdødde menneskearter, er nødvendig.
Det skriver Greek Reporter. **ec**

Mesopotamiske kanaler kartlagt

For 7000 år siden oppsto den eldste byen forskerne kjenner til. Nye funn viser hvordan ørkenbyen Eridu kunne overleve i fem årtusener.

J. JOTHERI ET AL.

Forskernes kartlegging av kanal-nettverket rundt Eridu. Kanalene sikret vann til avlingene og liv til byen frem til Eufrat-elvens løp endret seg.

ARKEOLOGI

Rundt det historikerne vanligvis kaller verdens eldste by, har et team av arkeologer avdekket et omfattende nettverk av kanaler.

De flere tusen kunstige vannløpene har vært avgjørende for å skaffe mat til byen Eridu.

Det er den tidligste byen som forskerne har funnet spor av i Mesopotamia, og den oppsto rundt 5400 f.Kr.

Restene av Eridu ligger i det som i dag er det sørlige Irak. Ifølge den sumeriske kongelisten var Eridu den eldste byen i Mesopotamia, som vanligvis regnes for å være verdenshistoriens eldste avanserte sivilisasjon.

I området rundt Eridu har et forskerteam fra det irakiske Al-Qadisiyah-universitetet oppsporet og kartlagt 200 større kanaler med mer enn 4000 avledede og mindre kanaler.

Forskerne kombinerte satellittbilder, landskapsanalyser og droneopptak med gjennomgang av historiske kart og andre kilder for å finne de flere tusen år gamle menneskelige avtrykkene i landskapet.

I likhet med resten av Mesopotamia var også Eridu dypt avhengig av den nesten 3000 kilometer lange Eufrat-elven, påpeker forskerne i den nye studien.

De mange vannløpene sørget for vann til avlingene på minst 700 gårder som lå i nærheten av de mindre kanalene.

Kanalene var av svært varierende størrelse. De største var opptil ni kilometer lange og fem meter brede, mens de minste var bare ti meter lange og to meter brede.

I motsetning til mange andre steder i Mesopotamia var Eufrat ganske stabil i Eridu-området. Dette gjorde at byen, sammen med den berømte oldtidsbyen Ur, som lå tolv kilometer nordøst for Eridu, kunne overleve frem til rundt 500 f.Kr.

Men selv ikke sofistikert vannarkitektur kunne redde verdens eldste by, som ble forlatt da Eufrats løp begynte å endre seg.

sste

Forskerne mener at mennesker brukte ild fra naturlige branner, f.eks. fra lynnedslag, lenge før de lærte å tenne bål.

AI/WEIGHTS.COM

FLERE NYHETER PÅ SIDE 72

Nazistene tok helt feil:

Gåten om gudehviskeren

I 1934 erklærte nazistene et flere tusen år gammelt skjelett for en sensasjon. De slo fast at knoklene stammet fra en av Tysklands første bønder – en vaskeekte ur-arier. De kunne ikke ha tatt mer feil.

Arkeologenes teori er at graven i Bad Dürrenberg tilhørte en sjaman som forbandt folket sitt med åndeverdenen.

© LDA SAXONY-ANHALT, KAROL SCHAUER

AV TROELS USSING & NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Nazistene har sittet med makten i et drøyt år da det blir gjort et oppsiktsvekkende funn i den østtyske kurbyen Bad Dürrenberg. En ettermiddag i mai 1934 er en gruppe arbeidere i ferd med å legge rør til en fontene i byens park da de kommer over en grav med menneskeknokler omgitt av okerfarget jord.

En museumskonservator fra byen Halle blir tilkalt. Han samler inn så mye som mulig av innholdet i graven og lager en skisse av funnet før han i all hast fyller igjen hullet med jord. Knoklene viser seg å stamme fra en voksen person og et lite barn.

Undersøkelsen av en steinøks og 31 små flintblader fra graven får konservatoren til å konkludere med at skjelettene stammer fra yngre steinalder – neolittisk tid – mellom 5500 f.Kr. og 2200 f.Kr.

> «Sjelden har man vært på villspor så lenge.»
>
> Professor Harald Meller om Bad Dürrenberg-funnet.

Da arkeologer med tilknytning til nazistpartiet undersøker skjelettet av den voksne mannen, utroper de funnet som en sensasjon: Ifølge dem tilhører skjelettet en lyshudet bonde, og mannen er en av de tidligste arierne som noensinne er funnet i Tyskland, en ur-arier.

Konklusjonen passer som hånd i hanske med nazistenes raseideologi og deres oppfatning av ariere som hvite mennesker med blondt hår og blå øyne. Ifølge nazistene beviser det enestående funnet at det har eksistert ariere i Tyskland i årtusener.

Problemet er bare at nesten alt – dateringen, hudfargen og ikke minst kjønnet – er feil. Ny forskning avslører en helt annen sannhet om den gåtefulle graven i Bad Dürrenberg. Men nazistene hadde tross alt rett i noe – funnet var en sensasjon.

På sporet av en kvinnelig sjaman

Etter at nazistene hadde utnyttet skjelettet fra Bad Dürrenberg til sine egne formål, gikk det i glemmeboken i flere tiår. Det er først nå at forskningen virkelig har vekket oldsaken til live.

«Dette er en av de sprøeste historiene innen vitenskapen», forteller den tyske arkeologen og professoren Harald Meller begeistret til HISTORIE under et intervju i Halles museum for forhistorie.

Meller er direktør for museet for forhistorie i Halle og ledet det ekspertteamet som sto bak en dyptpløyende undersøkelse av graven i Bad Dürrenberg i 2019. Inntil da hadde funnet bare blitt undersøkt sporadisk, og i 70 år hadde knoklene og steinredskapene fra graven ligget og samlet støv i en kasse på et lagerrom i Halles arkeologiske museum.

Halle ble en storby i Øst-Tyskland, og kommunistene hadde ingen interesse av nazistenes relikvier. Men noen år etter Berlinmurens fall kunne arkeologen Jörg Orschiedt slå fast at knoklene slett ikke var fra en mann, men fra en kvinne.

På det tidspunktet hadde karbon-14-dateringer vist at personen heller ikke hadde levd i yngre steinalder, men rundt 7000-6800 f.Kr. i eldre steinalder – også kjent som mesolittisk tid. Skjelettet var med andre ord cirka 1500 år eldre enn først antatt – før jordbruket i det hele tatt hadde kommet til Europa.

I 2000 anslo en annen arkeolog at graven tilhørte en kvinnelig sjaman ut fra de mange smykkene og et antatt musikkinstrument – altså langt fra nazistenes teori om at det var en hvit mann som dyrket jorden.

«Sjelden har man vært på villspor så lenge», forklarer Meller.

Det var først i 2019, da en modernisering av kurparken i Bad Dürrenberg ble kunngjort, at arkeologene fikk muligheten til å studere funnet fullt ut. Meller og kollegene hans skjønte at dette var siste sjanse til å finne igjen graven før maskiner ødela området.

Arkeologene gikk på jakt, utstyrt med det primitive kartet som var tegnet 85 år tidligere. På et platå over bredden av elven Saale fant de gravstedet – og her gjorde de flere viktige funn.

Nye skjeletter dukket opp av graven

På selve gravstedet gikk arkeologene utradisjonelt til verks. De løftet ganske enkelt opp all jorden rundt den gamle graven i to store blokker – til sammen seks tonn jord og stein.

Jordblokkene ble forseglet i kasser og fraktet med lastebil til et lager i Halle der arkeologene kunne utforske den 9000 år gamle graven uforstyrret.

Hundrevis av nye gjenstander dukket opp, blant annet bein fra mange forskjellige dyr og mikrolitter – små steinredskaper fra den mesolittiske kulturen. Dessuten fant arkeologene nye skjelettdeler fra kvinnen samt beinfragmenter fra det lille barnet.

Sammen med de gamle funnene sto forskerne med et epokegjørende materiale som gjorde det mulig å danne seg et mer komplett bilde av den gravlagte kvinnen.

«Denne begravelsen forklarer alt. Det er mye utstyr i graven, og det forteller oss at dette definitivt er en sjaman», forklarer Meller.

Graven inneholdt bl.a. et hjortegevir og nesten 100 dyretenner som ekspertene mener var del av kvinnens sjamankostyme i form av et dyrisk hodeplagg og et halskjede av villsvintenner som ble brukt under religiøse seremonier. Graven inneholdt også et bredt utvalg knokler fra praktisk talt alle de dyrene som levde i området ved Bad Dürrenberg for 9000 år siden.

På samme måte som sibirske sjamaner praktiserte det flere tusen år senere, har den kvinnelige sjamanen visstnok smykket seg med de dyrene hun skulle kontakte med sine spesielle krefter. Sjamanens rolle var nemlig å skape forbindelse mellom den jordiske ▶

Professor Harald Meller har ledet de nye undersøkelsene av sjamanen fra Bad Dürrenberg. Nå er skjelettet hennes utstilt på museet i Halle.

STEFFEN SCHELLHORN/IMAGESELECT

Sjamanen fikk et zoo med i døden

Sjamanen i Bad Dürrenberg ble gravlagt i sittende stilling for ca. 9000 år siden. I den nøye konstruerte graven fikk hun selskap av alle slags dyr.

Med moderne teknologi har arkeologene i Bad Dürrenberg kunnet finne nøyaktige detaljer i sjamangraven. Hele gravstedet ble simpelthen flyttet i to store jordblokker til et laboratorium der jorden ble varmet opp og skannet med en sensor som avslørte at sjamanen hadde blitt gravlagt sittende og deretter hadde fått barnet lagt i fanget.

Undersøkelsene viste at graven var omhyggelig konstruert med et flettverk som var kledd med rød oker på innsiden. De opprinnelige funnene fra 1934 og nye funn i 2019 har avdekket at over 100 deler fra ulike dyr også ble lagt i sjamanens grav.

«Det minner nesten om en dyrehage – med alle dyrene representert», sier arkeolog Harald Meller til HISTORIE.

Datidens mennesker trodde sannsynligvis at sjamanene fikk hjelp av dyreånder slik at de kunne fungere som mellomledd mellom menneskenes og åndenes verden. Dette kan forklare de mange dyrerestene i graven, og dyredelene kan også ha hatt en symbolsk betydning. For eksempel kan fugler som traner ha symbolisert den sjamanistiske sjelereisen.

Steinredskapene kom langveisfra

Blant sjamanens gravgaver var det mange steinredskaper, blant annet små flintblad. Undersøkelser viser at flinten kom fra over ti ulike flintkilder, hvorav noen lå minst 80 kilometer borte.

Rødt markerte gjenfødelse

Sjamanens grav var foret med flettverk kledd med okerjord. Fargen, som skyldes jernforbindelser, var muligens et symbol på gjenfødelse eller liv etter døden.

Sjamanen ble lagt sittende i graven med barnet på fanget.

© LDA SAXONY-ANHALT, KAROL SCHAUER & SHUTTERSTOCK

Dyrene i graven

En veritabel zoologisk hage

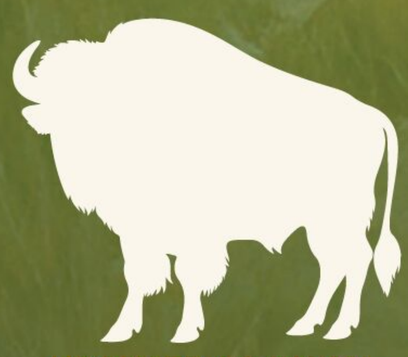
I graven lå det en mengde dyreknokler, tenner og gevirer. Noen stammet fra byttedyr, andre fra dyr som kanskje skulle hjelpe sjamanen over i den neste verden.

KRONHJORT OG RÅBUKK

TRANER

UROKSER OG BISON

VILLSVIN

BEVERE

PINNSVIN

ELVEMUSLINGER

SKILPADDER

▶ verden og åndeverdenen via bl.a. hallusinasjoner, og byttedyr som hjort og urokse inngikk trolig i ritualene.

Hun må derfor ha tilegnet seg essensen av ulike dyrs egenskaper for å kunne forstå og tolke dem. Derfor fikk hun også med seg deler av dyrene i graven da hun døde.

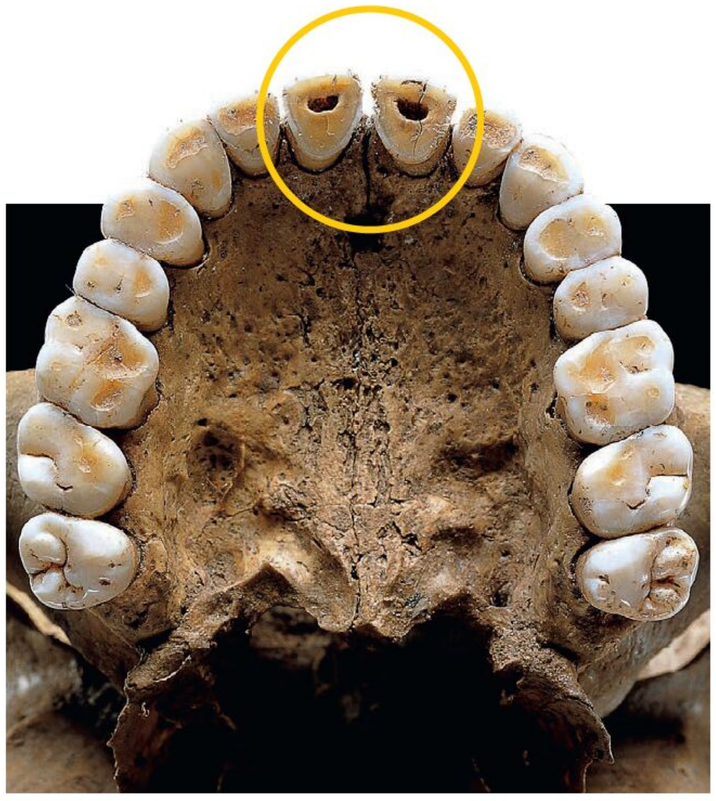
Kvinnen var ingen blond arier

Undersøkelser av sjamanens skjelett viser at hun var mellom 30 og 40 år gammel, med brede kinnben og en høyde på 155 cm. Av utseende skilte hun seg altså ikke ut fra en typisk jeger-sanker i eldre steinalder.

Det som imidlertid var annerledes med kvinnen, var at hun hadde svake sener. Dette tyder på at hun var mindre aktiv enn sine samtidige og sannsynligvis ikke gikk på jakt selv.

Dessuten fant ekspertene tegn på slitasje i korsryggen og overkroppen, noe som sammen med slitasje på benknoklene tyder på at hun tilbrakte mye tid knelende – et aspekt som støtter teorien om at hun var sjaman. Ved hjelp av moderne DNA-teknikker gjorde Mellers gruppe en viktig oppdagelse som knuste nazistenes ariske drømmer for godt.

«Takket være de genetiske analysene vet vi nå at kvinnen hadde svart hår og blå

LANDESAMT FÜR DENKMALPFLEGE UND ARCHÄOLOGIE SACHSEN-ANHALT

Sjamanens fortenner ble med overlegg filet ned til nerven. Denne filingen kan ha hjulpet henne i rollen som sjaman.

øyne», forklarer Meller, som påpeker at kvinnen også var relativt mørkhudet – altså langt fra noen blond arier.

På 1930-tallet gjorde nazistene ingen anstrengelser for å undersøke barnet i dobbeltgraven, og i flere tiår trodde arkeologene at barnet var kvinnens eget. Men etter den nye utgravningen i 2019 fant Mellers team et indre hodeskallebein fra barnet som det var mulig å trekke ut DNA fra – noe som ikke hadde latt seg gjøre med knoklene som var funnet tidligere.

DNA-analysen viste at barnet var en seks til åtte måneder gammel gutt som definitivt ikke var sjamanens sønn, selv om de var i slekt. Slektskapsforholdet er komplekst og kan ikke fastslås med sikkerhet.

Kvinnen kan ha vært barnets tippoldemor, slik at barnet ble begravet etter hennes død, men de to kan også være fjerne slektninger som levde på samme tid. Meller er mest tilbøyelig til å tro det siste, for undersøkelser av barnets knokler viste også at gutten led av D-vitaminmangel. Derfor kan foreldrene ha søkt hjelp hos den fjerne slektningen:

«Barnet var sykt, og vi tror at hun ville helbrede dette barnet, men at både hun og barnet døde omtrent samtidig. Og så la de barnet i helbrederens grav.»

Hun kunne rulle med øynene

Ifølge Meller var den kvinnelige sjamanen fra Bad Dürrenberg en betydningsfull kvinne som steinaldersamfunnet støttet seg til. Da hun levde, var den siste istiden slutt, og i det mildere klimaet i eldre steinalder begynte tette skoger å dekke innlandet.

Vesteuropeerne gikk fra jegerkultur til jeger- og sankerkultur og holdt seg stadig mer i samme område fordi det tett bevokste landskapet gjorde det vanskeligere å forflytte

Brun hud, svart hår og blå øyne

I over 80 år gikk fagfolk ut fra at sjamanen fra Bad Dürrenberg var lys i huden. Moderne studier har avslørt at åndemaneren hadde mørk hud.

I 2020 kunne arkeologene med moderne DNA-teknologi med sikkerhet bekrefte tidligere teorier om at sjamanen i Bad Dürrenberg var en kvinne. Den kvinnelige sjamanen var et sted mellom 30 og 40 år da hun døde, og analysene viser at hun – i motsetning til nazistenes konklusjon på 1930-tallet – var mørk i huden og hadde svart hår. Øynene hennes var imidlertid blå.

Kvinnens mørke hudfarge var helt typisk for vesteuropeiske jegere og sankere i eldre steinalder mellom ca. 9600 og 5500 f.Kr. Det viser funn av individer fra samme periode i Luxembourg og England. Også i de tilfellene antok arkeologene opprinnelig at individene hadde hatt blek hud. Genetiske analyser har siden slått fast at de var mørke i huden.

Således har sjamanen i Bad Dürrenberg, sammen med blant andre den luxembourgske Loschbour-mannen og den britiske Cheddar-mannen, bidratt til å fastslå at lys hud først kom til Vest-Europa i yngre steinalder, 5500-2200 f.Kr.

Ut fra undersøkelsene av sjamanen mener man at hun ikke så ut som noen arier.

© LDA SAXONY-ANHALT, KAROL SCHAUER

seg fra sted til sted. Folk levde av å sanke frukt, fiske og jakte.

Ifølge Meller krevde den nye livsstilen at steinaldermenneskene for første gang spesialiserte seg. De ble bl.a. kanobyggere, flintsmeder og fiskere for å utnytte knappe ressurser på best mulig måte. Graven i Bad Dürrenberg viser dessuten at jeger- og sankerreligionen også ble spesialisert i form av utvalgte personer – sjamaner – som tok seg av kommunikasjonen med åndeverdenen på vegne av resten av fellesskapet.

Ifølge Meller har den kvinnelige sjamanen vært høyt respektert i det skogkledde Bad Dürrenberg for rundt 9000 år siden, og med sin forbindelse til åndene har hun spilt en viktig rolle i samfunnet. Hun har blitt betraktet som en som med sin kontakt med overnaturlige krefter kunne hjelpe syke og skadde eller sikre suksess i jakten.

Med forskernes kunnskap om sibirsk sjamanisme er det en kjent sak at sjamaner opp gjennom historien har hensatt seg i transe eller ekstase for å være særlig mottakelige for åndelig påvirkning. Det samme var nok tilfelle for sjamanen i Bad Dürrenberg, sier Meller.

Undersøkelser av kvinnens knokler viser at hun led av *nystagmus* – også kjent som «dansende øyne».

«Hun hadde en deformitet på ryggvirvelen som var veldig spesiell. Den gjorde at øynene begynte å rulle når hun vippet hodet bakover», forklarer Meller.

Et nystagmusanfall påvirker ikke bare synet, men også balansen og koordinasjonen. Med et kast med hodet kunne hun fremprovosere et anfall og komme til å ligne en som var i åndenes vold.

Undersøkelser av tennene tyder på at hun også hadde en annen tranceteknikk til rådighet: Sjamanens fortenner var bevisst filet ned – helt inn til nervene. Filingen må ha vært ekstremt smertefull og kan ha vært del av et spesielt lidelsesritual som sjamanen brukte for å komme i kontakt med åndeverdenen. Samtidig blødde hun fra munnen.

De nedslipte tennene utgjorde imidlertid en stor helserisiko for et menneske i steinalderen.

«Vi kan se at hun fikk en tanninfeksjon som spredte seg til kjeven. Det var sannsynligvis det som tok livet av henne», antar Meller.

«Hun hadde en deformitet på ryggvirvelen som var veldig spesiell.»

Professor Harald Meller om sjamanen.

Kvinnelige sjamaner funnet flere steder

Flere funn av kvinnelige sjamangraver tyder på at kvinnelige sjamaner kan ha vært et utbredt fenomen i fortidens jeger- og sankersamfunn.

Funnet av den kvinnelige sjamanen i Bad Dürrenberg er ikke det eneste. På 1980-tallet dukket det opp en sittende kvinne fra eldre steinalder i en grav ved Skateholm i Sør-Sverige.

Hun ble gravlagt for 7000 år siden, og DNA-analyser har vist at hun, i likhet med sjamanen i Bad Dürrenberg, var 30-40 år gammel og hadde mørk hud og lyse øyne. I graven ble det også funnet hundrevis av dyrebein og dyretenner, noe som viser at hun kan ha vært sjaman.

I 2008 ble det også funnet en kvinnelig sjamangrav i Hilazon Tachtit-hulen nord i Israel. Funnet er cirka 12 000 år gammelt, og sjamanen tilhørte den såkalte natufiske jeger- og sankerkulturen. Hun var ca. 45 år gammel og ble gravlagt i en rund steinkonstruksjon sammen med et leopardskinn, 50 skilpaddeskall og et vell av dyredeler av bl.a. et villsvin og en ørn – samt en hel menneskefot.

Funnene tyder på at steinalderens mennesker for 7000-12 000 år siden ofte søkte hjelp hos sjamaner når verden omkring dem forandret seg vesentlig.

Som i Bad Dürrenberg ble sjamanen fra Skateholm også gravlagt sittende og omgitt av dyreknokler.

TRELLEBORGS MUSEUM

Graven ble husket i ettertiden

De mange gjenstandene i sjamangraven vitner om kvinnens høye status i samtiden. Funnet av en steinøks og en øks av gevir er typiske mannsgaver og kan symbolisere makt.

I graven ble det også funnet steintyper som ikke fantes i nærområdet. Det kan bety at folk kom langveisfra for å hedre den mektige kvinnen.

Funnet av sjamangraven i Bad Dürrenberg rokker ved forestillingen om at forhistorisk tid var mannsdominert. Her er det nemlig snakk om en kvinne med en viktig funksjon i samfunnet som har blitt gravlagt langt mer overdådig enn andre i samtiden.

De tidlige jeger- og sankersamfunnene var altså mer komplekse enn før antatt. Meller og hans folk avslørte hvor viktig sjamaninnen var – også etter sin død. Under den nye utgravningen i 2019 fant arkeologene nemlig to hodeplagg med geviroppsatser som var lagt ned en meter fra sjamangraven. Disse viste seg å være fra ca. 6350 f.Kr. – altså ca. 600 år etter at sjamankvinnen ble begravd.

På denne tiden falt temperaturen flere grader på kort tid og gjorde livet vanskelig for jegerne. Harald Meller antar at sjamanene begravde hodeplaggene i nærheten av sjamanens grav som en offergave på denne tiden:

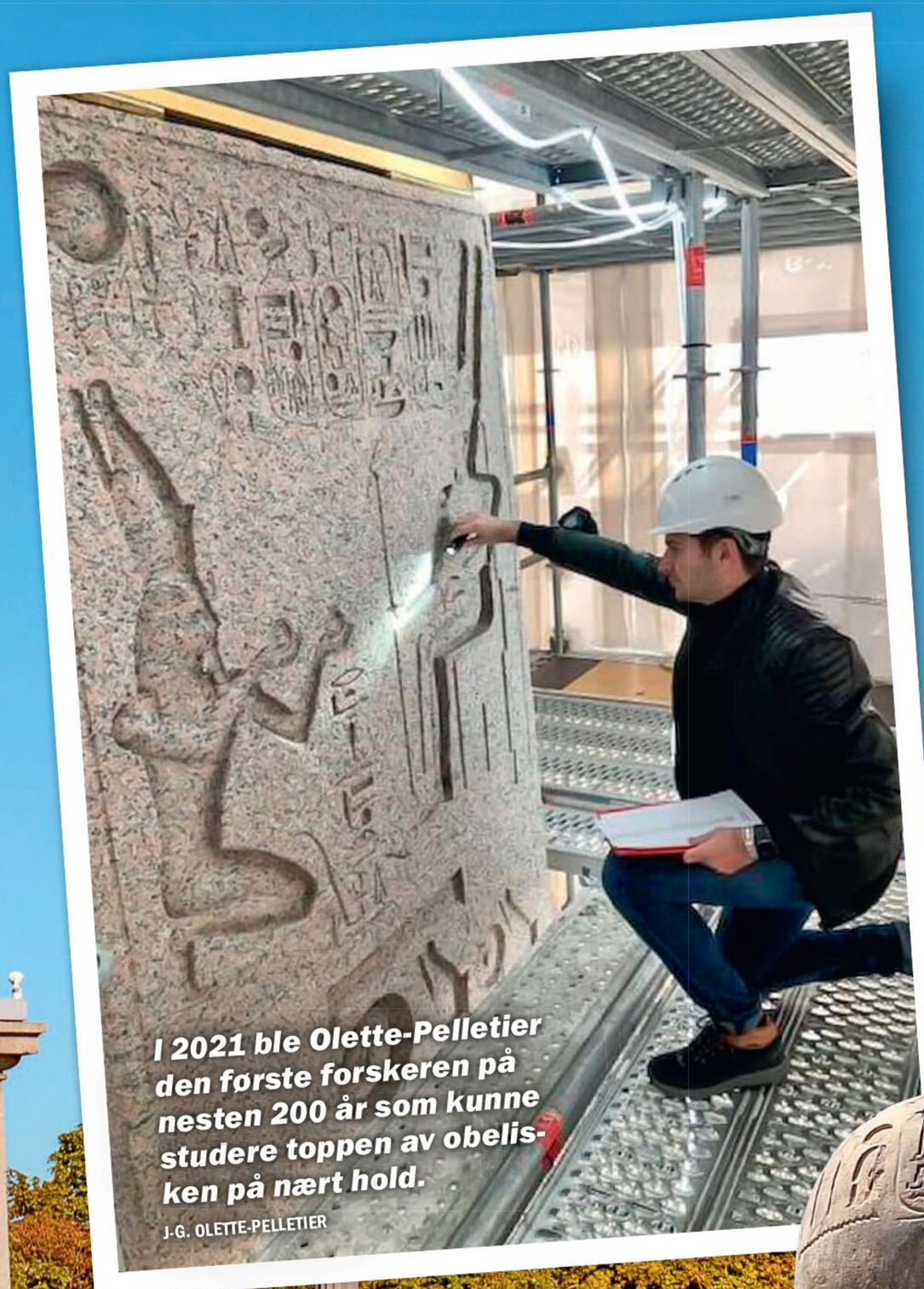
«De husket hvor hun var gravlagt. Det er ganske fascinerende – kanskje fantes det dikt om henne, og i krisetider ba de så sin fjerne ane om hjelp.»

LES MER OM SJAMANEN FRA BAD DÜRRENBERG

● Harald Meller & Kai Michel: **Das Rätsel der Schamanin: Eine archäologische Reise zu unseren Anfängen**, Rowohlt Buchverlag, 2022

Paris: Oversett budskap fra Ramses 2.

Siden 1800-tallet har en stor egyptisk obelisk stått midt i Paris. Nå viser ny forskning at obelisken i tusenvis av år har rommet et hemmelig språk som bare seks eksperter kan lese i dag.

I 2021 ble Olette-Pelletier den første forskeren på nesten 200 år som kunne studere toppen av obelisken på nært hold.

J-G. OLETTE-PELLETIER

Ramses 2. rakk å sitte 66 år på tronen (1290-1224 f.Kr) og betraktes som Egypts mektigste farao.

MO WU & FMILANO_PHOTOGRAPHY/SHUTTERSTOCK

AV BUE KINDTLER-NIELSEN

Midt på den berømte Place de la Concorde i Paris rager en flere tusen år gammel egyptisk obelisk 33 meter opp i luften. I dag står obelisken som et av Paris' landemerker og er et viktig symbol på den nære forbindelsen mellom Frankrike og Egypt.

Men nye undersøkelser utført av en fransk egyptolog har avslørt at det berømte monumentet har gjemt på en rekke hemmeligheter som aldri tidligere har blitt oppdaget – til tross for at det ligger rett for nesen på de millioner av mennesker som går forbi den hvert år.

Det var egyptologen Jean-Guillaume Olette-Pelletier, professor ved universitetet i Paris-Sorbonne og det katolske instituttet i Paris, som gjorde den bemerkelsesverdige oppdagelsen. Historien om egyptologens fascinasjon for obelisken startet under koronastengningen i 2020, fortalte han til den franske radiostasjonen Radio France:

«På den tiden fikk vi bare lov til å gå ut en time om dagen, og jeg gikk hver dag til foten av obelisken. En dag mens jeg leste tekstene, la jeg merke til noen mystiske detaljer. Neste dag satte jeg meg ned på plassen, tok med meg en kikkert og en notisbok, og jeg gjengav alle tegningene. Det var da jeg skjønte at det var skjulte tegn i scenene.»

Men Olette-Pelletier kunne ikke få bekreftet teorien sin uten å komme helt opp til toppen av obelisken, som ingen forskere hadde fått lov til å studere siden obelisken ble reist i Paris i 1836.

I 2021 ble det imidlertid satt i gang restaureringsarbeid på obelisken for å gjøre den klar til OL i Paris i 2024, og derfor ble det forsiktig satt opp stillaser rundt den. Dermed kom Olette-Pelletier endelig nær hieroglyfene, og etter å ha studert dem i flere dager var det ingen tvil. Tegnene var fylt med skjulte symboler, såkalte kryptohieroglyfer.

Den spesielle skjulte skriften ble oppdaget på 1950-tallet og er en form for egyptisk kryptografi som bare seks egyptologer i verden har den nødvendige ekspertise til å lese.

Mange alminnelige egyptere kunne lese hieroglyfer, men det var bare en innviet elite som forsto de skjulte budskapene i kryptohieroglyfene, som ble betraktet som gudenes språk, forklarer Olette-Pelletier.

I 2022 utga forskeren en artikkel der han analyserte kryptohieroglyfene på Tutankhamons trone. Han påviste at visse hieroglyfiske budskap måtte leses i tre dimensjoner – når den unge kongen satte seg, ble armene og beina hans også en del av budskapet.

> **«En dag mens jeg leste tekstene, la jeg merke til noen mystiske detaljer».**
>
> Egyptolog Jean-Guillaume Olette-Pelletier

Hans nye funn understreker hvor viktig denne hemmelige skriften var for de egyptiske faraoene.

En beskjed til de utvalgte

Obelisken ble opprinnelig laget under den mektige egyptiske faraoen Ramses 2., og en av Olette-Pelletiers første oppdagelser kom da han undersøkte en illustrasjon av faraoen på obelisken. Her fant han skjulte oksehorn i faraoens hodeplagg, symboler som stavet ordet ka, som betyr «livskraft». Ved å koble symbolet sammen med andre symboler på samme side fant han frem til en komplett setning: «Berolig Amons livskraft».

Amon var den egyptiske skaperguden, og budskapet ville bare ha vært synlig for dem som gikk inn i Luxor-tempelet, som obelisken opprinnelig sto utenfor. Ifølge Olette-Pelletier er det kryptiske budskapet en påminnelse om at gudene krever ofringer før de blir rolige og tilfredse.

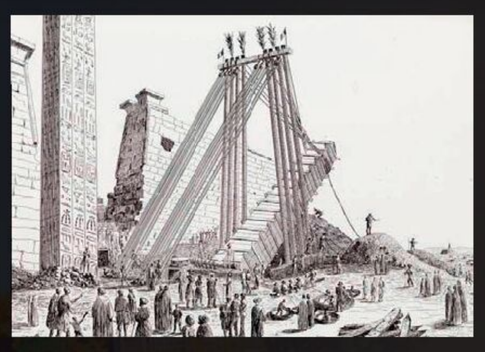
Olette-Pelletier identifiserte i alt hele syv lag med kryptografi på obelisken. Et av de mest slående befinner seg på den øvre overflaten, som opprinnelig vendte mot Nilen. Den var bare synlig fra en 45 graders vinkel og var trolig beregnet på Egypts overklasse, som ankom med båt under den årlige Opet-festivalen i Luxor. Her ses Ramses iført den såkalte dobbeltkronen, som symboliserte foreningen av Øvre og Nedre Egypt – et tydelig signal om hans absolutte makt.

«I vårt skriftspråk kan vi nå tydelig skille mellom tekst og bilde. Disse nye oppdagelsene minner oss om at for egypterne var de en og samme sak», konkluderer forskeren ifølge det vitenskapelige tidsskriftet Sciences et Avenir.

Olette-Pelletier vil snart offentliggjøre sin forskning og beskrive de syv kryptografiene på obelisken i det egyptologiske tidsskriftet ENiM.

Les mer om Ramses:
Ingen farao var så full av selvskryt som Ramses 2. Han preget Egypt og overøste landet med lovprisninger av sin innsats.

Obelisken var på en fem år lang reise

LEON DE JOANNIS

Riving i Egypt

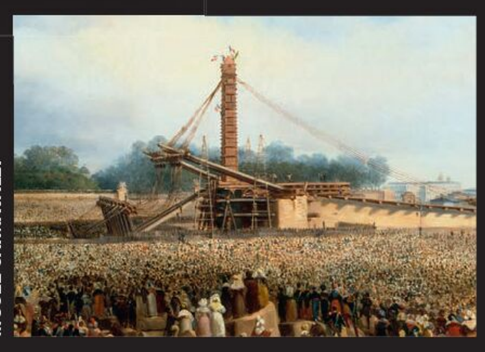
Frankrike fikk overrakt begge obeliskene utenfor tempelet i Luxor, men i 1831 ble det bestemt at den minste obelisken skulle flyttes først. Med store vanskeligheter ble den tatt ned og fraktet til Alexandria.

MUSÉE NATIONAL DE LA MARINE

Reisen til Europa

Fra Alexandria ble den 222 tonn tunge obelisken plassert på den spesialbygde båten *Luxor* og slept av en fransk korvett med det passende navnet *Sfinks*. Obelisken ankom Paris i 1833, etter to år underveis.

MUSÉE CARNAVALET

Oppstillingen i Paris

I 1836 ble obelisken plassert på sin nåværende plass foran tusenvis av mennesker ved hjelp av et imponerende heisesystem. Den ble satt på en 11 meter høy sokkel, noe som gjorde den enda mer fremtredende i bybildet.

AD MESKENS

Én ble igjen i Luxor

Hele prosjektet kostet cirka 2,5 millioner franc, noe som tilsvarer nesten 240 millioner kr i dag. De høye kostnadene gjorde at den andre obelisken ikke ble flyttet, og den kan fortsatt ses utenfor tempelet i Luxor.

Den engelske bulldoggens siste glefs

Churchill nektet å pensjonere seg

I mai 1945 hyller britene Winston Churchill for å ha ført dem til seier over nazistene – to måneder senere vraker de ham ved valgurnene. Men den 70 år gamle statsmannen nekter å avslutte karrieren med et nederlag.

AV ELSE CHRISTENSEN & ANDREAS ABILDGAARD

Plassen under ham summer av forventning da statsminister Winston Churchill trer ut på helsedepartementets balkong i det britiske regjeringskvartalet Whitehall.

Den 8. mai 1945 feirer hele Europa at krigen mot Nazi-Tyskland er over, og klokken 18.00 stimler Londons innbyggere sammen for å høre Churchill tale.

«Dette er deres seier», begynner han og lener seg mot mikrofonen. «Det er frihetens seier i hvert eneste land.»

«Nei, dette er Deres seier!» roper folkemengden.

Utbruddet kommer spontant, men folkehavet stemmer i, og jubelen ruller som en bølge mot den flaggsmykkede balkongen.

Ropet runger av glede og lettelse over at 2. verdenskrig er over i Europa – og takknemlighet til mannen som har ledet britene gjennom de mørke årene. Men Winston Churchills tid på pidestallen blir kortvarig.

Mindre enn to måneder senere – den 5. juli 1945 – lider statsministeren et knusende nederlag da britene går til urnene for første gang siden krigsutbruddet i 1939.

Men valgnederlaget betyr ikke at den 70 år gamle Churchill er ferdig med politikken. Under krigen har de britiske avistegnerne skapt et bilde av Churchill som en britisk bulldogg – en rase som er kjent for beslutsomhet, styrke og mot – og den gamle statsmannen fornekter seg ikke.

Churchill har absolutt ikke tenkt å trekke seg tilbake. Tvert imot.

Nederlag gjør ham bitter

For Churchill og hans konservative partifeller var valgnederlaget i juli 1945 til å ta og føle på. *Toryene* fikk 213 seter i parlamentet mens hovedmotstanderen Labour – det britiske arbeiderpartiet – stakk av med 393.

Churchill var skuffet, men han hadde forståelse for folkets dom. ▶

Etter 2. verdenskrig vraket britene Winston Churchill som statsminister – men den gamle statsmannen nektet å innstille karrieren, og seks år senere gjorde han comeback.

DAILY HERALD ARCHIVE/GETTY IMAGES

Etter valgnederlaget i juli 1945 måtte Churchill forlate Downing Street 10 – den britiske statsministerens embetsbolig.

DAILY HERALD ARCHIVE/GETTY IMAGES

► «De har vært gjennom en veldig tung tid», svarte han avvergende da legen hans bemerket at britene virkelig var utakknemlige.

Men da den avtroppende statsministeren dro til Buckingham Palace den 26. juli for offisielt å overrekke George 6. sin avskjedssøknad, kunne han likevel ikke holde bitterheten tilbake.

Under audiensen tilbød kongen den avtroppende regjeringssjefen den prestisjefylte Hosebåndsordenen, men Churchill takket prompte nei:

«Hvorfor skulle jeg motta Hosebåndsordenen fra Deres Majestet når folket nettopp har dekorert meg med et spark?»

Kort tid etter tilbrakte han og hans kone Clementine en siste helg på *Chequers*, den britiske statsministerens offisielle landsted. I gjesteboken skrev Churchill navnet sitt og ett enkelt ord: «Finis» – ferdig.

Talen fokuserer på trusselen fra øst

Men Churchill var langt fra ferdig. Straks etter audiensen hos kongen kunngjorde han sine fremtidsplaner for staben sin:

«Jeg skal ikke ligge på latsiden. Jeg vil skrive, jeg vil tale i radioen, og jeg er også fortsatt medlem av parlamentet.»

Muligheten til å skrive kom beleilig. Utgiftene til landstedet Chartwell – samt en forkjærlighet for god mat, mye champagne og kubanske sigarer – gjorde at Churchill alltid hadde pengesorger. Pengemangelen ble kurert da han utga sine memoarer fra 2. verdenskrig. Rettighetene til verket, som ble utgitt i seks tykke bind mellom 1948 og 1953, innbrakte Churchill 555 000 pund i Storbritannia og 1,4 millioner dollar i USA.

Inntektene gjorde det mulig for ham å opprettholde en livsstil som var en statsleder verdig. Churchill hadde også en sterk tro på at han fortsatt hadde en rolle å spille på verdensscenen.

Churchill hadde sterke synspunkter, ikke minst overfor Sovjetunionen. Under ledelse av diktatoren Josef Stalin strammet den kommunistiske supermakten grepet om de østeuropeiske landene som Den røde armé hadde befridd fra nazistene.

> **«Fra Stettin ved Østersjøen til Trieste ved Adriaterhavet senker det seg et jernteppe over kontinentet»**
>
> Winston Churchill i en tale i USA i 1946.

Churchill var fast bestemt på å motarbeide Stalins ekspansjonslyst, som minnet ham uhyggelig sterkt om Hitlers opptreden i opptakten til 2. verdenskrig. Som under krigen skulle motstanden skje i nær allianse med amerikanerne.

Churchill fikk en anledning til å fremme denne agendaen da han besøkte Westminster College i Fulton i Missouri den 5. mars 1946. Formålet var å takke for æresgraden colleget hadde tildelt ham, og talen skulle egentlig handle om oppbyggingen av et fredelig Europa.

I stedet kom talen til å handle om det europeiske kontinentet, som i stadig større grad var delt i øst og vest.

«Fra Stettin ved Østersjøen til Trieste ved Adriaterhavet senker det seg et jernteppe over kontinentet», sa Churchill i sin nå berømte tale der han tok et oppgjør med ledelsen i Sovjetunionen:

«Det de ønsker, er å høste krigens frukter og sikre en endeløs utbredelse av sin makt og sine doktriner».

Churchill konkluderte med at bare militær styrke og en britisk-amerikansk allianse kunne bremse Sovjetunionens globale fremmarsj.

Hans britisk-amerikanske visjon fikk imidlertid en kjølig mottakelse i USA. Krigen hadde vært kostbar, mens freden lovet velstand og fremgang. Det siste amerikanerne ønsket å tenke på, var faren for en ny krig.

På en pressekonferanse tre dager senere insisterte president Harry S. Truman på at han ikke kjente til innholdet i Churchills tale.

Avisen Chicago Sun-Times uttalte seg derimot klart om Churchills visjon. Avisen skrev at det ville være katastrofalt å følge «denne store, men blinde aristokraten» på en vei som med sikkerhet ville føre til krig.

Avviklingen av imperiet vekker sorg

Churchill tok kritikken med knusende ro. Under en lunsj med det amerikanske tids-

skriftet Time som vert, bemerket han tørt at «Uncle Joe» – som amerikanerne elskelig omtalte Stalin – så langt hadde sendt ham regelmessige forsyninger av kaviar, men at han nok ikke skulle regne med flere slike gaver i fremtiden.

Mer bekymring skapte talen hans hjemme i Storbritannia, der statsminister Clement Attlee fra Labour benyttet anledningen til å fremstille Churchill som en rabiat krigshisser. 105 av partiets parlamentsmedlemmer skrev under på en oppfordring til parlamentet om å fordømme Churchill for hans anti-sovjetiske bemerkninger.

Churchill hadde på sin side ikke noe godt å si om Labour-regjeringen. Ikke minst falt det ham tungt for brystet at Attlee ga etter for den frihetsbevegelsen som sikret Indias uavhengighet den 15. august 1947.

«Det er med stor sorg jeg følger avviklingen av det britiske imperiet med all dets herlighet og alt det har gjort for menneskeheten», konstaterte Churchill i en tale i parlamentet.

«Mange har forsvart Storbritannia mot dets fiender, men ingen kan forsvare landet mot seg selv», tilføyde han bittert.

Velferdsløfter skal sikre seieren

Til tross for Churchills frustrasjoner fikk motstanderne i Labour-regjeringen overtaket.

I dag er historikerne enige om at velgerne vraket Churchill i 1945 fordi de ønsket fred, velstand og likestilling – politiske mål som folk forbandt mer med Labour enn med de kompromissløst konservative *toryene*.

Og for det aller meste innfridde Labour velgernes ønsker. Blant regjeringens bragder mellom 1945 og 1950 var opprettelsen av det offentlige helsevesenet, nasjonaliseringen av landets kullgruver, jernbaner og Bank of England, samt byggingen av over en million nye boliger.

Resultatet ble grunnlaget for den britiske velferdsstaten, men prisen ble høy. I hele perioden var landet underlagt rasjonering av varer, høye skatter og devalueringer av pundet.

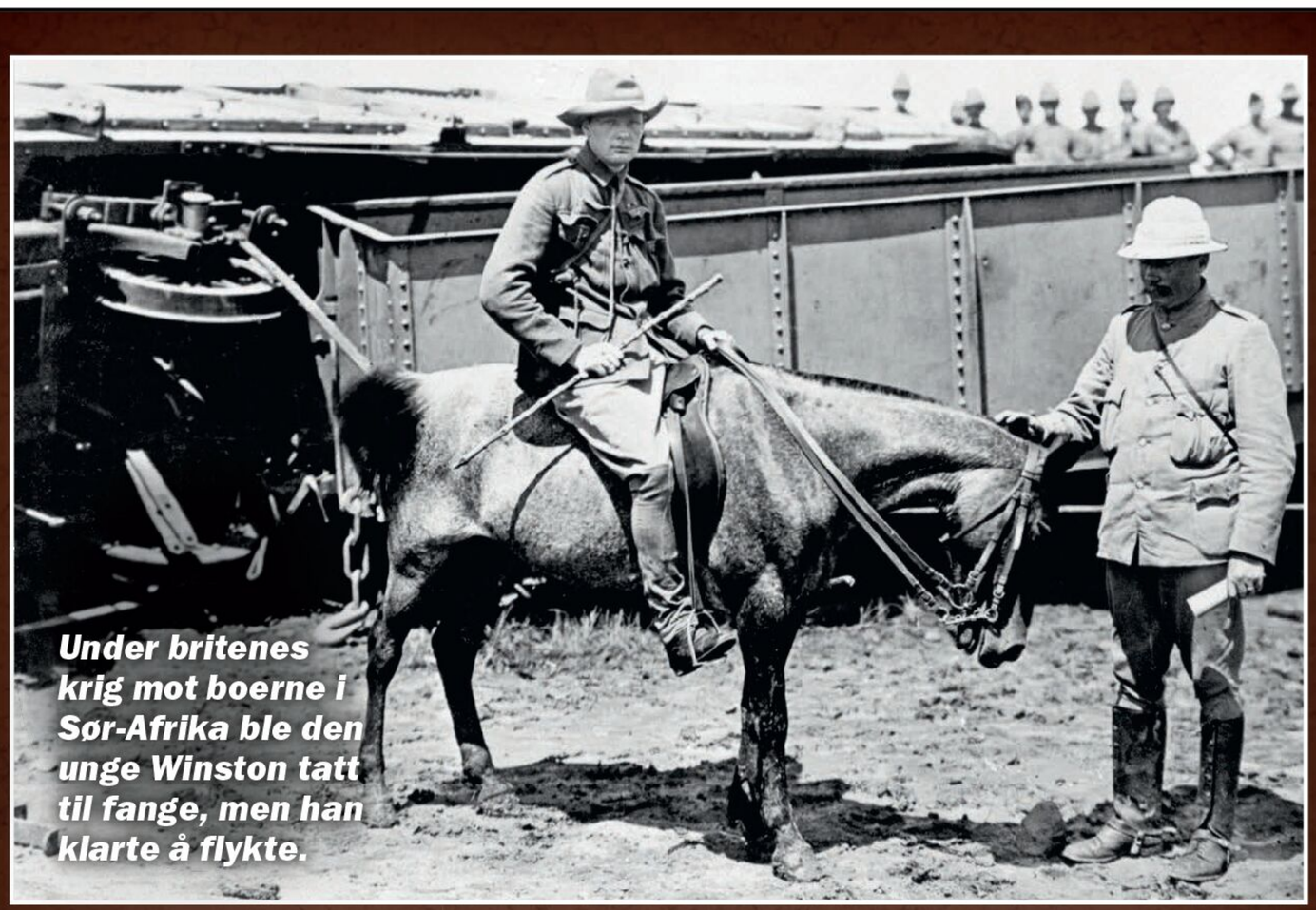
Da valget nærmet seg i 1950, lovet de konservative å gjøre noe med disse problemene. Samtidig innså partiet at hvis det skulle gjenvinne makten, måtte det overta det meste av Labours velferdsprogram.

«Jeg er ikke enig i et ord av det», utbrøt Churchill da han fikk se partiets velferdsprogram, som handlet om å gi arbeiderne flere rettigheter, øke forbrukernes sikkerhet og bekjempe monopoler.

Men den gamle bulldoggen endte med å godta programmet fordi han visste at alternativet var fem nye år i opposisjon. Strategien lønte seg. Labour vant riktignok valget i 1950, men flertallet var så knapt – bare fem mandater – at regjeringen måtte skrive ut nyvalg året etter.

Labour forsøkte å fremstille Churchill som en rabiat krigshisser, men konservative slagord som «Gjør Storbritannia sterkt og fritt» og «Det er på tide med forandring» tiltalte de britiske velgerne.

Kombinert med et løfte om å bygge ytterligere 300 000 boliger i året bidro disse slagordene til å sikre de konservative seieren den 25. oktober. Og kort før sin 77-årsdag ▶

CLASSIC PICTURE LIBRARY/ALAMY/IMAGESELECT

Under britenes krig mot boerne i Sør-Afrika ble den unge Winston tatt til fange, men han klarte å flykte.

Churchill hadde en lang karriere bak seg

Churchill var alltid klar til å kaste seg ut i nye eventyr. Den sigarrøykende statsmannen kom til å prege det 20. århundrets britiske politikk som ingen annen.

1900

Drama banet vei for karrieren

25 år gammel blir Churchill valgt inn i parlamentet for første gang. Før det har han gjort seg bemerket med dramatiske artikler fra Boerkrigen, der han året før hadde blitt tatt som krigsfange, men klart å flykte.

1915-1916

Feil førte til massedød

Som marineminister under 1. verdenskrig sto Churchill bak den mislykkede landgangen på Gallipoli i 1915. Operasjonen i Tyrkia kostet titusenvis av briter livet. Derfor ble han avskjediget som minister. Senere samme år drar han til fronten i Frankrike.

1926

Arbeiderne tapte kampen

Landets kullgruvearbeidere blir tvunget til å gå ned i lønn, og fagbevegelsen svarer med en generalstreik der 1,7 millioner arbeidere legger ned arbeidet. Som innenriksminister setter Churchill inn politiet for å bryte opp streiken, og arbeiderne må gi opp kampen.

1929-1939

India skulle holdes nede

I denne perioden er Churchill og de konservative i opposisjon i parlamentet. Perioden – han beskriver den som «årene i ødemarken» – brukes til å bekjempe Indias ønske om uavhengighet og advare mot tysk opprustning og nazismens trussel.

1940-1945

England ble ført til seier

Cirka ni måneder etter utbruddet av 2. verdenskrig går Neville Chamberlain av som statsminister etter et mistillitsvotum i parlamentet. Churchill tar over og fører Storbritannia til seier.

▶ kunne Churchill flytte inn i statsministerboligen i Downing Street 10 nok en gang.

Amerika-reise blir en prøvelse

Den nye regjeringen holdt stort sett valgløftene sine, og selv rasjoneringen ble overflødig. Men det gikk mindre bra med imperiet – Churchills hjertesak.

Etterkrigstidens fremvekst av nasjonale uavhengighetsbevegelser var også tydelig i Egypt. Her forlangte regjeringen at Storbritannia skulle gi fra seg kontrollen over Suezkanalen og forlate sine baser i området.

I desember 1951 reiste Churchill til New York for å få USAs støtte i striden. Reisen fra Southampton med atlanterhavslinjeskipet *Queen Mary* ble en prøvelse fra første stund.

Først ble avreisen utsatt på grunn av skader på skipet etter hardt vær under den foregående overfarten. Så var det problemer med å få opp ankeret. Skipet ankom USA forsinket på den femte dagen i det nye året.

Til Churchills skuffelse ble det snart klart at president Truman ikke hadde til hensikt å støtte britenes politikk i Egypt.

På hjemveien planla statsministeren å avlegge et offisielt statsbesøk i Canada, og her holdt hans engasjement på imperiets vegne på å utløse en diplomatisk krise. Siden 1931 hadde Canada hatt selvstyre som en del av det britiske Commonwealth of Nations. Det gikk rykter om at den kanadiske regjeringen nå hadde forbudt landets militær orkestre å spille den sterkt patriotiske hymnen «Rule, Britannia!» ved offisielle anledninger.

Da Churchill fikk høre om ryktet, nektet han å gjennomføre besøket. Det var først da statsministerens viljesterke kone Clementine truet med å forlate parets landsted Chartwell og ta seg en leilighet i Brighton, at han gikk med på å reise. Til alles lettelse ble Churchill møtt av de majestetiske tonene fra «Rule, Britannia!» straks han steg av nattoget i Ottawa.

Toppolitiker gjør Churchill målløs

Den lille triumfen i Canada kunne ikke dempe sorgen som ventet Churchill. George 6. sovnet stille inn den 6. februar 1952. Dødsfallet var et personlig slag for Churchill, som hadde bygget opp et nært forhold til kongen under krigen.

Han kom imidlertid raskt på utmerket fot med tronfølgeren, Elizabeth 2. Han betraktet henne som den bortimot perfekte monark:

«Om alle verdens filmfolk gjennomsøkte hele kloden, ville de ikke finne noen som var bedre egnet til rollen».

Statsministeren var til gjengjeld mindre begeistret for at Dwight D. Eisenhower ble valgt til USAs president senere samme år.

«I all fortrolighet må jeg si at jeg er svært bekymret. Jeg tror dette øker faren for krig betraktelig», betrodde Churchill sin sekretær, John Colville.

Bekymringen dukket ikke opp ut av ingenting. Utviklingen de siste årene hadde radikalt endret USAs syn på både Sovjetunionen og sin egen stilling i verden.

Utbruddet av Koreakrigen (1950-1953) hadde overbevist amerikanerne om at Sovjetunionen var en dødelig trussel. For å demme opp for den kommunistiske supermakten måtte USA hevde seg som den frie verdens ubestridte forsvarer – alene og uten Storbritannias innblanding.

Churchill satte sin lit til sine velkjente talegaver. Allerede i januar 1953 – før den nye presidenten var tatt i ed – troppet han opp for å snakke med Eisenhower. Her sammenlignet han USA og Storbritannia med protoplasma, den levende substansen i en celle.

«Winston sa at protoplasma er kjønnsløst. Så deler det seg i to kjønn, som med tiden forener seg igjen på en annen måte til gagn og tilfredsstillelse for hverandre. Dette burde også være historien om England og Amerika» noterte sekretæren Colville.

Statsministerens billedspråk overbeviste ikke Eisenhower.

«Churchill er sjarmerende og interessant som alltid, men tiden har ikke gått sporløst hen over ham», skrev den kommende presidenten.

«Han har utviklet en nesten barnlig tro på at alle svarene finnes i det britisk-amerikanske partnerskapet. Winston prøver å gjenoppleve 2. verdenskrig», lød den strenge dommen.

Helt galt gikk det da diplomaten John Foster Dulles, som ble utnevnt til utenriksminister, belærte Churchill om at britene allerede hadde for stor innflytelse på amerikansk politikk. For en gangs skyld ble Churchill svar skyldig.

«Winston satte seg opp og knurret», skrev Colville. Da statsministeren senere ble alene med sine rådgivere, tok han revansje.

«Han sa noen svært grove ting om det republikanske partiet i sin alminnelighet og Dulles i særdeleshet», noterte Colville.

Etter dette ville ikke Churchill ha noe mer å gjøre med Dulles. Han stolte ikke på hans «store, flate ansikt». Dommen over Eisenhower var ikke stort bedre:

«En mann av begrenset format».

Toppmøte knuser håpet

Stalins død 5. mars 1953 ga Churchill fornyet håp om å gjenopplive de politiske samtalene mellom de tre store allierte nasjonene fra 2. verdenskrig: USA, Storbritannia og Sovjetunionen.

Eisenhower kom ham i forkjøpet ved å innkalle til et internasjonalt toppmøte. ▶

«Mange har forsvart Storbritannia mot dets fiender, men ingen kan forsvare landet mot seg selv.»

Winston Churchill om avviklingen av det britiske imperiet.

Det konservative partiet kopierte store deler av Labours velferdsprogram for å sikre seg seieren ved parlamentsvalget i 1951.

POUL POPPER/POPPERFOTO/GETTY IMAGES

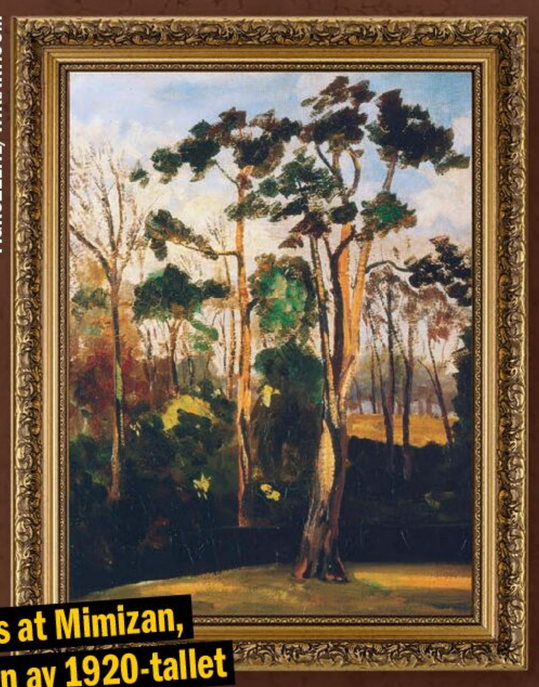
Statslederen elsket å male

Churchill ble avsatt som marineminister i 1915, og for å komme seg etter sjokket begynte han å male. Interessen holdt seg helt til han 47 år senere – i en alder av 87 år – satte sitt siste penselstrøk.

Når han trengte en pause fra stormaktspolitikkens intrigante diplomati, grep Churchill til malerpenselen.

FREMANTLE/ALAMY/IMAGESELECT

YIGRUZELTIL/WIKIART.COM

Woods at Mimizan, midten av 1920-tallet

Berømte kunstnere ga råd

De irske kunstnerne John og Hazel Lavery fikk høre om Churchills gryende interesse for malerkunst og ble hans mentorer. Churchill malte bildet av trærne etter John Laverys veiledning under deres felles besøk i Mimizan i Sørvest-Frankrike.

YIGRUZELTIL/WIKIART.COM

Winter Sunshine, Chartwell, vinteren 1924/1925

Anonymt bidrag vant

I 1925 deltok Churchill anonymt i en konkurranse for amatørmalere. Bildet, som forestilte familiens landeiendom Chartwell badet i vintersol, vant førstepremien. En av dommerne mente sågar at det måtte være malt av en profesjonell maler.

YIGRUZELTIL/WIKIART.COM

The Goldfish Pool at Chartwell, 1930-tallet

Malingen holdt motet oppe

I 1930-årene – da han var i politisk unåde og hadde dårlig råd – overveide Churchill å selge Chartwell. Malingen holdt motet oppe, og landstedets gullfiskdam ble et yndet motiv som han vendte tilbake til flere ganger.

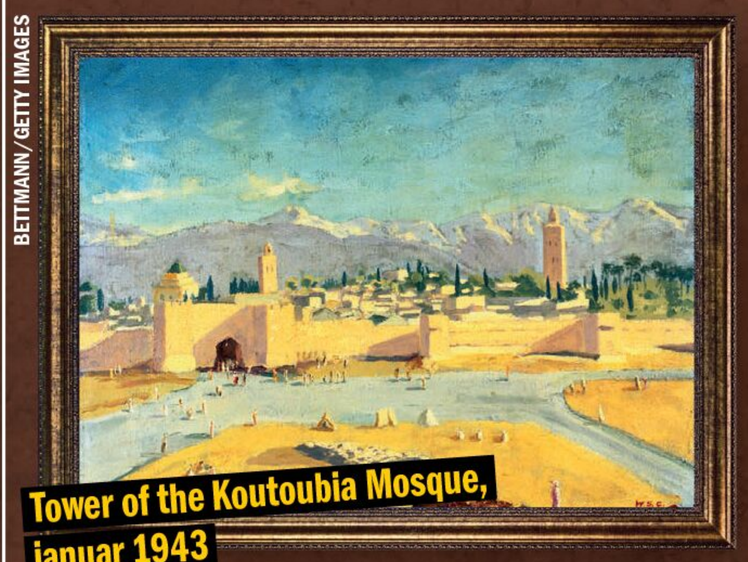

YIGRUZELTIL/WIKIART.COM

Tapestries at Blenheim, 1930-årene

Forfedrene inspirerte

Blenheim Palace nær Oxford, Churchills fødested, er fylt med motiver for en maler. Bildet av en gobelin som skildrer stamfaren hertugen av Marlboroughs heltedåder, regnes for å være Churchills beste interiørmaleri.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Tower of the Koutoubia Mosque, januar 1943

Maleri ble et krigsminne

Under møtet mellom Churchill og USAs president Roosevelt i Casablanca i 1943 dro de to lederne på utflukt til Marrakesh. Etterpå malte Churchill landskapet. Verket var det eneste han malte under 2. verdenskrig.

TRISTAN FEWINGS/GETTY IMAGES

The Goldfish Pool at Chartwell, 1962

Gullfisk ble det siste motivet

Maleriet viser gullfiskdammen på Chartwell fra et undervannsperspektiv. Fiskene tok seg kanskje slik ut da Churchill så på dem gjennom de polaroidbrillene han fikk laget til formålet. Maleriet ble hans siste.

▶ Møtet fant sted på Bermuda 4. desember – og ble enda en skuffelse for Churchill. Ikke bare var Frankrike, Storbritannias gamle erke-rival, til stede på møtet, men Sovjetunionen var ikke engang invitert.

Eisenhower erklærte at Sovjetunionen var «en gateprostituert, og enten kjolen er ny eller gammel og lappet, er det den samme gamle hora som bærer den».

På spørsmål om når partene skulle møtes igjen, avfeide Eisenhower britene.

«Det vet jeg ikke. Mitt neste møte blir med en whisky-soda», svarte presidenten.

Toppmøtet utmattet Churchill.

«Jeg føler meg som en flymaskin på slutten av en flytur. Det er tussmørke, drivstoffet er i ferd med å ta slutt, og jeg leter etter et trygt sted å lande», betrodde han oppgitt sin finansminister.

Portrett går opp i flammer

Trettheten var forståelig, for Churchills helse hadde skrantet lenge. Allerede i 1949 hadde han hatt et mindre slag, og i årene som fulgte ble han rammet av ytterligere to

HULTON ARCHIVE/GETTY IMAGES

USAs president Eisenhower hadde invitert den franske statsministeren Joseph Laniel til Bermuda-konferansen i 1953 – til Churchills store ergrelse.

blodpropper i hjernen.

Hver gang hadde Churchill kommet seg bemerkelsesverdig raskt, men alderen begynte å ta på. Likevel utsatte han gjentatte ganger beslutningen om å gå av som statsminister og leder for det konservative partiet.

Det var stadig Churchill som satt ved roret i 1954 da beslutningen om å trekke de britiske styrkene ut av Suezkanalen i Egypt ble tatt. Churchill likte det ikke, men det politiske presset for å oppgi tilstedeværelsen i det nordafrikanske landet var blitt så stort at han ikke så noen annen utvei.

«Jeg kunne ha forsvart det britiske imperiet mot hvem som helst, bortsett fra det britiske folk», uttalte han slukøret.

Spørsmålet om Churchills skikkethet ble komplisert av at hans naturlige etterfølger, utenriksminister Anthony Eden, heller ikke var frisk – og i lange perioder faktisk for syk til at han kunne ivareta sine plikter.

Til slutt ble datoen for Churchills avgang satt til 5. april 1955. Før det kom så langt, ønsket han å feire sin 80-årsdag med stil.

På dagen – 30. november 1954 – kom det ikke mindre enn 30 000 kort og 900 gaver, deriblant en bukett engelske roser som var så stor at den måtte deles i to for å komme gjennom døren til Downing Street 10.

Churchill tok imot med butterfly og høy sigarføring før han bega seg til parlamentet. Her ble han hyllet med taler og applaus.

Det eneste skåret i gleden var gaven fra parlamentet – et portrett malt av kunstneren Graham Sutherland. Verket falt ikke i smak hos Churchill. I takketalen karakteriserte han maleriet – ironisk og til publikums latter – som «et bemerkelsesverdig eksempel på moderne kunst».

Privat sa han at det fikk ham til å ligne «en drukkenbolt som er trukket opp av rennesteinen», og Clementine lovet høytidelig at maleriet aldri skulle komme til å henge på veggen.

Portrettet ble gjemt i en kasse på Chartwell inntil det forsvant på mystisk vis. Sene-

Clementine Churchill var en travel lady

Hun sto ved sin manns side i medgang og motgang, men den viljesterke hustruen var ikke redd for å ta på seg lederskap og store oppgaver selv.

I et kort til sin kone Clementine i anledning deres 40-års bryllupsdag i 1948 uttrykte Winston Churchill sin takknemlighet for at hun «har gjort mitt liv – og alt jeg har oppnådd med det – mulig».

Alt tyder på at Clementine var en trofast støttespiller for Winston i det 57 år lange ekteskapet. Men fru Churchill var ikke bare kone. Både i krigs- og fredstid inntok hun ledende roller innen veldedighet.

Clementine Churchill var særlig engasjert som leder for Røde Kors' hjelp for Russland – en organisasjon som ble stiftet i oktober 1941 for å skaffe medisiner til den krigsramte russiske befolkningen.

Med fru Churchill ved roret samlet organisasjonen inn 8 millioner pund. Som takk for innsatsen ble hun tildelt Røde Fane-ordenen, en utmerkelse som bl.a. også ble tildelt marskalk Georgij Zjukov, Stalingrads redningsmann.

Under et fem uker langt besøk i Russland våren 1945 møtte hun Josef Stalin, som personlig takket henne for hjelpen.

Clementines siste stilling ble som* life peer *– kongelig utnevnt medlem av Overhuset i parlamentet – en post hun innehadde fra 1965 til sin død i en alder av 92 år i 1977.

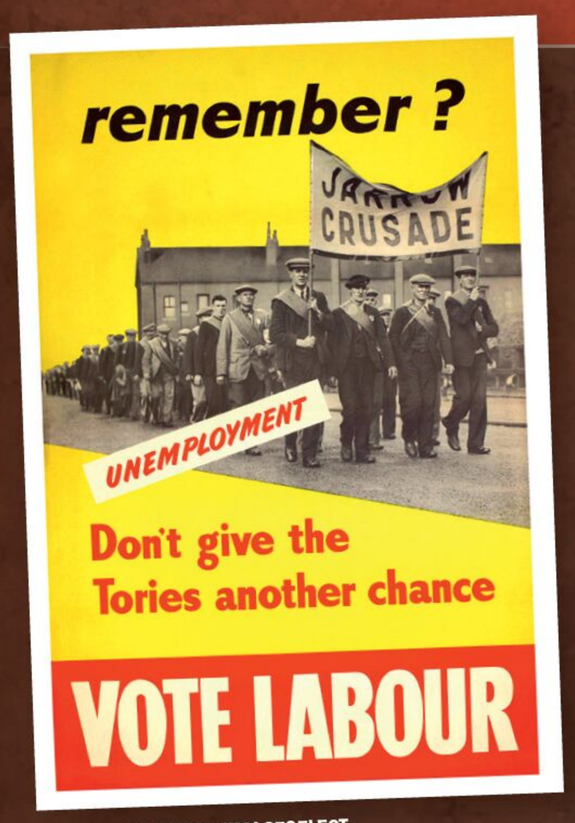
EVENING STANDARD/GETTY IMAGES

Bulldoggen tok tilbake makten

Ved valget i 1951 tar Winston Churchill tilbake makten. Både de konservative *toryene* og deres rivaler i Labour hadde gått til valg på å bevare freden og øke velstanden.

LABOUR

SHAWSHOTS/ALAMY/IMAGESELECT

SYSSELSETTING: Labour vil sikre fortsatt høy sysselsetting med en rekke tiltak. Partiet vil opprette spesielle råd for å effektivisere industrien. De vil også bygge ut offentlige anlegg og tjenester, blant annet strømnettet.

BOLIGER: Labour forplikter seg til å bygge minst 200 000 nye boliger i året. De fleste av disse skal være rimelige, kommunale utleieboliger som skal komme landets fattige til gode.

FRED: Labour mener at veien til varig fred går gjennom internasjonalt samarbeid og økonomisk bistand til land som er truet av fattigdom og hungersnød. Et sterkt militærvesen er viktig, men ikke det aller viktigste.

DE KONSERVATIVE

SYSSELSETTING: De konservative er opptatt av å sikre bedre vilkår for landets industri. Økt produktivitet i britiske fabrikker er den beste måten å sikre full sysselsetting, velstand og lave priser på.

BOLIGER: Det konservative partiet går til valg på å bygge 300 000 boliger i året. Men andelen selveierboliger må økes slik at flere briter får mulighet til å eie sitt eget hjem.

FRED: De konservative ønsker også fred i verden, og dette kan først og fremst sikres ved at militæret bygges ut. Partiet vil styrke imperiet og det britiske samveldet for å sikre både fred og global stabilitet.

PROPAGANDOPOLIS.COM

re har dokumenter avslørt at Clementine Churchill fikk sin privatsekretær til å brenne maleriet.

Millioner følger begravelsen

I sitt otium dyrket Churchill sine hobbyer med samme energi og iver som han hadde vist i statsanliggender. Han brukte spesielt mye tid på å male – en interesse han hadde utviklet under 1. verdenskrig.

I april 1959 fikk han et nytt hjerneslag, og selv om de umiddelbare symptomene – smerter og talevansker – snart avtok, var det begynnelsen på slutten. Et halvår senere holdt den gamle statsmannen sin siste offentlige tale.

«Takket være vårt mot, vår utholdenhet og vår forstand har vi banet en vei i verden til varig gagn for menneskeheten. La oss ikke miste motet. Vår fremtid er full av håp», sa Churchill i talen, som ble holdt i forbindelse med avdukingen av en statue av ham i hans valgkrets Woodford, en forstad til London.

Churchill fortsatte å møte opp i parlamentet, der han var medlem frem til 1964, og der besøkene hans alltid tiltrakk seg en trofast skare av beundrere.

Den 9. januar 1965 ble Churchill rammet av et nytt slag, og denne gangen sto han det ikke over. Om morgenen søndag 24. januar trakk den gamle statslederen sitt siste sukk.

Etter ordre fra dronning Elizabeth fikk Winston Churchill en statsbegravelse. Høytideligheten fant sted i Saint Paul's Cathedral i London den 30. januar med deltagelse av statsoverhoder og kongelige fra fjern og nær.

Frankrikes president Charles de Gaulle, Sovjetunionens marskalk Ivan Konev, Nederlands dronning Juliana og tidligere president Eisenhower var blant gjestene.

Selv dronning Elizabeth var en del av følget – til tross for tradisjonen om at kongelige kun deltar i familiebegravelser. 350 millioner mennesker fulgte begivenheten på TV.

Avisene markerte dødsfallet med en flom av nekrologer. De gjenspeilte sorgen over avskjeden, ikke bare med en stor statsleder, men også med en epoke som var definitivt over med Churchills bortgang.

The Observer fanget øyeblikkets storhet og betydning:

«Det var siste gang London var verdens hovedstad. Dette markerte siste akt i Storbritannias storhet. Og fordi han var oss på vårt beste, ga vi ham en dødsmesse som fornektet døden og snarere var en gledesfest.»

Winston Churchills begravelse var med andre ord mer enn bare et menneskes bortgang – den ble det britiske imperiets svanesang.

BRIAN SEED/GETTY IMAGES

Britene fikk mulighet til å ta et siste farvel med Churchill da kisten hans ble satt opp i Westminster Hall fra 27. til 30. januar 1965.

LES MER OM WINSTON CHURCHILL ETTER 2. VERDENSKRIG

● Andrew Roberts: **Churchill: Walking with Destiny**, Penguin, 2019 ● Roy Jenkins: **Churchill** , Historie & kultur, 2017 ● Mary Soames: **Winston Churchill: His Life as a Painter**, William Collins Sons & Co., 1990

Borger, kirker og pyramider:

AFRIKAS GLEMTE SIVILISASJONER

Europeerne betraktet lenge Afrika som et tilbakeliggende kontinent der alle gikk i bastskjørt og bodde i enkle hytter. Afrika har imidlertid gitt opphav til flere store sivilisasjoner. I dag kjenner de fleste bare til faraoen og pyramidene i Egypt, men mange andre nådde imponerende høyder.

AV JANNIK PETERSEN

Gull, elfenben og slaver. Afrika har i årtusener rommet alt det som fortidens europeiske herskere drømte om å besitte. Men de ettertraktede varene lå ikke urørt og ventet på at noen fra nord skulle komme og ta dem – også afrikanske konger visste hvordan de skulle omsette verdier til makt.

Med rikdom og makt fulgte muligheten til å skape store sivilisasjoner som ville etterlate seg en varig arv. I dag kjenner alle Colosseum, Versailles-palasset og andre berømte landemerker – derimot kniper det å nevne bare tre kulturperler som vitner om Afrikas storslåtte fortid. Men de finnes.

Som overalt ellers på kloden blomstret store kulturer også her. HISTORIE har satt sammen en bukett av Afrikas glemte sivilisasjoner som var så imponerende at også oldtidens og middelalderens europeere la merke til dem.

Bli med til det gamle Afrika, der et dynasti anla en hovedstad så imponerende at hvite rasister måtte lyve om hvem som hadde bygget husene.

Masaiene underla seg store deler av det nordøstlige Afrika i løpet av 1700- og 1800-tallet, men de var ikke imperiebyggere som andre afrikanske sivilisasjoner.

LIBRARY OF CONGRESS

Afrikas historie rommer utsøkt kunst og storslåtte byggverk.

INSIGHTS/GETTY IMAGES

1 Storslått moské ble oppført i leire

Mali-riket kontrollerte karavanerutene til de arabisktalende sivilisasjonene nord for Sahara i 200 år. Salt, gull, elfenben og slaver passerte gjennom rikets viktigste byer: Djenne og Timbuktu.

Da riket under kong Koi Konboro skiftet ut naturreligionene med islam på 1200-tallet, lot kongen ifølge Tarikh al-Sudan-krøniken rive det gamle palasset sitt og bygget en stor leire-moské i stedet. Moskeen dekket et område på 75 x 75 meter. I sin storhetstid strakte Mali-riket seg over et område på størrelse med Frankrike og Tyskland til sammen – og samlet enorme rikdommer.

Et århundre senere regjerte en av historiens rikeste konger, Mansa Musa, riket. Han dro på en luksuriøs pilegrimsreise til Mekka med et følge på rundt 20 000 personer og med 15 tonn gull i bagasjen.

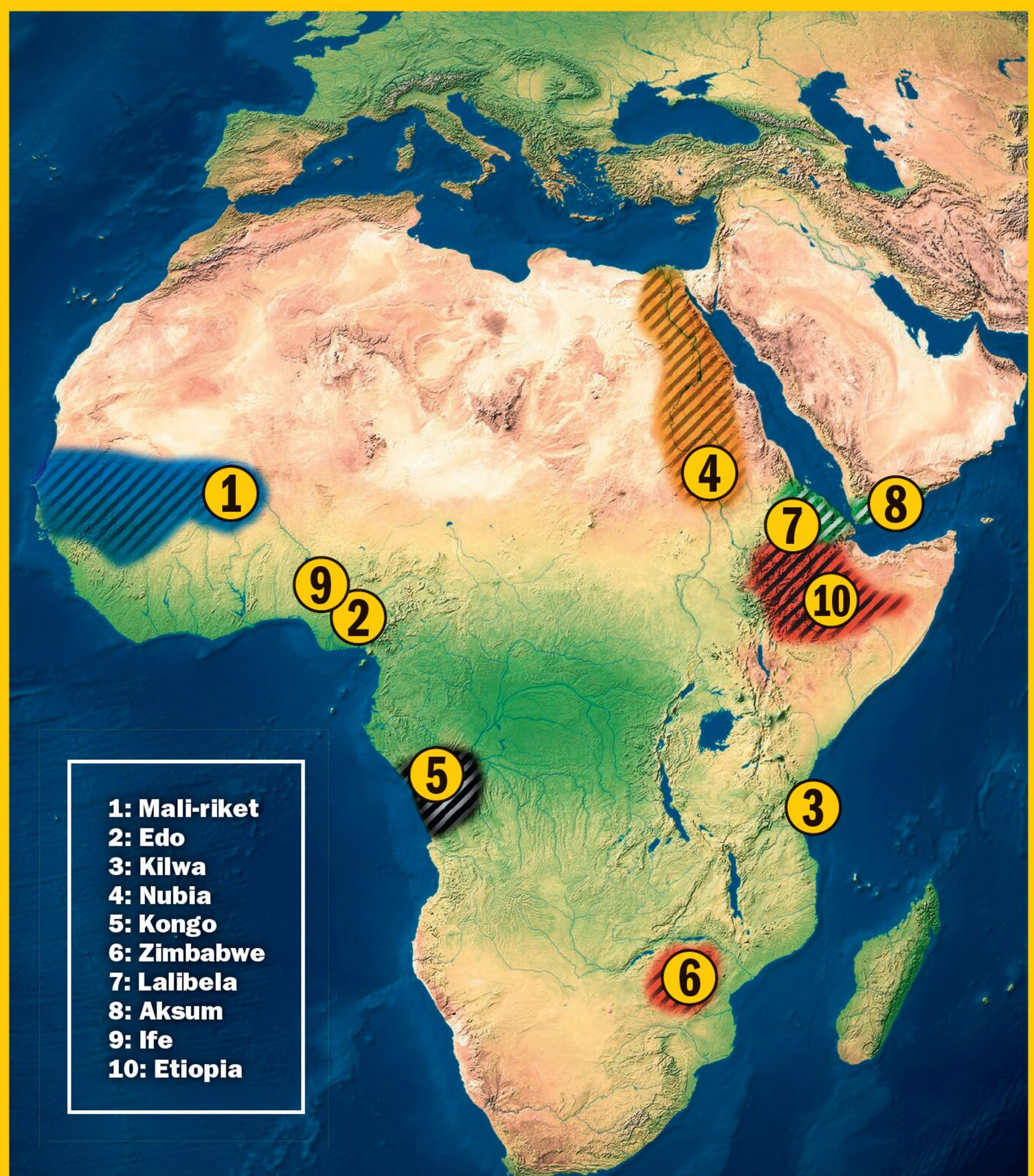

2 Brutal konge skapte utsøkt kunst

Byen Edo (Benin City i dagens Nigeria) ble grunnlagt på 1100-tallet, og fra 1400-tallet kontrollerte den Niger-elvens delta. Frem til slutten av 1800-tallet innkrevde kongen skatt på all handel på elven og ble rik og mektig. Noe av rikdommen ble brukt til å lage skulpturer – de såkalte Benin-bronsene. Kongen ble tilbedt som en gud, og grufulle menneskeofringer var en del av kulten hans.

Britene stjal Benin-bronsene etter erobringen av Edo i 1897.

DADEROT/WIKIMEDIA COMMONS

MAX DALLOCCO/SHUTTERSTOCK

Sivilisasjoner blomstret sør for Sahara

De fleste har hørt om faraoene i Egypt og de mektige muslimske herskerne på Afrikas middelhavskyst. Men også sør for Sahara – i «det mørke Afrika» – fantes det store sivilisasjoner som formet kontinentet. Som så mange andre steder ble kimen til disse sivilisasjonene sådd i handelssentra, og derfra vokste de i størrelse og makt.

En av swahilikystens første moskeer ble oppført på øya Kilwa Kisiwani allerede på 900-tallet e.Kr.

HALIDTZ/WIKIMEDIA COMMONS

3 Handel ga stor makt til liten øy

Sultanatet Kilwa dominerte swahili-kysten – utenfor dagens Tanzania – i århundrer. Øya Kilwa kom under sterk innflytelse av muslimer fra Midtøsten. DNA-tester bekrefter at øyboerne har forfedre i Persia, fordi nykommerne for 1000 år siden giftet seg med den lokale bantustammen. Kilwas rundt 10 000 innbyggere ble rike ved å bytte elfenben og gull mot luksusvarer som tekstiler og krydder som kunne selges videre.

5 Sterke konger holdt portugiserne i sjakk

I middelalderen var det sterke monarker som regjerte kongeriket Kongo. Underkuede folkeslag måtte slå seg ned i nærheten av hovedstaden Mbanza Kongo, og all økonomisk aktivitet var sentrert rundt rikets viktigste by. Kongen hadde derfor alltid store matlagre og tusenvis av menn å verve til sine hærer. Da portugiserne etablerte kolonier langs Afrikas kyst, klarte Kongo å holde stand i mer enn 150 år. Først etter et nederlag i 1665 begynte Kongo å vakle og gå i oppløsning.

I kongeriket Kongo hadde kvinner høy status og arvet familiens bolig samt andre rikdommer.

WERNER FORMAN/GETTY IMAGES

Nubierne oppførte over 250 små pyramider i Egypt og i hjemlandet sitt. De største er rundt 30 meter høye og har steile sider. Nubiske konger ble gravlagt under pyramidene, som fungerte som enorme gravsteiner.

CHUBBYRUMP/WIKIMEDIA COMMONS

4 Nubiere erobret faraos Egypt

I 100 år ble Egypt styrt av de såkalte svarte faraoene, som stammet fra Nubia, sør for Egypt. Nubierne hadde grunnlagt et velorganisert rike som lånte mange ideer fra storebroren i nord: De skrev med hieroglyfer og adopterte flere egyptiske guder.

Da Hatshepsut, Tutankhamon og andre faraoer i Det nye riket hadde mistet grepet om makten, slo den nubiske kongen Kashta til tidlig på 700-tallet f.Kr. Med fredelige midler ble han hersker over Øvre Egypt (den sørlige delen av riket). Senere underla sønnen hans seg hele Egypt med makt. Under nubierne begynte Egypt igjen å bygge pyramider, noe faraoenes undersåtter ikke hadde gjort på nesten 2000 år.

6 Nasjonen levde på en løgn

Fra 1000- til 1500-tallet kontrollerte byen Great Zimbabwe handelen med gull fra Kongo. Byen var umåtelig rik og oppførte borger av stein. De høyeste festningsmurene var 11 meter høye. Mens Rhodesia var styrt av hvite (1895-1980), ble det sagt at fønikerne, grekerne eller egypterne hadde anlagt byen. Først i nyere tid har befolkningen i Zimbabwe, som landet heter i dag, fått vite sannheten.

Bystaten Great Zimbabwe besto av bortimot 20 000 templer, festninger og andre bygninger oppført i stein.

CLOETE55/SHUTTERSTOCK

7 Konge skapte Afrikas Jerusalem

Den kristne Gebre Meskel Lalibela hersket over agaw-folket i det nordlige Etiopia og sørlige Eritrea fra 1181 til 1221. 11 kirker ble hugget ut av berggrunnen i hans regjeringstid fordi Lalibela hadde fått en åpenbaring: Gud eller en helgen hadde sagt til kongen at han skulle oppføre et nytt Jerusalem i Afrika.

Lalibelas rike var på størrelse med Danmark, men i det lange løp kunne det ikke stå imot presset fra større makter. I 1285 ble agaw-folket oppslukt av Abessinia, også kjent som keiserriket Etiopia.

10 Solid keiserrike besto i 500 år

I 1270 begynte den nordvestafrikanske høvdingen Yekuno Amlak å hevde at han nedstammet fra jødiske kong Salomo og den mytiske dronningen av Saba. Amlak og hans slekt etablerte keiserriket Etiopia, som eksisterte helt frem til 1974, da keiser Haile Selassie ble avsatt i et kupp. Under det kristne dynastiet ble kirker utsmykket i bysantinsk stil og kongelige palasser ble oppført.

Etiopias keisere bodde fra 1600-tallet i det store festningskomplekset Fasil Ghebbi.

VLADISLAV T. JIROUSEK/SHUTTERSTOCK

Bet Giyorgis, St. George-kirken, ligger i en 12 meter dyp gruve. Troende kan fortsatt be i kirken via en tunnel.

WITR/SHUTTERSTOCK

Ife var i middelalderen også berømt for sine utsøkte bronseskulpturer.

WIKIMEDIA COMMONS

9 Bystat preget Afrika i århundrer

Ife i dagens Nigeria var i middelalderen en storby med rundt 100 000 innbyggere og overgikk dermed London og Firenze i størrelse. Byens økonomi var drevet av jernproduksjon og storstilt produksjon av glassperler som ble solgt over hele Vest-Afrika. Byens størrelse og rikdom gjorde den berømt, og den muslimske oppdagelsesreisende Ibn Battuta omtalte bystaten i sitt verk fra 1300-tallet.

8 Obelisker tronet i oldtidens Etiopia

Ifølge den persiske profeten Mani fantes det fire stormakter på 200-tallet e.Kr.: Romerriket, Persia, Kina og Aksum. I sin storhetstid dekket det afrikanske kongedømmet Aksum et område fire ganger så stort som dagens Frankrike og kontrollerte innseilingen til Rødehavet.

De aksumittiske kongene hadde derfor monopol på handelen mellom India og Romerriket. De brukte de betydelige inntektene til å prege gullmynter, bygge palasser og lage monumentale gravmæler.

I hovedstaden Aksum oppførte kongene 24 meter høye, obelisklignende steler på toppen av gravene sine.

DMITRY CHULOV/SHUTTERSTOCK

Bibelforskere regner med at den historiske Maria var en bondejente som ble giftet bort i ung alder.

E. STEINMANN, LAURIN RINDER/SHUTTERSTOCK

Jomfru Maria:

Mennesket bak myten

Bibelen sier at hun var jomfru. Forskningen sier at hun var en hardtarbeidende tenåringsjente med mørkt hår og arbeidshender. Les fortellingen om den historiske Maria ... hvis virkelige navn var Miriam.

AV BJØRN ARNFRED BOJESEN

Bibelen blander tro og historie – og historikernes oppgave er å skille mellom dem. At Maria unnfanget Guds sønn – Jesus – som jomfru, må falle i den første kategorien. Men de aller fleste religionshistorikerne er enige om at en person ved navn Jesus vakte oppsikt i det romerskkontrollerte området mellom Middelhavet og elven Jordan for et par tusen år siden. Og den historiske Jesus må ha hatt en mor.

Dette er hennes historie.

AGNOLO BRONZINO

Historikerne mener at Maria faktisk har levd. Men Bibelen er sparsom med detaljer, blant annet er spørsmålet om Jesus hadde søsken åpent for tolkning.

I KORTE TREKK

Navn
Jomfru Maria.

Født
1 . århundre f.Kr., sannsynligvis i Nasaret.

Død
1. århundre, tradisjonelt cirka år 48.

Kjent for
Jesu mor, ifølge Det nye testamentet og Koranen. Forlovet eller gift med snekkeren Josef og omtales i noen skrifter som datter av Anna og Joakim.

Visste du at...
Navnet Maria er avledet av det hebraiske navnet Miriam og betyr «den elskede» eller «den ønskede»? Men andre tolkninger knytter navnet til betydninger som «bitter» eller «opprørsk».

Har Maria virkelig eksistert?

☛ Maria dukker første gang opp i litteraturen på 50-tallet e.Kr. I sitt brev til galaterne skriver apostelen Paulus at Jesus ble «født av en kvinne». I de fleste sammenhenger er ikke dette noen overraskende opplysning, men i tilfellet Jesus er det det. Paulus' brev er de eldste kristne tekstene og ble skrevet bare 20 år etter Jesu død. Her presenteres han ikke bare som Guds sønn, men som et menneske med en konkret livshistorie – og en mor.

Ikke-kristne forfattere nevner også Jesus. Både den jødiske historikeren Josefus og den romerske embetsmannen Tacitus nevner Jesu henrettelse – uavhengig av hverandre og uten å ha noen religiøs agenda. Religionshistorikere anser det derfor som sannsynlig at Jesus har levd – og dermed også at han hadde en mor. Historikerne vet imidlertid ikke om kvinnen virkelig het Maria (eller Miriam på hebraisk). Navnet var svært alminnelig, og de eneste kildene til hennes navn og liv er religiøse tekster.

Hvordan så Maria ut?

☛ Ingen vet hvordan Maria så ut, av den enkle grunn at ingen samtidige portretter eller beskrivelser av henne er bevart. Ifølge religionshistorikeren Joan E. Taylor, som har forsket på befolkningen i Galilea på Jesu tid, var kvinnene i området ofte kortvokste, kraftig bygget og vant til hardt arbeid fra barnsben av. Arkeologiske funn viser at gjennomsnittshøyden for kvinner var om lag 150 centimeter og at mange utviklet slitasjegikt i rygg og ledd allerede i tenårene. Vann måtte bæres over lange avstander, korn måtte males med håndkvern, bål måtte tennes og maten tilberedes over åpen ild. Tannemaljen ble slitt ned av små steiner i det grove melet, og knoklene som er funnet, bærer preg av tunge løft og repetitive bevegelser gjennom mange år. Hendene var grove, skuldrene sterke og ansiktene værbitte.

Dermed er de mange skildringene av en aristokratisk Maria med lys hud og harmoniske trekk neppe troverdige. Den historiske Maria lignet sannsynligvis en alminnelig ung kvinne fra dagens Palestina eller Libanon – med mørkt hår, olivenfarget hud, mørke øyne og en kortvokst, robust kropp formet av hardt fysisk arbeid. På mange malerier av Maria med Jesusbarnet er den nybakte moren også for gammel. Maria var sannsynligvis fortsatt tenåring da hun ble gravid og fødte en sønn mens hun var forlovet med snekkeren Josef fra Nasaret. På Marias tid var det ikke uvanlig at jenter ble forlovet allerede i tolvårsalderen.

> «Men i tidens fylde sendte Gud sin Sønn, født av en kvinne og født under loven.»
>
> Apostelen Paulus nevner Maria uttrykkelig bare én gang i sine brev – i Galaterbrevet 4,4.

Hvor mange ganger opptrer Maria i Bibelen?

☛ Maria har samme navn som flere andre kvinner i Bibelen, blant andre Maria Magdalena, som fulgte Jesus tett og som bibellesere ofte forveksler med hans mor. I Judea var Maria det mest populære jentenavnet – omtrent hver fjerde kvinne bar navnet. Dette gjør det vanskelig å skjelne mellom personene i bibeltekstene, og forskerne diskuterer fortsatt hvor mange forskjellige Mariaer evangeliene nevner. Navnet blir brukt om Jesu mor 19 ganger i Det nye testamentet, og det er først og fremst i evangelienes beretninger om Jesu fødsel og barndom at det forekommer. Matteus og Markus nevner også at den voksne Jesus ble omtalt som «Marias sønn».

Ved en annen anledning oppsøker Jesu familie ham, og hans mor, som ikke nevnes ved navn i teksten, er også med. I Johannesevangeliet opptrer hun også uten navn, men hun er til stede både i bryllupet i Kana, der Jesus forvandler vann til vin, og ved korsfestelsen.

I boken Apostlenes gjerninger nevnes hun én gang etter at Jesus har stått opp fra de døde: «Alle disse holdt trofast sammen i bønn, sammen med noen kvinner og Maria, Jesu mor, og brødrene hans.» Til tross for sin sentrale rolle i den kristne tradisjon, er det kun fire ganger i hele Bibelen at Maria sier noe.

Fikk Maria flere barn?

☛ Det nye testamentet nevner «Jesu brødre og søstre», og evangelisten Markus ▶

Marias mange ansikter

Siden 200-tallet har kunstnere tolket Maria på mange forskjellige måter – fra tronende himmeldronning til gråtende mor ved korsets fot.

JOMFRU MARIA

FRANK BACH/SHUTTERSTOCK

...som en mektig keiserinne

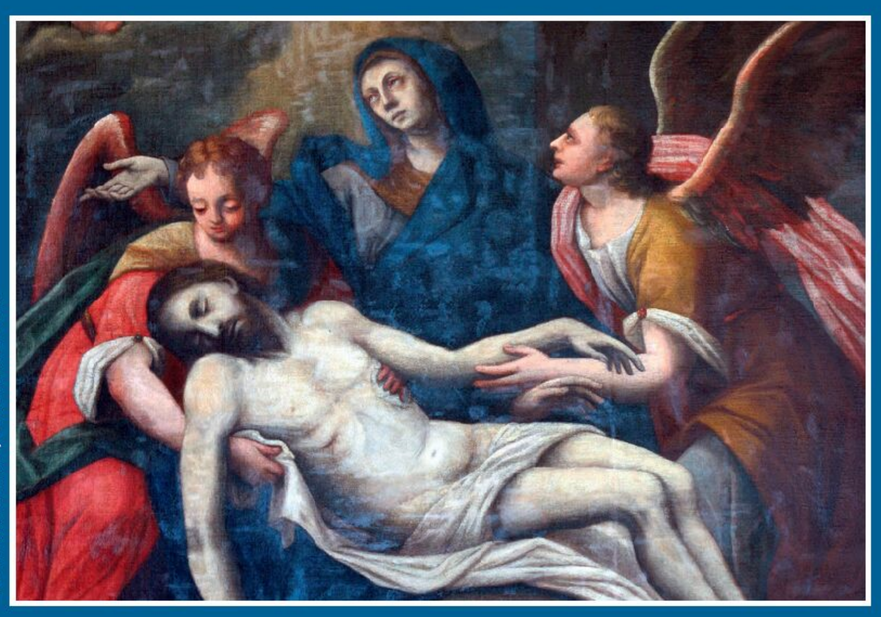
I østlig kristendom – den ortodokse – blir Maria oppfattet som himmelens dronning. Hun bærer en keiserlig blå kappe og sitter på en trone som Jesusbarnets vokter og medhersker.

ROSAMAR/SHUTTERSTOCK

...som svart

I flere europeiske land kan man finne middelalderfigurer av Maria og Jesusbarnet med mørk hud. Fargen kan skyldes sot, mørknet treverk eller pigmenter, men noen tolker den også som et uttrykk for jordens fruktbarhet eller guddommelig mystikk.

ZVONIMIR ATLETIC/SHUTTERSTOCK

...som lidende

I senmiddelalderen blir Maria mer jordnær. Den opphøyde og majestetiske skikkelsen erstattes nå av bilder av en mor knust av sorg. Stilen kalles *mater dolorosa* – den sørgende mor.

FIELD MUSEUM

...som japansk

I 1600-tallets Japan ble Maria avbildet iført kimono og med asiatiske trekk. Avbildningene stammer fra en kort periode da kristendommen fikk fotfeste i landet, før den ble forbudt. Bildene er en del av hemmelige husaltre som ble brukt av kakure kirishitan – skjulte kristne.

▶ navngir fire av brødrene: Jakob, Joses, Judas og Simon. Dette har fått mange – spesielt i protestantisk tradisjon – til å tro at Maria og Josef fikk flere barn etter Jesus.

I katolsk og ortodoks kristendom opprettholdes imidlertid troen på Marias livslange jomfrudom. For å få det til å stemme med evangeliene hevdet kirkefedre som Hieronymus på 300-tallet at brødrene i virkeligheten var Jesu fettere – barn av en annen Maria, omtalt som Marias søster. I øst – i den gresk-katolske kirken – har man besluttet at barna må stamme fra Josefs tidligere ekteskap.

Hvordan omtales kvinner i Bibelen?

☛ Hvis Maria hadde opptrådt i Det gamle testamentet, hadde hun kanskje fått mer plass. Her møter vi nemlig flere viljesterke og handlekraftige kvinner. Debora, en av Israels dommere, leder sitt folks rettssaker og hæren ut i kamp. Filisterkvinnen Dalila beseirer den sterke Samson ved å klippe av ham håret – kilden til hans kraft.

I Det nye testamentet trer kvinnene mer i bakgrunnen. De opptrer ofte som tilhørere eller bønnfallende skikkelser som søker hjelp hos mennene. Ifølge en utbredt teori skyldes denne forskjellen påvirkningen fra gresk kultur. Etter hærføreren Aleksander den stores erobringer på 300-tallet f.Kr. ble hellenistisk kultur utbredt i store deler av Midtøsten – også i det jødiske området.

Mens Det gamle testamentet er skrevet på hebraisk, er språket i Det nye testamentet gresk og preget av hellenistisk-gresk kultur, der menn dominerte og kvinner var forvist til hjemmet og privatsfæren. Begge testamentene gjenspeiler imidlertid en patriarkalsk kultur der slekten følger mannens linje. På Marias tid kunne en kvinne eie jord eller drive en liten bedrift, men de fleste ble giftet bort i tenårene med en forventning om at de skulle arbeide flittig og underordne seg mannens familie. Ifølge skapelsesberetningen i 1. Mosebok ble kvinnen skapt som mannens medhjelper: «Av ribbeinet Herren Gud hadde tatt fra mannen, bygde han en kvinne, og han førte henne til mannen.»

Hva forteller senere tekster om Maria?

☛ Allerede tidlig i kristendommen begynte forfattere å skrive såkalte apokryfer – tekster i bibelsk stil, men uten at de senere ble tatt inn i den offisielle Bibelen. Mange av dem forsøkte å fylle ut hullene i evangeliene og gi svar på spørsmål som de første kristne undret seg over.

Et av de mest kjente eksemplene er Jakobs evangelium, som ble skrevet cirka år 150 e.Kr. Her fortelles det at Marias foreldre het

Anna og Joakim – et barnløst par som ifølge teksten levde som gjetere. En dag fikk Anna besøk av en engel som lovet henne et barn. «Anna renset seg og ammet barnet og kalte henne Maria», står det i teksten. Som treåring ble Maria brakt til tempelet i Jerusalem som en gave til Gud, slik skikken var på den tiden. «Maria var i Herrens tempel som en due som blir matet; hun fikk mat av en engels hånd», står det.

Men da hun som tolvåring fikk sin første menstruasjon, ble hun ansett som rituelt uren – etter datidens normer – og kunne ikke lenger bo i tempelet. Prestene bestemte derfor at hun skulle forloves med en mann. Valget falt på snekkeren Josef, som protesterer i teksten: «Jeg har sønner, og jeg er en gammel mann, men hun er en jente». Likevel lot han seg overtale, og ifølge fortellingen ble Maria gravid i en alder av 16 år.

Senere forfattere tok opp tråden. På 700-tallet hevdet den bysantinske munken Hippolytos av Theben at Maria overlevde Jesus med 11 år og døde i år 41 e.Kr.

Hvorfor forguder katolikkene jomfru Maria?

☛ Under et møte i Efesos i dagens Tyrkia i 431 e.Kr. besluttet Romerkirkens ledende biskoper å høyne jomfru Marias status. Nå var hun ikke bare Jesu mor, men også Theotokos – gresk for « gudsmor». På samme måte som Jesus var Gud i menneskeskikkelse – mente biskopene – kunne Maria betraktes som Guds mor. Å hylle Maria var dermed å hylle Gud.

Med tiden bygget pavekirken opp en hel lære omkring Maria – mariologien. Den katolske kirken hevdet blant annet at Maria var jomfru hele livet og at hennes kropp og sjel ble tatt opp til himmelen som en helhet etter hennes død (i motsetning til de fleste andre hvis jordiske levninger gikk til grunne). De første avbildningene av den fullkomne Guds mor var høye og fjerne, men på 1100-tallet ble jomfru Maria en mer imøtekommende og mild skikkelse som europeiske troende trygt kunne henvende seg til med sine bønner.

Troen på Maria som et kvinnelig bindeledd mellom mennesket og Gud fikk ny kraft med katolisismens utbredelse i Latin-Amerika på 1500-tallet. På spørsmål om hva Maria betydde for ham, svarte den argentinskfødte pave Frans (2013-25): «Hun er min mor».

Hvilken rolle spiller jomfru Maria for muslimene?

☛ Maria – Maryam på arabisk – er den eneste navngitte kvinnen i Koranen. Hun nevnes 11 ganger på egen hånd og 23 ganger i uttrykket «Jesus, Marias sønn». Koranens 19. kapittel, Sûra Maryam, er oppkalt etter henne. I likhet med den bibelske Maria får Maria i Koranen besøk av en engel som kunngjør at hun er gravid – enda hun aldri har vært sammen med en mann: «O Maria! Allah har utvalgt deg og gjort deg ren, og utvalgt deg fremfor alle verdens kvinner».

Koranen går også i detalj om den mirakuløse jomfrufødselen: «Da drev fødselsveene henne til stammen av et palmetre. Hun utbrøt: 'Hadde jeg bare dødd før dette og gått helt i glemmeboken!'» Til forskjell fra den kristne historien har Maria ingen Josef ved sin side – hun kommer hjem alene med Jesusbarnet, som selv taler til sine skeptikere: «Jeg er i sannhet Allahs tjener. Han har gitt meg Skriftene og gjort meg til profet!» For muslimene er Maria den helligste av alle kvinner. Men ifølge islam finnes det bare én Gud, og verken Maria eller Jesus regnes som guddommelige.

ITOLDYA.COM

Den eldste kjente avbildningen av jomfru Maria stammer fra katakombene i Roma, der de første kristne malte henne på slutten av 100-tallet eller begynnelsen av 200-tallet.

Hvor har Maria blitt «sett» etter sin død?

☛ Siden 1500-tallet har jomfru Maria blitt sett ca. 2000 ganger, og Vatikanet anser 16 av observasjonene for å være pålitelige. Den mest berømte observasjonen fant trolig sted i 1531, da jomfruen skal ha henvendt seg til den døpte aztekeren Juan Diego på hans eget språk – millioner av meksikanere feirer åpenbaringen av jomfru Maria av Guadalupe hvert år den 12. desember.

Maria viste seg også i den franske byen Lourdes i 1858, der den 14 år gamle Bernadette etter eget utsagn ble ledet av jomfru Maria til en grotte der en kilde brøt frem. I dag strømmer myriader av troende til Lourdes i håp om at mirakelet skal smitte over på dem og bl.a. helbrede sykdommer.

Jomfru Maria har også blitt sett i Fatima i Portugal (1917), Medjugorje i Bosnia (fra 1981) og Kibeho i Rwanda (1981-1982) – der hun angivelig forutsa folkemordet på tutsiene i 1994. Ifølge forskerne blir Maria gjerne sett av fattige barn i avsidesliggende strøk eller konfliktsoner.

Den 12. desember feirer meksikanerne dagen da «jomfruen av Guadalupe» ifølge tradisjonen åpenbarte seg for den innfødte meksikanske bonden Juan Diego på Tepeyac-fjellet utenfor Mexico by i 1531.

ANGELA OSTAFICHUK/SHUTTERSTOCK

LES MER OM JOMFRU MARIA

● Elizabeth A. Johnson: **Truly Our Sister: A Theology of Mary in the Communion of Saints**, Continuum, 2003 ● Jaroslav Pelikan: **Mary Through the Centuries: Her Place in the History of Culture**, Yale University Press, 1996

Debatt om de døde på museene

Når forvandles mennesket til en gjenstand? Spørsmålet diskuteres blant museumsfolk over hele verden. Noen museer har valgt å fjerne alle mumier og skrumphoder fra utstillingen.

AV MARIA APPELGREN

«Det ville ikke vekke respekt å komme tilbake fra Egypt uten en mumie i den ene hånden og en krokodille i den andre».

Dette sa den franske adelsmannen Ferdinand de Géramb til Egypts visekonge, Muhammad Ali, i 1883.

Holdningen var ikke uvanlig på den tiden, og spesielt etter Napoleons invasjon av Egypt i 1798 ble amerikanere og europeere stadig mer fascinert av det gamle Egypt.

Mens overklassen valfartet til Egypt på jakt etter skatter, ble mumiene raskt et ettertraktet symbol på det eksotiske landet. Siden da har oppfatningen endret seg betydelig, og i dag diskuterer egyptologer og museumsfolk hva de skal gjøre med likene som ofte kom til dem under problematiske omstendigheter.

I Storbritannia har medlemmer av parlamentet nylig foreslått et forbud mot utstilling av menneskelige levninger på museer i kongeriket. Ifølge rapporten Laying Ancestors to Rest, som er bestilt av medlemmene, fører museers og universiteters besittelse av kroppsdeler som er brakt til landet som følge av slaveri og kolonialisme, til dyp sorg hos etterkommerne.

«Det er uetisk å stille ut menneskelige levninger, spesielt når det ikke er gitt samtykke», har parlamentsmedlemmet Bell Ribeiro-Addy uttalt til The Guardian.

Flere museer har allerede fjernet menneskelige levninger fra sine utstillinger. Det gjelder blant annet Pitt Rivers Museum i Oxford og Chau Chak Wing Museum, som tilhører University of Sydney.

Er det nødvendig?

På det nederlandske nasjonalmuseet for antikviteter i Leiden har diskusjonen om det er etisk forsvarlig å stille ut mennesker pågått i flere år. I museets nåværende utstilling, som ble satt opp i 2016, er det utstilt syv mumifiserte kropper.

«Ideen om mumifisering er noe mange forbinder med det gamle Egypt», forteller Daniel Soliman, egyptolog og utstillingsarrangør ved museet, til HISTORIE.

«Valget om å stille ut menneskekroppene handler dels om de besøkendes forventninger, men det relaterer også til et større tema som blir drøftet på utstillingen, nemlig livet etter døden».

Det museet ønsker å belyse, er hva som

Gys og fascinasjon. Besøkende på det egyptiske museet i Roma må nøye seg med en innsvøpt figur i sarkofagen.

ERIC VANDEVILLE/GETTY IMAGES

NATIONAL MUSEUM OF ANTIQUITIES: ROB OVERMEER

Mumiekistene er utstilt på det nederlandske nasjonalmuseet for antikviteter i Leiden, der museet har valgt å skille kropp og kiste. Før de besøkende trer inn i rommet med de menneskelige levningene, blir de informert slik at det blir et bevisst valg om de ønsker å se kroppene.

DAVID JONES/WIKIMEDIA COMMONS

Pitt Rivers Museum i Oxford hadde utstilt krympede hoder fra blant annet Sør-Amerika frem til 2020.

skjedde med de døde, hvordan de ble begravet og hvordan kroppene deres ble behandlet etterpå, forteller han.

Spørsmålet er selvfølgelig om det er nødvendig å stille ut kroppene for å fortelle den historien.

«Personlig forestiller jeg meg faktisk at det er mulig å fortelle historien uten å stille ut kroppene», sier Soliman.

I den nåværende utstillingen er det fokus på selve mumifiseringsteknikkene, men det er bare en del av historien.

Spørsmålet om en fremtidig utstilling handler ikke bare om hvordan museet skal vise mumier, men hvordan vi best kan formidle ideene som lå bak deres eksistens, forklarer Soliman.

«Vi bør i større grad legge vekt på hva mumifiseringen betydde for egypterne selv.»

I egyptisk tro var mumifisering en overgangsprosess hvor den avdøde ble noe mer enn bare et menneske. I stedet ble den døde forvandlet til et guddommelig vesen i stand til å eksistere i det evige liv.

«Personlig forestiller jeg meg faktisk at det er mulig å fortelle historien uten å stille ut kroppene».

Den nederlandske egyptologen Daniel Soliman

«Det er en dypt åndelig prosess som vi må bli bedre til å formidle», sier egyptologen.

Mumiene skulle ikke stilles ut

Om fem år vil vi sikkert ta andre valg når det gjelder utstillingen av de egyptiske mumiene, sier Soliman.

«Som museum befinner vi oss hele tiden i spenningsfeltet mellom fascinasjon og etikk. Vår oppgave er å balansere den vitenskapelige formidlingen med den menneskelige historie, og det krever at vi hele tiden reflekterer over våre valg».

Det var aldri meningen at de gamle egypternes kropper skulle vises frem, og ifølge Soliman er det viktig å formidle dette i utstillingen.

«Noen vil kanskje avvise det som politisk korrekthet, men jeg tror at hvis vi forklarer hvorfor egypterne anså det som viktig å skjule kroppen fremfor å vise den, vil de besøkende få en større forståelse for debatten.»

«Det endrer selvfølgelig ikke det faktum at det vil være motstridende synspunkter i debatten mellom de gamle egypterne og vår tids syn på det, hvor arkeologiske samlinger på museer har som formål å formidle kunnskap om livet i oldtiden», avslutter han.

Les mer om mumier: Reisen til dødsriket tok 72 dager. Les om det omfattende arbeidet som eksperter utførte i mumifiseringsverkstedet.

Soldater tok i bruk livsfarlige hjelpemidler:

STOFFER I KRIG

Hasj roet nervene, kokain dempet sulten, og metamfetamin skulle hjelpe soldatene til å holde seg skjerpet. I en rekke kriger har soldater tatt rusmidler – til skade for helsen og prestasjonene på slagmarken.

I historiens største kriger har leger på slagmarken hatt med seg potente – og dødelige – preparater i vesken.

C. BALOSSINI/NPL – DEA PICTURE LIBRARY/BRIDGEMAN IMAGES

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN & ANDREAS ABILDGAARD

Napoleons soldater røykte hasj

1800: To år etter Napoleons invasjon av Egypt har mange franske soldater blitt avhengige av hasj. General Jacques-François Menou innfører et totalforbud mot rusmiddelet, men det viser seg vanskelig å håndheve.

Napoleon er tilbake i Frankrike, og i hans fravær har general Jacques-François Menou fått ansvaret for den franske hæren i Egypt.

«Jeg har mottatt alvorlige klager over soldater som mishandler de innfødte. Hva!? Dere er franskmenn, men dere oppfører dere som barbarer!» tordner generalen i en formaning til soldatene sine.

I det muslimske landet er alkohol forbudt, mens hasj er allestedsnærværende. Det har derfor blitt de franske soldatenes foretrukne rusmiddel.

Menou har fått rapporter om hasjpåvirkede soldater som forgriper seg på de innfødte – en skam for en fransk soldat. For å komme problemet til livs innfører Menou i oktober 1800 et totalforbud mot rusmiddelet.

Forbudet innebærer at alle kafeer som selger hasj i de franskokkuperte delene av Egypt, umiddelbart blir stengt. Hvis en person i de franske områdene blir tatt for å dyrke, selge eller konsumere hasj, er straffen opptil to måneder bak murene.

Effekten av forbudet er begrenset. Den franske hæren har ikke kapasitet til å håndheve loven, og soldatene fortsetter å røyke og drikke hasj.

Året etter beseirer en anglo-osmansk styrke den franske hæren i Egypt. Som en del av fredsforhandlingene lover britene å seile de overlevende franskmennene hjem. Soldatene har med seg kilovis med hasj.

Kinas hær sløvet av opium

Kina har forbudt all handel med opium, noe som ikke faller i god jord i Storbritannia, som tjener formuer på å eksportere det euforiserende stoffet til Midtens rike. Resultatet blir krig, men Kina er dårlig rustet til å kjempe – ikke minst på grunn av soldatenes opiumskonsum.

En hær på 3000 kinesiske soldater står ved den vestlige porten til byen Ningbo ▶

▶ 10. mars 1841. Hæren ledes av prins Yijing – keiserens nevø. Han har fått i oppgave å gjenerobre byen, som hadde falt til britene året før.

«Fienden må drives ut i havet», proklamerer prinsen.

Han er overbevist om at slaget vil være raskt overstått, ettersom den britiske styrken innenfor Ningbos forsvarsmur bare teller 700 mann.

Prinsens hær lider imidlertid av en avgjørende svakhet: Opptil 90 prosent av soldatene er avhengige av opium, som britene har eksportert til Kina fra kolonien India siden tidlig på 1800-tallet.

Den keiserlige militærrådgiveren Feng Zhangzun advarte mot avhengigheten allerede i 1835:

«Når soldatene røyker opium, blir de trette og bryter hærens disiplin.»

Da kineserne stormer Ningbo, befinner mange av soldatene seg i en tåke av opium, og angrepet ender i fiasko: Opp mot 600 kinesiske soldater dør, mens de britiske tapene beløper seg til 5 sårede.

Den britiske løytnanten Alexander Murray, som befinner seg i Ningbo under kampene, er ikke i tvil om at kinesernes dårlige prestasjoner skyldes opium:

«Flere døde på grunn av de enorme mengdene opium de hadde inntatt for å samle mot til å kjempe. De fleste av dem var gale av opphisselse, sannsynligvis fremkalt av dette avskyelige stoffet.»

Britene gikk seirende ut av opiumskrigen, og 29. august 1842 undertegnet Kina Nanjing-traktaten. Avtalen tvinger landet til å åpne fem havner for britenes opiumshandel.

Sårede endte opp som morfinslaver

1862: Mens den amerikanske borgerkrigen raser, gir kirurger og leger morfin til tusenvis av sårede soldater hver dag. Stoffet tar bort smertene, men krigsveteranene står overfor en livslang kamp mot avhengighet.

I mai 1862 ble sørstatssoldaten Albert Wymer Henley innlagt på et militærsykehus i byen Hazlehurst i Mississippi. Han lider av kronisk diaré – et resultat av dårlig hygiene, forurenset drikkevann og bedervet mat i militærleiren.

Snart blir Henley enda verre – han blir rammet av alvorlig migrene, muskelsmerter og magevondt. Legenes dom er klar: Han har tyfus. For å håndtere smertene gir de ham morfin flere ganger om dagen.

«Jeg var nødt til å bruke smertestillende», sa Henley etter krigen. Det skulle han komme til å angre på.

Henley er en av mange soldater som fikk morfin under borgerkrigen: Omtrent én av fem skuddskader i armer eller bein ender med amputasjon. Før legene går i gang med å skjære og sage i soldatenes smadrede lemmer, får de stakkars mennene morfin.

«Der sto kirurgene med ermene opprullet til albuene, de bare armene og forklærne dekket av blod. Rundt dem lå blodpøler og amputerte armer og bein i hauger, noen ganger like høye som en mann», skrev nordstatsgeneral Carl Schurz i dagboken sin.

Henley er så heldig å slippe unna kirurgens kniv, men sykehusoppholdet gjør ham avhengig av morfin. Det samme problemet møtte 400 000 andre soldater i 1865, da den amerikanske borgerkrigen tok slutt.

«Kort sagt holdt morfinflasken meg lenket og slavebundet i nesten 15 år», skrev Albert Wymer Henley senere.

Etter en årelang kamp klarte han til slutt å frigjøre seg fra avhengigheten.

NATIONAL MUSEUM OF HEALTH AND MEDICINE/WIKIMEDIA COMMONS & MATHILDE.LR/GETTY IMAGES

Mange soldater mistet lemmer under den amerikanske borgerkrigen – og ble etterpå avhengig av morfin.

Kokainmisbruk førte til forbud

1915: Da første verdenskrig bryter ut i 1914, blir kokain solgt lovlig i Europa. På begge sider av vestfronten tar soldatene kokain i tablettform for å forbedre prestasjonene på slagmarken. Forbruket får alarmklokkene til å ringe i Storbritannia.

Den 25. april 1915 går en styrke på 20 000 soldater fra den britiske hæren i land på stranden ved Gallipoli i dagens Tyrkia. Før landgangen har soldatene tatt tabletter av merket Tabloid.

«Tabloid demper sulten og forlenger utholdenheten», lyder slagordet for produktet, som ifølge pakningsvedlegget kan tas en gang i timen under «vedvarende mental eller fysisk anstrengelse».

Tabloid er ett av flere kokainpreparater som selges under første verdenskrig. Mesteparten av kokainet til tablettene kommer fra De Nederlandsche Cocaïnefabriek i det nøytrale Nederland, som produserer opp mot 14 000 kilo kokain årlig under krigen.

I luften legger britiske og franske piloter regelmessig en kokaintablett på tungen for å kunne konsentrere seg best mulig i luftdueller, og rusmiddelet er også fast inventar i tyske soldaters feltflasker.

Bruken av stoffet skaper bekymring i Storbritannia. Avisen The Times skrev i 1915 at «kokain er mer skadelig enn kuler», og i februar 1916 advarer avisen Daily Chronicle om at stoffet «risikerer å drive hundrevis av soldater til vanvidd».

General sir Francis Lloyd slutter seg til koret av kritiske røster:

«Soldatene sier at stoffet er så vanedannende at det er umulig å legge det fra seg når man først har tatt det.»

Gallipoli-felttoget ender i fiasko for britene, som blir tvunget til å evakuere de siste overlevende soldatene i januar 1916. Fire ▶

Krigere har tatt stoff siden oldtiden

Germanerne tok opium, og sibirske stammekrigere drakk hallusinatorisk urin før de gikk i kamp. I årtusener har krigere brukt rusmidler for å få styrke, dempe frykt og skremme fienden fra sans og samling.

WIKIMEDIA COMMONS & HERITAGE IMAGES/GETTY IMAGES

Genever – nederlendernes flytende mot – inspirerte engelskmennene til å produsere gin. Genever kan fortsatt kjøpes.

0-150 e.Kr.

Romas fiender spiste opium med skje

I 2024 fant arkeologer noen skjeformede gjenstander. De hadde tilhørt noen av de germanske stammene som lå i krig med Romerriket i de første århundrene etter Kristus. Ifølge forskerne ble skjeene brukt til å innta ulike stoffer før kamp – blant annet opium og hamp.

750-1066

Påvirkede vikinger gikk berserk

En berserk var en vikingkriger som ble grepet av et voldsomt raseri på slagmarken og gikk amok i blodrus. Hvilket stoff som utløste raseriet, er uklart. Forskere har foreslått alt fra fluesopp til bulmeurt – sistnevnte har en hallusinatorisk effekt som ofte har blitt knyttet til berserker.

1090-1275

Snikmordere bekjempet frykt med hasj

Assassinerne var en sjiamuslimsk sekt som i middelalderen utførte politisk motiverte attentater mot ledere i det sunnimuslimske kalifatet i Midtøsten og i korsfarerstatene. Ifølge den venetianske reisende Marco Polo tok de hasj for å overvinne sin frykt for attentat.

1652-1674

Nederlendere hadde motet i en flaske

Under de anglo-nederlandske krigene på 1600-tallet drakk nederlandske soldater brennevinet *genever* – en forløper til den engelske ginen – før kampene. Engelskmennene kalte genever for «Dutch courage» – nederlandsk mot hentet fra spriten snarere enn fra hjertet.

1700-tallet

Krigere inntok fluesoppurin

Sibirske stammefolk spiste rød fluesopp før en kamp. Soppen ble spist av en sjaman, og urinen ble deretter drukket av krigerne. Urinen inneholdt de hallusinogene stoffene fra soppen i en mer konsentrert form. Praksisen er kjent fra 1700-tallet, men er sannsynligvis mye eldre.

▶ måneder senere utsteder hærens ledelse et forbud mot ikke-medisinsk bruk av opium og kokain.

SS-enhet mistet grepet om virkeligheten

1941: Hitler sender en hær på 725 000 soldater mot den russiske byen Leningrad. På dette tidspunktet er store deler av den tyske hæren dypt avhengig av en metamfetaminpille kalt Pervitin.

I 1939 skriver den tyske psykologen Otto Ranke om en ny pille som angivelig er det nye vidundermiddelet:

«Pervitin er perfekt til å revitalisere en sliten soldatavdeling.»

Ranke har testet pillen på seg selv, og han er svært entusiastisk. Han tror medisinen vil forbedre den tyske hærens stridsevne betraktelig.

«Med Pervitin kan du fortsette å jobbe i 36 til 50 timer uten å føle noen merkbar trett-het», skriver han.

Metamfetaminpillen Pervitin produseres av det tyske selskapet Temmler og deles sjenerøst ut til soldatene i hæren. Bivirkningene er imidlertid alvorlige.

Under den tyske beleiringen av Leningrad (1941-1944) overgir et SS-kompani seg til Den røde armé uten kamp. Da de blir tatt til fange, virker SS-soldatene nervøse og anspente – og de er tomme for ammunisjon til maskingeværene sine, noe russerne legger merke til.

Årsaken er at de tyske soldatene har brukt opp all ammunisjonen kvelden før i en amfetaminrus, da de feilaktig trodde at de var under angrep. I løpet av krigen forsøker den tyske hærledelsen å begrense bruken av Pervitin, men for soldatene i felten er det svært vanskelig å klare seg uten pillene.

«Alle tok piller – i større og større doser. Pillene lot til å ta bort følelsen av uro. Jeg gled inn i en verden av likegyldighet. Faren mistet all sin styrke», fortalte en tysk soldat etter krigen.

I november 1944 tester tyskerne en ny superpille kalt D-IX, som består av kokain, metamfetamin og opioidet oksykodon. Pillen er utviklet for å presse soldatenes fysiske prestasjoner til nye høyder. D-IX testes på 18 fanger fra konsentrasjonsleiren Sachsenhausen. Fangene tvinges til å marsjere uten stans i 24 timer med en 20 kg tung ryggsekk. Effekten er fenomenal, men krigen er over før pillen blir satt i produksjon.

Sør-Vietnam var fullt av heroin

1971: Under Vietnamkrigen tar opptil 70 prosent av de amerikanske soldatene regelmessig marihuana, amfetamin, LSD og heroin. Et gram heroin koster bare fem dollar. President Nixon må ta grep for å stoppe misbruket.

Scag Alley i Saigon, hovedstaden i Sør-Vietnam, besøkes daglig av amerikanske soldater. Ordet scag er slang for heroin, og i det fattige getto-området kan de utplasserte soldatene

Forskerne reiste inn i sinnet

Morfin, amfetamin og LSD startet som kjemiske eksperimenter i forskernes laboratorier, men endte opp med å vise helt nye veier inn i menneskesinnet.

THE CLEVELAND MUSEUM OF ART

Morfin sendte oppfinner i drømmeland

I 1805 isolerte farmasøyten Friedrich Sertürner morfin fra opiumsvalmuen. Tyskeren testet stoffet på seg selv og ble fascinert av den drømmelignende effekten. Navnet morfin kommer fra Morfeus – den greske guden for drømmer og søvn.

DAN BALTAG/PAGINARIUM

Amfetamin gikk under radaren

Stoffet ble syntetisert i 1887 av den rumenske kjemikeren Lazar Edeleanu. Amfetaminets stimulerende effekt ble oppdaget på slutten av 1920-tallet, og etter det ble det blant annet brukt til å behandle astma og kroniske smerter.

ULLSTEIN BILD/GETTY IMAGES

LSD knuste virkeligheten

I 1938 skapte kjemikeren Albert Hofmann LSD – et syntetisk stoff utvunnet fra den giftige soppen meldrøye. Fem år senere testet han det på seg selv. «Verden var som skapt på nytt», skrev sveitseren om historiens første LSD-tripp.

kjøpe ett gram heroin for fem dollar.

«Du kan få tak i hva du vil her – heroin, speed, PCP, alt!» sier en anonym marinesoldat til The New York Times. Avisen publiserer sitatet i en artikkel 17. mai 1971.

Artikkelen kommer i kjølvannet av en rapport fra den amerikanske regjeringen som avslører at rundt 15-20 prosent av soldatene i Vietnam bruker heroin regelmessig.

Ifølge sosiologen John Helmer tar soldatene stoffer som heroin for å «glemme drapene og lette på trykket».

Mange soldater skryter til og med av sin narkotikabruk. På militære kjøretøyer skriver de «Purple Haze» eller «Window Licker» – slang for det psykedeliske stoffet LSD – og mange soldater graverer inn Zippo-lighterne sine med setninger som «Say Hi, If you're high».

En måned etter New York Times' reportasje fra *Scag Alley* erklærer president Richard Nixon 17. juni 1971 at «den største trusselen mot rikets sikkerhet er narkotika».

Presidenten beordrer at alle soldater skal testes for narkotika i blodet før de blir dimittert. Hvis testen er positiv, må soldaten gå på avvenning før han får lov til å returnere til USA. Selv om myndighetene frykter en epidemi blant hjemvendte soldater, viser en studie fra 1974 at over 90 prosent av heroinmisbrukerne fra Vietnamkrigen slutter å ta stoffet etter hjemkomsten.

Russere tok narkotika i fjellene

1979: Sovjetunionen invaderer Afghanistan for å støtte de lokale kommunistene. Den forventede lynaksjonen ender i årelange kamper, og de unge soldatene blir mishandlet av sine eldre kamerater. Men afghanerne står klar til å hjelpe.

«Livet i Afghanistan er umulig uten narkotika», erkjente den russiske soldaten «Edi» til en britisk historiker etter å ha vært utstasjonert i Afghanistan.

I likhet med mange av sine medsoldater var han ennå ikke 20 år gammel da han ble sendt til det muslimske fjellandet.

Fysisk og psykisk vold var hverdagskost for Edi og de andre rekruttene, som daglig ble slått og mobbet av de eldre soldatene. En av «mobberne» var Jurij Tinkov. Etter krigen innrømmet han at de unge soldatene ble mishandlet i Afghanistan: «Vi var barbariske. Omstendighetene gjorde oss slik.»

For å takle det tøffe miljøet tok halvparten av alle sovjetiske soldater som var stasjonert i Afghanistan, narkotika – særlig opium og heroin. Stoffene ble dyrket mange steder i Afghanistans avsidesliggende daler og var lett tilgjengelig for soldatene.

«Det var ikke en eneste av oss som ikke prøvde narkotika i Afghanistan. Du trengte å slappe av – ellers mistet du forstanden», forklarte en anonym soldat etter krigens slutt i 1989.

I tillegg til juling og psykisk mishandling var de sovjetiske soldatene plaget av sykdommer som tyfus, hepatitt, dysenteri og lungebetennelse. Rundt 65 prosent av soldatene fikk en eller flere av disse sykdommene i løpet av den ti år lange konflikten.

Invasjonen av Afghanistan endte som en stor fiasko, og den 15. februar 1989 besluttet Kreml å trekke Den røde armé ut av landet. Men avhengigheten ble med soldatene hjem, og etter krigen vokste det frem en lukrativ virksomhet med smugling av narkotika over grensen til Sovjetunionen.

Ifølge en FN-rapport fra 2024 finnes det over 300 millioner stoffmisbrukere på verdensbasis.

President erklærte krig mot narkotika

I 1971 erklærte Richard Nixon krig mot narkotika, som han kalte «samfunnsfiende nummer én». Et halvt århundre senere er det tydelig at krigen bare hadde tapere.

To år etter krigserklæringen mot narkotika opprettet president Nixon Drug Enforcement Administration (DEA) i 1973. Det fikk i oppgave å etterforske og bekjempe narkotikalovbrudd.

Nixon intensiverte særlig narkotikapolitiets innsats i USAs fattige byområder, der majoriteten av befolkningen er av afroamerikansk avstamning.

«Ved å få offentligheten til å assosiere hippier med marihuana og svarte med heroin – og deretter kriminalisere begge stoffene – kunne vi forstyrre disse gruppene. Vi kunne arrestere lederne deres, ransake hjemmene deres, bryte opp møtene deres og baktale dem kveld etter kveld på nyhetene. Visste vi at vi løy om stoffenes betydning? Selvsagt visste vi det», forklarte Nixons innenrikspolitiske rådgiver, John Ehrlichman, i 1994.

Siden 1971 har USAs krig mot narkotika kostet amerikanerne mer enn 1000 milliarder dollar og resultert i mer enn 40 millioner narkotikarelaterte arrestasjoner – uten at landet har kommet narkotikaproblemet til livs.

NATIONAL LIBRARY OF MEDICINE/HISTORY OF MEDICINE/WIKIMEDIA COMMONS

LES MER OM RUSMIDLER I KRIG

● Lukasz Kamienski: **Shooting Up: A History of Drugs in Warfare**, C. Hurst & Co. Publishers Ltd, 2017

De amerikanske soldatene røykte både joints og sigaretter, der tobakken var blandet med heroin. I motsetning til marihuana avgir heroin ingen avslørende aroma.

BETTMANN/GETTY IMAGES

I 1938 trakk en fotomodell på seg verdens første nylonstrømper. I butikken kostet de 1,35 dollar – omtrent 250 kroner i dag.

ULLSTEIN BILD DTL./GETTY IMAGES

Nylon er et rent kunstprodukt

Nylon er i likhet med plast en polymer, en kjemisk forbindelse der molekylene er bundet sammen i lange kjeder, som perler på en snor.

Fordelen ved polymerer er at de med små kjemiske endringer kan få vidt forskjellige egenskaper.

Tråden spinnes ved å varme opp massen og presse den ut gjennom små hull under trykk. Fibrene trekkes lange og kjøles ned, før de er klare til bruk.

Jenta i reagensglasset er kledd i kunststoff fra topp til tå. Selskapet Du Pont reklamerer for kjemiens velsignelser i sitt eget stormagasin.

HAGLEY MUSEUM AND LIBRARY/BRIDGEMAN IMAGES

Damebein gjorde nylon moderne

Det ble skapt moterevolusjon da Du Pont-konsernet lanserte det første syntetiske tekstilet i 1938. Her er historien om hvordan nylonstrømpen ble oppfunnet – og hvorfor den ble en umiddelbar hit.

AV JESPER BINDSLEV

En vakker ung kvinne stiger opp av et enormt reagensrør. «The Test Tube Lady» er iført kunststoffer fra topp til tå. Hatten er av cellofan og kjolen av viskose, men størst oppmerksomhet vekker de ultratynne strømpene som smyger seg rundt beina. De er fremstilt av verdens første hundre prosent syntetiske tråd: nylon.

Den amerikanske kjemigiganten Du Ponts banebrytende oppfinnelse trollbandt publikum på verdensutstillingen i New York i 1939-40. I firmaets paviljong sprutet nylontråder ut av en fontene, mens robothender trakk en prøve av det elastiske stoffet ut i det uendelige. Nylon var ifølge Du Pont «sterkt som stål, men tynt som spindelvev», og det var bare et varsel om hva som var i vente.

Firmaets reklamer bar bud om et forbrukerparadis der kjemikerne gjorde nye mirakuløse materialer tilgjengelig for alle.

Ville pynte på et frynsete rykte

Nylonstrømper traff verden som et mirakel, men det revolusjonerende produktet hadde vært under utvikling i mer enn ti år, og var resultatet av en enorm investering.

I 1927 opprettet Du Pont en avdeling for grunnforskning med den begavede Harvard-kjemikeren Wallace Hume Carothers i spissen. Carothers var oppsatt på å teste tyskeren Hermann Staudingers nye, kontroversielle teori om såkalte polymerer, det vil si kjeder av molekyler som kan bli nærmest uendelig lange.

«Hva bevilgninger angår, er det ikke noe tak. Jeg kan bruke så mye jeg vil. Ingen stiller spørsmål om hva jeg bruker tiden min til», skrev Carothers i et brev til en venn.

Tilgangen på penger kunne Du Pont i høy grad takke første verdenskrig for. Som verdens største produsent av kruttpulver, dynamitt og TNT tjente konsernet en formue på krigen. Profitten hadde til gjengjeld tæret på omdømmet, og kruttprodusenten var på desperat jakt etter et mer forbrukervennlig image.

Det ble snart klart at Carothers var på

sporet av et gjennombrudd innenfor tekstilproduksjon. Allerede i 1930 tok Du Pont ut et vidt formulert patent som beskrev «bøyelige, sterke og elastiske» fibre. Materialet ville for eksempel kunne brukes til børster, film og tekstiler.

Kjemigiganten produserte allerede kunststoffet viskose, solgt under navnene rayon eller kunstsilke. I likhet med andre av tidens kunststoffer, som for eksempel cellofan og celluloid, var viskose laget av oppløste plantedeler (cellulose). Materialet som Carothers hadde i støpeskjeen, var derimot helt syntetisk, fremstilt av karbon, hydrogen, oksygen og nitrogen.

I 1930-årene hadde moteriktige kvinner to materialer å velge mellom når de kjøpte fine strømper: silke, som var dyrt og sart, og rayon, som mistet fasong og ble sett på som billig kunststoff. En velsittende og slitesterk strømpe ville bli etterspurt av millioner av kvinner.

Du Pont bestemte derfor tidlig i utviklingsarbeidet at strømper skulle bli en spydspiss for utbredelsen av den nye oppfinnelsen deres. Men ennå var det lang vei fra laboratoriet til butikkhyllene.

I 1934 greide Du Ponts utviklingsavdeling å spinne en brukbar tråd av nylonmassen. Men de første forsøkene på å strikke strømper ga bare noen uformelige pølser, helt til utviklerne kom på at de kunne trekke dem ned over en lest formet som et kvinnebein og bruke varme for å få dem til å holde fasongen.

Nylon skulle egentlig hete no-run

Den 20. september 1938 fikk Du Pont det endelige patentet på nylon. En tekstil-revolusjon var satt i gang, men ennå var det nye materialet bare kjent som «polyamid 66».

Produktet måtte ha et fengende navn, og konsernet nedsatte en arbeidsgruppe. Blant flere hundre forslag valgte direksjonen først «no-run» – «rakner ikke». Ved nærmere ettertanke ble selskapet imidlertid redd for å love for mye, ettersom strømpene faktisk kunne rakne.

Etter en lengre bokstavlek endte man opp med «nylon», bare et par uker før Du Pont gikk ut med nyheten om oppfinnelsen.

Myteskapere fikk snart spredt mer fantasifulle historier om navnets betydning. Et av de mer interessante ryktene var at de fem bokstavene i nylon sto for «Now You Lose Old Nippon» («nå taper du, gamle Japan»).

Historien var ikke uten rot i virkeligheten, for nylon var i praksis en økonomisk krigserklæring mot Japan, som frem til da hadde levert 90 prosent av USAs råsilke. Du Ponts oppfinnelse gjorde med ett slag USA uavhengig av importert silke.

Selv om nylon erstattet silke, var Du Pont helt fra begynnelsen fast bestemt på at forbrukerne ikke måtte oppfatte det som dårligere enn naturproduktet. Nylon var tvert imot vitenskapens forbedring av naturen, sa de i reklamen. Firmaet tok derfor den dristige avgjørelsen at nylonstrømper skulle koste det samme som de fineste silkestrømper. Da salget endelig startet over hele USA 15. mai 1940, stormet kvinnene til varemagasinene.

Selv om personalet hadde fått streng beskjed om at hver kunde bare fikk kjøpe ett par, var hele lageret utsolgt på én dag. Allerede året etter ble nylonstrømper solgt til dobbelt så høye priser som silke. Nylon var blitt siste skrik på motefronten og trengte snart inn på alle områder av hverdagslivet.

Det var nylon i vesker, nylon i tepper og nylon i møbler. I løpet av 1940-og 50-årene ble forbrukerne kjent med en rekke andre vidundermaterialer: dacron, terylene, polyester. Den syntetiske tidsalderen var i gang.

LES MER

● Susannah Handley: **Nylon – The Story of a Fashion Revolution**, The Johns Hopkins University Press, 1999 ● Jeffrey L. Meikle: **American Plastic – A Cultural History,** Rutgers Uni. Press, 1995

Desperate etter nylon

Bare to år etter at kvinner hadde fått på seg nylonstrømper, tok krigen herligheten fra dem igjen.

I februar 1942 la Du Pont om hele nylonproduksjonen til krigsformål, og patriotiske kvinner donerte strømpene sine til bruk for fallskjermer og annet militært utstyr.

Mindre idealistiske medsøstre kjøpte nylonstrømper på svartebørsen til det tidobbelte av førkrigsprisen.

Da strømpene igjen kom i salg i butikkene i september 1945, sto kundene i kø i dagevis, og avisene fortalte om flere kvinneslagsmål.

De såkalte «nylon riots» varte et helt år, frem til nylonproduksjonen igjen kunne dekke etterspørselen.

«Nylon kom, seiret og forsvant i løpet av kort tid, og nå gjør kvinner kraftig opprør. De er villige til å klare seg uten kjøtt, men en velsittende strømpe, NEI! Hvorfor prøve å lage strømper av rayon og kunstsilke når nylon var det helt riktige? Jeg klager på vegne av tusenvis av kvinner, ikke bare meg selv.»

Leserbrev i Business Week, 3. oktober 1942, skrevet av en anonym amerikansk bibliotekar.

Under andre verdenskrigs strømpemangel tegnet desperate kvinner en svart strek på leggene sine. Streken illustrerte sømmen på baksiden av nylonstrømpene.

POPPERFOTO/GETTY IMAGES

Selv diktatorens general byttet side:

STALINS FORRÆDERE

80 år etter andre verdenskrig hedrer Russland heltene fra «den store fedrelandskrigen». Mindre kjent er det at nesten én million sovjetiske soldater valgte å kjempe MOT Stalin. Deres krig endte katastrofalt.

Den russiske frigjøringshæren fikk forkortelsen ROA og sitt eget våpenskjold.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Flere hundre tusen sovjetiske soldater endte opp med å kjempe mot Stalin, deriblant rundt 125 000 soldater i ROA – Den russiske frigjøringshæren.

AKG-IMAGES

AV TROELS USSING & NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Ingen nådig død venter general Andrej Vlasov. Den 1. august 1946 går han sammen med elleve landsmenn over gårdsplassen til det beryktede Lubjanka-fengselet i Moskva.

Den 45 år gamle Vlasov og de elleve andre har dagen før blitt dømt for høyforræderi mot Sovjetunionen, og de skal pines så mye som mulig før de dør. Foran en vegg av slitte murstein står en primitiv galge – uten luke i gulvet. Mennene vil ikke lide en nådig død ved å brekke nakken etter et langt fall.

En etter en trer de tolv mennene opp på en kasse og får løkken rundt halsen. Så blir kassen trukket bort. Tauet er så nøyaktig utmålt at Vlasov nesten kan nå bakken med tåspissene, for døden skal være pinefull og trekke i langdrag. Ifølge et øyenvitne var henrettelsene så grusomme at han ikke kunne beskrive dem i ord.

Vlasov var den høyest rangerte av de én million sovjetiske soldatene som gikk over til Nazi-Tyskland under andre verdenskrig for å kjempe mot Stalin – for dem var det sovjetiske diktaturet verre enn Hitlers.

Krigshelten gikk over til fienden

Ingen hadde forestilt seg at Andrej Andrejevitsj Vlasov skulle ende opp som Sovjetunionens mest forhatte forræder – snarere tvert imot. I 1919 hadde den da 18 år gamle Vlasov vervet seg til Den røde armé, der han raskt gjorde karriere.

Ved et lykketreff unngikk han Stalins utrenskninger, som krevde minst 780 sovjetiske offiserers liv i 1937-1938. Sommeren 1940 ble Vlasov i stedet utnevnt til generalmajor med ansvar for en infanteridivisjon på rundt 10 000 mann, som han trente opp til å bli en av hærens beste.

Da Hitler invaderte Sovjetunionen året etter, utmerket Vlasov seg særlig i forsvaret av Moskva. Stalin var begeistret for sin taktisk begavede generalmajor, og Vlasov ble utropt til en av «Moskvas redningsmenn», mens en russisk avis kalte ham «Stalins favorittgeneral».

Innsatsen hans ble belønnet med ordenen Den røde fane og forfremmelse til generalløytnant. Men i spissen for 2. støttearmé ble Vlasov og soldatene hans omringet ved Volkhov-fronten i juni 1942.

> **«Ikk skyt! Jeg er general Vlasov.»**
>
> General Vlasov da han ble tatt til fange av tyskerne.

«Hvis ingenting blir gjort, er katastrofen uunngåelig», advarte Kirill Meretskov, frontens øverste sjef, til Stalin.

Men diktatoren nektet å la Vlasov trekke seg tilbake, og armeen ble praktisk talt utslettet. I tre uker gjemte generalen seg for tyskerne i myrene og skogene i området, før den over 190 cm høye russeren skjulte seg i en låve. En lokal bonde anga Vlasov til tyskerne, og den 12. juli sparket de opp låvedøren.

«Ikke skyt! Jeg er general Vlasov», sa russeren.

Tilfangetagelsen av «Stalins favorittgeneral» var et skup for nazistene – særlig fordi Vlasov viste seg å ha mistet all tro på Stalin.

Selv om generalen trodde på bolsjevismen da revolusjonen brøt ut i 1917, hadde han i årene som fulgte sett Lenin og Stalin forvandle Sovjetunionen til et terrorvelde. Bolsjevikene hadde fordrevet Vlasovs foreldre fra gården deres 600 kilometer øst for Moskva, og senere ble Vlasov vitne til utrenskningen av sine offiserskolleger. Og ved Volkhov-fronten var 2. støttearmé blitt ofret av Stalin. Vlasov hadde fått nok.

«Er ikke bolsjevismen – og Stalin i særdeleshet – det russiske folkets hovedfiende?» spurte han seg selv etter å ha blitt tatt til fange.

Tre ukers refleksjon under flukten i skog og myr hadde overbevist generalen.

«Min plikt er å oppfordre det russiske folk til å kjempe for å styrte bolsjevikregimet, kjempe for fred for det russiske folk og for å få slutt på denne blodige krigen som ikke hjelper det russiske folk», skrev han i mars 1943.

Forræderen var propagandasjef

Denne erkjennelsen ble hjulpet på vei i fangenskapet. Særlig den tyske militære etterretningstjenesten bearbeidet Vlasov for å få ham til å lede en antikommunistisk «frigjøringshær» av frafalne sovjetiske soldater. Tyskerne visste at mange sovjetborgere var villig til å gripe til våpen mot Den røde armé.

Folkeslag som balterne, kosakkene og ukrainerne følte ingen tilhørighet til Moskva – snarere tvert imot. De var blitt innlemmet i den mektige unionen gjennom undertrykkelse og betraktet Stalin som en grusom tyrann.

Sovjetiske borgere og soldater fra Den røde armé begynte å gå over på tysk side allerede i dagene etter Nazi-Tysklands angrep i 1941. Sovjetiske partisaner kunne rapportere om hvordan vanlige russere nærmest jublet over den tyske invasjonen og nektet å flykte.

«De evakuerte familiene fra kommunistpartiet og sovjetiske organer ble ledsaget av plystring og utvetydige trusler fra de antisovjetiske elementene, og noen av de ansatte i institusjonene unngikk hardnakket evakuering under ulike påskudd», rapporterte partisanene.

Et estimat fra våren 1942 viste at rundt 200 000 sovjetborgere hjalp tyskerne i deres *Ost-truppen* på østfronten. Men nazistene kunne trenge flere russere i sine rekker, og da Vlasov byttet side og sluttet seg til kampen mot Stalin, begynte den store rekrutteringskampanjen.

Tidlig i 1943 slapp tyske fly flyveblader bak Den røde armés linjer. Brosjyrene fortalte om Den russiske frigjøringshæren, ROA, som under general Vlasovs kommando skulle styrte bolsjevikregimet.

«Vi appellerer til alle soldater og offiserer i Den røde armé om å slutte seg til Den russiske frigjøringshæren og kjempe skulder ved ▶

General Vlasov (t.h.) under en øvelse i Tyskland med sine ROA-soldater i 1943.

ROGER VIOLLET/GETTY IMAGES

KOSAKKER

FOTOARCHIV FÜR ZEITGESCHICHTE/AKG-IMAGES

Kosakker fikk egen enhet

De nomadiske kosakkene var blitt forsøkt utryddet av sovjetstyret under borgerkrigen, så de var ofte villige til å kjempe for Hitler. Kosakkene var dyktige ryttere og fikk sin egen enhet, det 15. kosakk-kavalerikorps, på rundt 50 000 mann.

TURKMENERE

ROGER VIOLLET/GETTY IMAGES

Turkmenere ville løsrives

I over fem tiår hadde den tyrkisk-talende minoriteten i Sovjetunionen ønsket løsrivelse. Opp mot 100 000 turkmenske krigsfanger lot seg derfor rekruttere til Turkestan-legionen, som kjempet for tyskerne på både øst- og vestfronten.

TSJERKESSERE

SZ PHOTO/SCHERL/BRIDGEMAN IMAGES

Fordrevet folk gikk i krig

Over 100 000 tsjerkessere fra Nord-Kaukasus sluttet seg til Hitlers hær. Tsjerkesserne hatet russerne som hadde fordrevet dem. Særlig berømt ble Bergmann-bataljonen, som besto av tidligere tsaroffiserer fra den kaukasiske emigrantkolonien i Paris.

Sovjetunionen vrimlet av opprørere

I to tiår hadde Stalins regime drept og mishandlet politiske motstandere og folkegrupper som bodde langt fra Moskva. Det var derfor opp mot én million sovjetborgere valgte å rette våpnene sine mot Stalin og ikke mot Hitler.

UKRAINERE

FOTOARCHIV FÜR ZEITGESCHICHTE/RITZAU SCANPIX

Ukrainere hatet Stalin

Over 250 000 ukrainere antas å ha kjempet på tysk side i krigen. Mange ville hevne sultkatastrofen som Stalins politikk hadde forårsaket i Ukraina før krigen. Noen av dem kjempet imidlertid ikke bare mot Den røde armé, men hjalp også tyske SS-enheter med å utrydde jøder – særlig i Galicja.

BALTERE

FOTOARCHIV FÜR ZEITGESCHICHTE/AKG-IMAGES

Baltere sloss for frihet

I 1940 ble de baltiske landene overtatt av Stalin, som lot tusener av baltere deportere eller henrette. Hitlers invasjon året etter føltes derfor som en befrielse for mange baltere. Så da krigslykken snudde, kjempet nesten 100 000 baltere sammen med nazistene mot Stalins styrker.

Vlasovs ROA-soldater var langt fra de eneste som anså Stalin for en verre fiende enn Hitler.

KEYSTONE-FRANCE/GETTY IMAGES

▶ skulder med tyskerne», avsluttet teksten, som var undertegnet av Vlasov selv.

Stalin ble rasende og beordret Vlasovs kone fengslet. Dette gjorde imidlertid Vlasov enda mer sikker i sin sak.

Flere russere forrådte Stalin

Våren 1943 reiste Vlasov rundt i de tyskokkuperte delene av Sovjetunionen for å spre budskapet om hæren sin. Ifølge tyske rapporter skapte talene hans «entusiasme i hele det okkuperte området».

I sitt stille sinn håpet Vlasov at nazistene etter hvert ville gi bevegelsen hans innflytelse i Russland, selv om nazistene ikke hadde gitt noen garantier. På et møte i Gattsjina, sør for St. Petersburg, lot han seg imidlertid rive med da han sa at russerne akkurat nå var «tyskernes gjester», men i fremtiden, når krigen var over, håpet han at tyskerne ville «være våre gjester i Russland».

Da Hitler hørte dette, ble han så rasende at han nektet å sende Vlasovs frigjøringshær i kamp: «Han skal bare være et propagandavåpen», bestemte Hitler.

Derfor fungerte Vlasovs hovedkvarter i Dabendorf sør for Berlin i 1943 mest som en skyggehær.

«I Dabendorf innså vi at det egentlig ikke fantes noen Vlasov-hær. Men alle trodde at tyskerne på et eller annet tidspunkt ville bli nødt til å gi oss våpen og betrakte oss som en stridende enhet», fortalte en av Vlasovs soldater.

Likevel virket propagandaen. Hundretusener av sovjetborgere gikk over til fienden for å kjempe under Hitlers fane. I 1943 hadde 500 000 frivillige fra Sovjetunionen sluttet seg til den tyske hæren, der de kjempet i ulike enheter på østfronten.

Enhetene besto av tidligere soldater fra Den hvite armé som hadde kjempet mot bolsjevikene i borgerkrigen 20 år tidligere, samt sovjetiske krigsfanger som mente at kommunistene hadde brutt løftene sine.

Tilstrømningen av krigsfanger ble hjulpet av Stalins beryktede «ordre nr. 270». Den slo fast at enhver sovjetisk soldat som lot seg ta til fange, var en forræder. Selv uprøvde menn som ukraineren Fedor Kazan grep sjansen til å «gå i kamp mot Den røde armé» – blant annet fordi det ga visse personlige fordeler.

«Vi ble sendt i militær trening. Jeg fikk uniform, god lønn, god mat og fremfor alt et par nye støvler», mintes ukraineren.

CTK/ALAMY/IMAGESELECT

I mai 1945 hjalp ROA-soldater tsjekkiske partisaner i deres kamp mot SS-styrker i Praha.

Vlasov fikk sin krig

Selv om Stalins forrædere ofret livet i kampen mot Den røde armé, var Hitler og SS-leder Himmler fortsatt skeptiske til russerne sommeren 1943.

Hitler fikk Vlasov satt i husarrest i Berlin for å ha «spredt selvstendighetstanker» blant russerne med sine taler den våren, og på høsten overførte nazilederen så godt som alle frivillige enheter fra østfronten til andre slagmarker.

Flyttingen førte imidlertid til at moralen til soldatene på østfronten sank kraftig. Flertallet

Stalin så forrædere overalt

Stalin betraktet alle sovjetborgere som hadde vært i hendene på nazistene som forrædere. Enten de var tatt til fange som soldater eller tvangsarbeidere i Tyskland, ventet en farlig hjemkomst.

På bare seks måneder tok Tyskland rundt tre millioner fanger fra Den røde armé da Wehrmacht dundret gjennom Sovjetunionen i 1941. Da Stalin slo tilbake fra 1943 til 1945, ble 1,8 millioner krigsfanger frigitt, men det betydde ikke at deres lykke var gjort, for Stalin anså generelt soldater som ikke hadde dødd i kamp for å være forrædere.

Hvis krigsfangene kunne bevise at de var blitt såret og derfor hadde havnet i fangenskap, ble de sendt tilbake til slagmarken. Resten ble vanligvis sendt til gulag-leirer for «moderlandets forrædere».

Det gikk ikke bedre med de mer enn to millioner sivile sovjetborgerne som ble sendt på tvangsarbeid av tyskerne. Mange av dem ble mistenkt for å samarbeide med tyskerne. Derfor ble også de deportert til gulag-leirene, hvor de igjen ble tvunget til hardt arbeid – denne gangen for Stalin.

Selv borgere som bare hadde begått forbrytelsen å ikke ha klart å flykte fra de tyskokkuperte delene av Sovjetunionen, ble mistenkeliggjort og ofte fratatt retten til utdanning og pensjon.

Tyskerne tok millioner av sovjetiske krigsfanger. Stalin stemplet dem som forrædere.

SZ PHOTO/SCHERL/BRIDGEMAN IMAGES

hadde innerst inne ingen interesse av nazistenes prosjekt – de ønsket bare å bekjempe Stalin.

I september 1944 var situasjonen på østfronten så kritisk at Himmler til slutt tilbød våpen til ROA, og 14. november oppfordret Vlasov nok en gang til opprør mot Stalin.

Selv om Den røde armé allerede hadde krysset grensen til Tyskland, meldte russere seg fortsatt frivillig i stort antall til Vlasovs hær, som nå vokste til rundt 125 000 mann.

Men Tyskland var på retrett, og mangelen på våpen var desperat. Derfor var bare to dårlig utrustede Vlasov-divisjoner klare 28. januar 1945.

«Noen dager senere fikk vi beskjed om at vi skulle til østfronten – alene som én enhet. Tyskerne ville teste hva vi var i stand til», fortalte en soldat i en armégruppe på bare 120 mann, som kjempet mot Den røde armé ved elven Oder i snøvær før de trakk seg tilbake etter tre dager.

Først 13. april gikk hele 1. russiske frigjøringsdivisjon i aksjon og stormet et brohode i Den røde armé i nærheten av Frankfurt an der Oder.

«Det var vår første sjanse til å styrte dette sataniske regimet. Regimet som hadde kostet utallige menneskeliv og brakt stor elendighet over landet. Å drepe våre landsmenn var derfor akseptabelt», sa en av Vlasovs soldater.

Men Den røde armé var mye større og bedre bevæpnet, så etter 24 timers kamp måtte Vlasovs styrker trekke seg tilbake.

Bare én gang til gikk frigjøringshæren i aksjon – denne gang mot nazistene. I krigens siste dager så ROA-hæren sitt snitt til å demonstrere for de vestallierte at alliansen med Hitler bare hadde vært av nødvendighet – den eneste måten å knekke Stalin på.

Derfor bidro Vlasovs 1. divisjon av tsjekkiske motstandsfolk i Praha til å nedkjempe SS-styrkene i byen 5.-9. mai 1945. Det ble ROAs eneste seier.

Men da krigsregnskapet skulle gjøres opp, var Stalins forrædere likevel de store taperne.

Stalin tok hevn

Ved krigens slutt anslo tyske Wehrmacht at rundt 700 000 sovjetiske frivillige hadde kjempet på tysk side. Noen historikere har anslått tallet til å være nærmere én million. Dette er det største masseforræderiet i historien.

De fleste av Stalins forrædere håpet å unngå utlevering til Sovjetunionen ved å flykte til de vestallierte. Men de visste ikke at Churchill og Roosevelt hadde undertegnet en utleveringsavtale med Stalin på Jaltakonferansen noen måneder før krigens slutt.

Alle sovjetiske borgere i Hitlers hær ble derfor sendt tilbake til Stalin – også russere som hadde flyktet fra Sovjetunionen før utbruddet av andre verdenskrig. De fleste forræderne ble ikke henrettet men dømt til slavearbeid i leirer – en fremtid som ofte innebar døden.

Vlasov var også blant russerne som lot seg ta til fange av amerikanerne i krigens siste dager. Forgjeves ba han amerikanerne om å stille ham og soldatene hans for en internasjonal domstol og ikke for Stalins.

Den 12. mai 1945, da generalen befant seg i en amerikansk bilkortesje, ble bilene stanset av en lastebil med soldater fra Den røde armé som tvang Vlasov ut av kjøretøyet.

«Gutter, ikke bland dere i russiske anliggender», sa en amerikansk offiser da soldatene hans prøvde å gripe inn.

Kort tid etter satte russerne Vlasov på et fly til Moskva, hvor han ble fengslet. 14 måneder senere ble han og hans nærmeste offiserer hengt på Lubjanka-fengselets gårdsplass.

Mange år senere skrev den russiske forfatteren og nobelprisvinneren Aleksandr Solzjenitsyn, som selv hadde blitt sendt til en gulag-leir i 1945 for å ha kritisert Stalin, et forsvar for ROA: «Det er ikke Vlasov og hans soldater som har forrådt Russland – det er den sovjetiske staten som har forrådt dem.»

I 2012 avgjorde imidlertid Russlands høyeste militærdomstol at argumentet om at Vlasov kjempet mot sovjetregimet og derfor ikke var en forræder, ikke kunne godtas:

«Ved å gjøre dette kjempet han også mot staten og folket. Og *det* er forræderi», fastslo domstolens formann. ■

«Det var vår første sjanse til å styrte dette sataniske regimet.»

Vlasovs soldater da de endelig ble sendt i kamp.

Mange kosakker avskydde bolsjevikene og sluttet seg derfor til de tyske styrkene.

SZ PHOTO/SCHERL/BRIDGEMAN IMAGES

Britene tvang kosakkene i døden

Storbritannia og USA sendte hjem alle sovjetiske avhoppere i deres varetekt – selv om mange av dem ikke var sovjetiske statsborgere. Det endte tragisk.

Blant de nesten to millioner sovjetiske borgerne som var i de vestalliertes varetekt da Tyskland kapitulerte i mai 1945, befant det seg rundt 45 000 kosakker. Mange av dem hadde levd i eksil siden den russiske borgerkrigen (1917-1923), der de hadde kjempet for tsaren.

Da tyskerne angrep Sovjetunionen, meldte mange av dem seg frivillig til å kjempe mot Den røde armé. Tyskerne rekrutterte flere kosakker blant de sovjetiske krigsfangene. Kosakkene kjempet en kort tid mot Den røde armé, før de ble satt inn i Jugoslavia og Italia.

Ved krigens slutt havnet rundt 23 000 kosakker i Østerrike i nærheten av Lienz, der de overga seg til britene. USA og Storbritannia hadde imidlertid avtalt med Stalin at alle sovjetiske borgere i deres varetekt skulle sendes hjem – selv om det innebar døden.

Alle kosakkene – og deres medreisende familier – ble derfor tvunget inn i kvegvogner og fraktet til Sovjetunionen, selv om mange av dem ikke var sovjetiske statsborgere. De fleste offiserene ble henrettet her, mens flertallet av soldatene endte livet i gulag-leirer.

LES MER OM STALINS FORRÆDERE

● Catherine Andreyev: **Vlasov and the Russian Liberation Movement**, Cambridge University Press, 1987 ● Ronald Holohan: **Ronald Holohan The Return**, Independently published, 2018

Europas fremskutte grense mot USA

CANADA

Konflikten mellom Canada og USA har tilspisset seg etter at Trump kom tilbake som president. Plutselig står det klart at Canada er mye mer enn USAs oversette lillebror.

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN

Forholdet mellom Canada og USA har aldri vært ukomplisert. Våren 2025 ble dette tydelig da Canadas nye statsminister, Mark Carney, tok bladet fra munnen etter en oppsiktsvekkende uttalelse fra USAs president Donald Trump.

«Det gamle forholdet vi hadde til USA, basert på en stadig dypere integrering av økonomiene våre og et tett sikkerhets- og militært samarbeid, er over. USA er ikke Canada. Canada vil aldri bli en del av USA på noen som helst måte», erklærte Carney da han tiltrådte.

Carneys spissformulerte kommentar kom som svar på Trumps trussel om å gjøre Canada til USAs 51. stat.

Det er langt fra første gang i historien at Canada har tatt opp kampen mot sin dominerende storebror på det amerikanske kontinentet. I 1865, bare to år før Canada ble dannet som den første forbundsstaten under det britiske imperiet, advarte den kanadiske politikeren og britiske lojalisten Thomas D'Arcy McGee om USAs imperialistiske drømmer.

«De (USA, *red.*) begjærte Florida og tok det; de begjærte Louisiana og kjøpte det; de begjærte Texas og stjal det; og så fremprovoserte de en strid med Mexico som endte med at de fikk California», sa han, og fortsatte:

«Canada må ikke løpe den risiko å bli oppslukt av den universelle demokratiske ånd som råder i USA. Vi kan neppe slutte oss til amerikanerne på våre egne premisser, og vi bør aldri gjøre det på deres.»

I dag er det ikke lenger demokratiets ånd som truer. Kanskje snarere tvert imot.

Nabo til en elefant

Nest etter Russland er Canada det største landet på kloden når det gjelder areal. Men på alle andre områder er den nordamerikanske nasjonen en lilleputt sammenlignet med USA. Med en befolkning på 42 millioner kanadiere bor det åtte ganger så mange mennesker i USA – drøyt 345 millioner.

Også økonomisk, militært og politisk er supermakten USA naboen Canada overlegen – og denne maktubalansen har historisk sett skapt gnisninger mellom de to naboene.

Som Canadas daværende statsminister Pierre Trudeau bemerket til USAs president Nixon i 1968:

«Å leve ved siden av dere er på mange måter som å sove sammen med en elefant. Vi blir påvirket av hver eneste rykning og grynt dere kommer med.»

Canadas identitet er basert på et historisk motsetningsforhold til USA – også når det gjelder verdier og holdninger. Ifølge meningsmålinger er kanadiere mer tilbøyelige enn amerikanere til å være beskjedne og tilbakeholdne og mer opptatt av å unngå åpen konflikt; de ser ned på overdreven individualisme og verdsetter orden fremfor frihet.

De store politiske og kulturelle forskjellene mellom storebror USA og lillebror Canada kan spores tilbake til 1500-tallet.

Under et mislykket forsøk på å finne Nordvestpassasjen var den franske oppdagelsesreisende Jacques Cartier den første europeeren som nådde dagens Canada i 1534. Oppdagelsen var begynnelsen på den franske koloniseringen av området, som fikk navnet «Ny-Frankrike».

Noen hundre år senere mistet franskmennene kolonien sin til de britiske kolonistene etter sjuårskrigen, som brøt ut i 1755.

Lojal mot den britiske kronen

I 1791 ble det kanadiske territoriet delt i to: Det protestantiske, engelske Øvre Canada og det katolske, franske Nedre Canada.

Mens USA ble født i flammer og blodig revolusjon under den amerikanske uavhengighetskrigen, forble kolonistene i Canada lojale mot Storbritannia.

Under og etter den amerikanske uavhengighetskrigen flyktet tusenvis av antirepublikanere – de såkalte lojalistene – til dagens Canada.

Lojalistene var tro mot den britiske kronen og så dannelsen av et uavhengig USA som en trussel mot den friheten, velstanden og sosiale posisjonen som imperiet hadde gitt dem.

I Canada kom lojalistene til å dominere ▶

En britisk vitenskapsmann blant indianere i Canada under en vitenskapelig ekspedisjon i 1840-årene.

PAUL KANE/PUBLIC DOMAIN

Overgrep mot Canadas opprinnelige befolkning

Hvis det er én ting Canada og USA har felles, så er det undertrykkelsen av landenes opprinnelige befolkningene.

Den kanadiske forfatningen fra 1867 anerkjenner tre grupper av urfolk i Canada: First Nations (tidligere kalt indianere), Métis og Inuit.

Métis-folket er etterkommere av blandede ekteskap mellom europeiske (hovedsakelig franske og skotske) pelsjegere og indianske kvinner på 1600- og 1700-tallet.

I 1867 ble den opprinnelige befolkningen *ikke* anerkjent som medskapere av den nye nasjonen. I stedet ble de behandlet som et internt problem som skulle assimileres og kontrolleres.

Mellom 1863 og 1998 ble mer enn 150 000 barn fra Canadas opprinnelige befolkning tvangsfjernet fra familiene sine og plassert i kristne internatskoler eller i fosterhjem.

I 2015 avslørte en stor undersøkelse hvordan barn i statlig omsorg ikke fikk nok å spise, ble seksuelt misbrukt og utsatt for vold fra lærere og fosterfamilier. Senere ble det oppdaget flere massegraver med hundrevis av barn helt ned i treårsalderen på de beryktede internatskolene.

I nyere tid har Canada forsøkt å kompensere urbefolkningen både økonomisk og med offisielle unnskyldninger.

Canada og USA: Små og store forskjeller

Canada og USA deler språk og en 8890 kilometer lang grense. På noen områder er forskjellene vanskelig å få øye på, men ikke når det gjelder kultur, måleenheter og våpen.

SHUTTERSTOCK

Gnager er et nasjonalsymbol

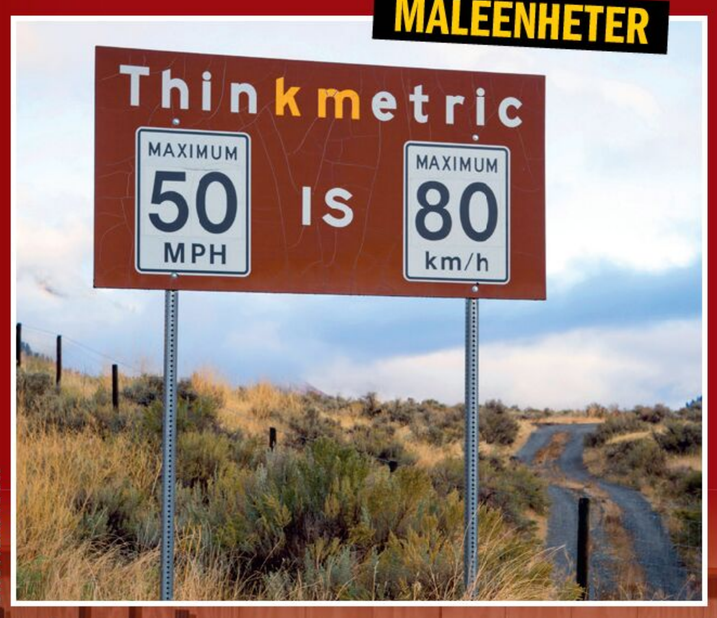
Det var flere formidable dyr å velge mellom da Canada skulle velge et offisielt nasjonaldyr i 1975. Men både ulven og grizzlybjørnen ble forbigått til fordel for beveren. Den store gnageren holder seg for seg selv og er arbeidsom og fredelig. Kontrasten til USAs nasjonaldyr, den majestetiske hvithodehavørnen med sitt brede vingespenn og knusende nebb, er vanskelig å overse.

WIKIMEDIA COMMONS

Statsstøttet kunst

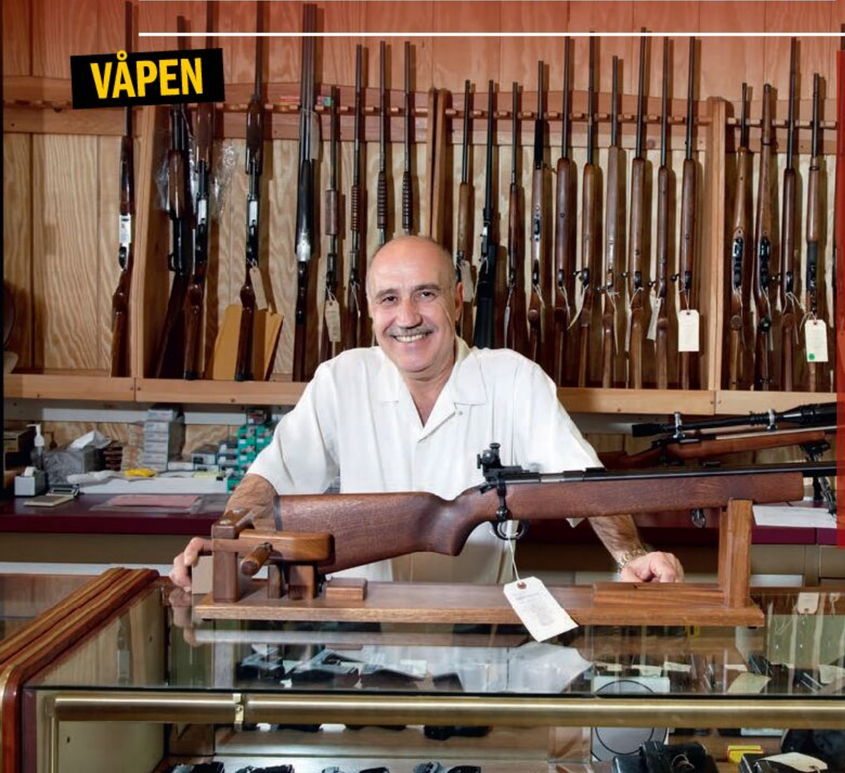
Mens musikk, film, kunst og andre kultursektorer i USA nesten utelukkende drives av markedskreftene, spiller staten en aktiv rolle i å støtte og fremme kanadisk kultur. Film, TV og musikk mottar alle massiv offentlig støtte og er regulert av staten. I Canada må for eksempel kommersielle radiostasjoner spille minst 35 prosent kanadisk musikk i løpet av en uke.

SHUTTERSTOCK

Måler og veier som i Europa

På begynnelsen av 1970-tallet fikk regjeringene i Canada og USA samme idé. Innbyggerne i de to landene skulle heretter bruke det metriske systemet. Ut med *miles* og *inches* og inn med meter og kilo – akkurat som i Europa. Canada sa «ok», mens amerikanerne takket nei. I dag veier kanadierne i kilo og kjører i kilometer. Amerikanerne holder seg til pound og miles.

Strengere våpenkontroll

I Canada finnes det ingen grunnlovsfestet rett til å eie våpen – slik tilfellet er i USA. Våpenkontrollen er også langt mer restriktiv i Canada. I USA finnes det omtrent tre ganger så mange våpen, og det er omtrent åtte ganger flere skytevåpen-relaterte drap per innbygger enn i Canada.

kulturen og den nasjonale politikken, noe som ga landet en antiamerikansk og antirepublikansk karakter.

Dette måtte amerikanerne sanne da de forsøkte å «frigjøre» Canada fra det britiske styret under den amerikansk-engelske krigen fra 1812 til 1814. Her kjempet britiske lojalister og fransk-kanadiere side om side mot den amerikanske invasjonen, som kostet titusener av soldater livet.

Etter krigen ble grensen som i dag skiller USA fra Canada, fastlagt.

Krav om demokratisk innflytelse førte til interne opprør i Canada i 1837-1838. Løsningen ble at britene i 1841 slo sammen sine nordamerikanske kolonier til Provinsen Canada.

Ønsket om mer stabilitet, økonomisk utvikling og beskyttelse mot USA førte til at Ontario, Quebec, Nova Scotia og New Brunswick dannet en ny sammenslutning i 1867. Denne sammenslutningen ble kalt Dominion of Canada.

Dominion of Canada var fortsatt underlagt Storbritannia, men sammenslutningen hadde sin egen regjering og et parlament med begrensede fullmakter. Kanadierne styrte sitt eget land, men fortsatte å ha den britiske kongen som statsoverhode og delte en felles utenriks- og forsvarspolitikk med Storbritannia.

I motsetning til USA kuttet Canada altså ikke båndene til den britiske kolonimakten – de ble bare løsnet.

Canadas størrelse skapte problemer

I nabolandet USA var det få som trodde at den nye staten ville overleve. Avisen The New York Times skrev at «det kanadiske eksperimentet» raskt ville mislykkes, og at Canada «gradvis ville bli absorbert og finne sin rette plass i Den store nordamerikanske republikken».

En av Canadas utfordringer var landets størrelse. Oppdelingen i provinser med hver sine geografiske og kulturelle særtrekk gjorde dannelsen av en felles nasjonal identitet vanskelig.

Mange kanadiere følte større tilhørighet til sin egen provins enn til nasjonen. Det beste eksempelet er kanskje den fransktalende regionen Québec, som så på seg selv som en nasjon inne i Canada – med en sterk identitet basert på fransk kultur, språk og tradisjon.

«Der noen land har for mye historie, har vi for mye geografi», uttalte den kanadiske statsministeren Mackenzie King i en tale i det britiske underhuset i 1936.

Gjennom hele 1900-tallet økte den yngre generasjonens befolkning på grunn av emigranter fra Europa og Asia.

Mens USA i disse årene stolt kalte seg en etnisk smeltedigel, har Canada alltid sett på seg selv som en mosaikk av ulike folkeslag og kulturer. Canada har aldri presset sine innvandrere til å assimilere seg, men har gjort en dyd ut av å la dem beholde språket sitt og dyrke sitt opprinnelseslands kultur.

Å hevde at Canada har tatt imot innvandrere fra alle verdenshjørner med åpne armer, er imidlertid en grov forenkling. Gjennom hele 1900-tallet vedtok landets parlament flere lover for å sikre at det først og fremst var europeiske innvandrere som kom til Canada – som for eksempel den såkalte Exclusion Act fra 1923, som forbød kinesere å komme inn i landet. Loven forble i kraft frem til 1947.

Kulturelt selvforsvar

En langt større utfordring var det å holde USAs politiske og kulturelle dominans i sjakk. Etter andre verdenskrig, da USA ble den dominerende makten i Vesten, kjøpte amerikanske selskaper seg inn i kanadiske virksomheter – særlig innen energisektoren og i gruvedrift og bilproduksjon.

Amerikansk populærkultur kom til å dominere Canadas medielandskap i form av filmer, TV, musikk og reklame. USAs økende innflytelse førte til at den såkalte Massey-kommisjonen fikk i oppdrag å vurdere Canadas kulturelle tilstand samt behovet for å styrke det nasjonale særpreget.

Kommisjonen fastslo at Canada var truet av USAs kulturelle dominans, og anbefalte sterke tiltak fra myndighetene for å beskytte og fremme den kanadiske identiteten.

Resultatet var blant annet offentlig støtte til nasjonale medier som CBC, investeringer i utdanning og opprettelsen av Canada Council for the Arts i 1957, som skulle støtte og fremme landets kunstnere.

Canadas distansering fra USA i etterkrigstiden kulminerte på 1960- og 1970-tallet, da protestene mot Vietnamkrigen og USAs utenrikspolitikk gjorde kløften mellom de to nabolandene større.

Som journalist Peter C. Newman skrev i 1972, var det «vietnamiseringen av De forente stater som til slutt førte til kanadiseringen av Canada».

Da det på 1970-tallet ble avslørt at president Nixon hadde kalt Canadas statsminister Pierre Trudeau et «rasshøl», svarte Trudeau: «Jeg har blitt kalt verre ting av bedre folk».

CANADIAN PRESS

I 1982 undertegnet dronning Elizabeth en traktat som markerte Canadas endelige løsrivelse fra det britiske imperiet.

Trudeau så på kulturelt mangfold som et nasjonalt kjennetegn – i motsetning til USA, som historisk sett har fremmet en felles amerikansk kultur som et nødvendig grunnlag for nasjonal enhet.

I en tale til det kanadiske parlamentet i 1971 proklamerte Trudeau at Canada var det første landet i verden som hadde multikulturalisme som offisiell statspolitikk.

Canadas endelige selvstendighet

Pierre Trudeau satt fortsatt som regjeringssjef da Canada endelig kuttet de siste konstitusjonelle båndene til Storbritannia.

Med Statute of Westminster i 1931 fikk Canada kontroll over sin egen utenriks- og sikkerhetspolitikk og ble i praksis et selvstendig land. Det var imidlertid ikke før i 1982 at Canada også ble fullstendig konstitusjonelt uavhengig med sin egen grunnlov og sitt eget Charter of Rights and Freedoms. Fra da av kunne Canada endre sine egne lover uten å konsultere det britiske parlamentet.

«Dette er et vendepunkt i vårt lands historie. Vi har nå en forfatning som er virkelig kanadisk», sa Trudeau den 17. april 1982, da han undertegnet Constitution Act.

Siden Canadas selvstendighet har nasjonen i nord beveget seg lenger og lenger bort fra nabolandet USA – og nærmere Europa. Forskjellene mellom de to nasjonene er større enn noen gang, for i dag ønsker ikke Canada å leve sammen med den berømte «elefanten i rommet» som ingen vil snakke om, og som ødelegger den gode stemningen.

RICHARD JACK/PUBLIC DOMAIN

Kanadisk artilleri myker opp de tyske stillingene ved Vimy i Frankrike før kanadiske styrker stormer åsryggen i april 1917.

Canada nølte ikke i verdenskrigene

I motsetning til det isolasjonistiske USA gikk Canada helhjertet inn i begge verdenskrigene.

Canada sendte uten å nøle soldater til både første og andre verdenskrig – i sterk kontrast til USA, som ventet flere år med å intervenere i begge krigene.

I 1914 gikk Canada inn i første verdenskrig på britisk side. Over 600 000 kanadiere deltok i kampene – 10 prosent av dem døde.

Et vendepunkt var slaget ved Arras (Vimy Ridge) i Frankrike i 1917, da alle de fire kanadiske divisjonene for første gang kjempet sammen. Seieren kostet store tap, men førte til nasjonal stolthet og internasjonal respekt. Slaget ved Arras ble et symbol på tapperhet, dyktighet og en gryende uavhengighet. Statsminister Robert Borden sa det slik: «Canada ble myndig i Vimy».

Da andre verdenskrig brøt ut, gikk Canada inn i krigen bare syv dager etter britene – denne gangen etter en selvstendig beslutning i landets parlament.

Avstemningen understreket at landet ikke lenger var et britisk vedheng, men en selvstendig nasjon. Etter krigen fikk landet en plass i FN og spilte en viktig rolle i oppbyggingen av det nye verdenssamfunnet. Canada var endelig ute av imperiets skygge.

LES MER OM CANADA

● Michael Adams: **Fire and Ice: The United States, Canada and the Myth of Converging Values**, Penguin Canada, 2004 ● Greg Koabel: **Making of Canada**, Sutherland House Books, 2025

7 FLY SOM VENDTE KRIGSLYKKEN

Fra håndbomber kastet ut fra en åpen cockpit til laserstyrte missiler avfyrt av ubemannede droner. Fra det øyeblikket flyet ble oppfunnet, begynte et heseblesende kappløp om å dominere luftrommet.

AV EBBE RASCH

I slutten av 1950-årene var den kalde krigen på frysepunktet. USA og deres allierte var på desperat leting etter et nytt lynraskt krigsfly som kunne bære en tung last av bomber. Flyprodusenten McDonnell Aircraft utviklet i all hast et teknisk vidunder som levde opp til kravene. Men flyet viste seg å ha en alvorlig brist: Det hadde livsfarlige flyegenskaper.

Les mer om Phantom og seks andre flytyper som fikk avgjørende betydning for krigen i høyden.

Supermarine Spitfire
1938

Ikonisk jager vant slaget om England

Da det britiske jagerflyet Spitfire tok av for første gang, var det et teknologisk vidunder. Flyets karakteristiske elliptiske vinger ga både lav luftmotstand og ekstrem manøvreringsevne.

Med sin kraftige Rolls-Royce Merlin-motor kunne Spitfire fly i over 600 kilometer i timen, og takket være en bevæpning på opptil åtte maskingeværer hadde flyet en fryktinngytende ildkraft i kamp mot fiendtlige fly. Spitfire-flyets innsats under slaget om Storbritannia sommeren 1940 er legendarisk og symboliserer britenes ukuelige motstandsvilje.

Her kjempet britiske piloter mot Luftwaffes nådeløse angrep, og i løpet av én enkelt dag – 15. august, senere kjent som «The Greatest Day» – ble mer enn 180 tyske fly skutt ned over Sør-England.

Totalt ble det bygget over 20 000 Spitfire-fly, og flyet ble satt inn på alle fronter – fra Europa til Nord-Afrika og Asia. Etter krigen solgte britene overflødige Spitfire-fly til mange andre land, blant annet Irland, der flyene forble i tjeneste helt frem til 1961.

Spitfire skåret høyt på både effektivitet, fart og estetikk. Med opp mot 2000 hk var flyet blant de hurtigste jagerflyene, før jetmotoren ble introdusert.

ALAN WILSON

Under 2. verdenskrig kjempet jagerflyene Supermarine Spitfire og Messerschmitt Bf 109 om herredømmet over Europas luftrom.

REPMAN/GOODFON.COM

Messerschmitt Bf 109

1937

Intet krigsfly er fremstilt i så mange eksemplarer som det tyske Messerschmitt Bf 109. Av en produksjon på 33 000 stk. er 15 av dem fortsatt i flydyktig stand.

BUNDESARCHIV

Tysk muskelbunt trakk krigen i langdrag

Før andre verdenskrig utviklet Tyskland datidens mest avanserte jagerfly, Messerschmitt Bf 109. Flyet ble ryggraden i det tyske Luftwaffe og deltok i titusenvis av luftdueller. I motsetning til tidligere åpne jagerfly var Bf 109 en lukket konstruksjon med en kraftig motor som ga flyet en toppfart på over 500 km/t. De første prototypene var utstyrt med britiske Rolls-Royce-motorer, men snart ble flyet i stedet utstyrt med den tyske Daimler-Benz DB 601.

Den hadde nesten 1500 hk – nok til at flyet kunne klatre vertikalt. Bf 109 var tungt bevæpnet for sin tid: vanligvis to 7,92 mm maskingeværer og en kraftig 20 mm maskinkanon som kunne gjøre det av med lett pansrede kjøretøyer.

Ingen behersket flyet bedre enn Erich Hartmann. På 1404 tokt skjøt han ned til sammen 352 fly fra sin Bf 109 – en rekord som fortsatt står. Det ble produsert over 33 000 Bf 109 – flere enn noe annet jagerfly i historien. Bf 109 var symbolet på Luftwaffes overlegenhet i de første årene av krigen, men ble etter hvert forbigått av nyere modeller som det amerikanske P-51 Mustang.

AARON ALLMON

Det kantede F-117 hadde ingen forsvarsvåpen om bord og kunne bare ha med to bomber – de ble til gjengjeld sluppet med stor presisjon.

Lockheed F-117 Nighthawk
1981

Hemmelig fly var usynlig på radar

I 1988 måtte det amerikanske forsvarsdepartementet bekrefte et rykte som hadde versert i årevis: Ja, vi har et bombefly som er nesten usynlig på radar.

F-117 Nighthawk var det første flyet i verden som benyttet stealth-teknologi, og frem til pressekonferansen i 1988 benektet forsvarsdepartementet ethvert kjennskap til flyet. Da en F-117 hadde styrtet i California to år tidligere, var området blitt sperret av og vraket byttet ut med restene av et konvensjonelt fly.

Ønsket om et «usynlig» fly stammet fra Vietnamkrigen, der bakke-til-luft-missilsystemer hadde blitt så effektive at de kostet mange piloter livet. Ingeniørene satte derfor i gang med å bygge et fly med rette flater og skarpe vinkler som ikke ville sende refleksjoner tilbake til en radar.

F-117 ble til og med dekket med et radarabsorberende belegg, og resultatet var forbløffende: På radar ble flyet sett omtrent på linje med en due. Lockheed bygde bare 64 av dem, men F-117 fikk likevel stor betydning under Golfkrigen i 1991 og som en test av stealth-teknologien som har blitt videreført i fly som F-35 Lightning II.

Kaldkrigsjager var luftens sprinter

Et tiår etter avslutningen av andre verdenskrig hadde propellflyene blitt erstattet av jetfly. Jetmotoren suger inn luft og tilsetter drivstoff. Når blandingen antennes, oppstår det en voldsom kraft som rettes bakover – og sender flyet fremover.

Et av de viktigste tidlige jetjagerflyene var F-4 Phantom II, som kunne fly i 2400 km/t og bære opptil 8500 kg bomber – mer enn en Flying Fortress (B-17) under andre verdenskrig.

Phantom var et allsidig jagerfly som kunne brukes både som jagerfly, bombefly og rekognoseringsfly, men raffinert var det ikke.

Den atypisk nedadvinklede bakre aerofoilen var et forsøk på å korrigere en problematisk aerodynamikk, som under testflyvninger presset flyets nese ukontrollert oppover – nok til å skape panikk hos erfarne testpiloter.

Til tross for utfordringene ble det robuste Phantom-flyet en gigantisk militær suksess – og uløselig knyttet til Vietnamkrigen, der flyet fløy over 225 000 tokt.

Det ble produsert mer enn 5000 eksemplarer, og Phantom forble i tjeneste i USA frem til 1996.

McDonnell Douglas F-4 Phantom II
1958

F-4 Phantom II fløy over 225 000 tokt under Vietnamkrigen (1965-1973) og slapp titusenvis av tonn bomber.

VIDMULIA/GOODFON.COM

Stålsatt bombefly fikk maskingeværtårn

Før og under første verdenskrig var krigsflyene enkle: et treskjelett dekket av lerret. Men etter krigen kom en ny generasjon mer avanserte krigsfly, som for eksempel Martin B-10-bombeflyet. Flyet hadde et sterkt skrog av aluminium, og takket være en formidabel aerodynamikk nådde flyet en marsjfart på 340 km/t – like raskt som de fleste jagerfly. Bombelasten var skjult inne i flykroppen, og Martin B-10 var det første serieproduserte flyet med et roterende maskingeværtårn.

Herfra kunne en skytter forsvare flyet med Browning-maskingeværet sitt. Flyet kunne bære omtrent ett tonn bomber, og den dårlige lastekapasiteten ble flyets skjebne. Flyfabrikken rakk bare å produsere 348 eksemplarer av det epokegjørende flyet før det ble foreldet. Da krigen brøt ut, var det behov for fly med større lastekapasitet, men de ble bygget etter oppskriften som ble introdusert med B-10.

Den mest kjente etterkommeren er «Flying Fortress», B-17, som kunne bære åtte tonn bomber og ble produsert i 12 731 eksemplarer. Det finnes fortsatt 45 «Flyvende festninger», mens bare én B-10 har overlevd.

Martin B-10
1932

Martin B-10 var det første moderne bombeflyet. Det var konstruksjonsmessig et forbilde for bl.a. B-17 Flying Fortress og B-29, som slapp de første atombombene over Japan i 1945.

BILL LARKINS

Fokker Dr.I
1917

Tredekker skremte vettet av fienden

Krigsflyets historie begynte med et brak under den italiensk-tyrkiske krigen i 1911, da italienske piloter begynte å slippe bomber fra den åpne cockpiten over fiendens leir.

Da første verdenskrig brøt ut, begynte ingeniørene å utvikle spesialkonstruerte krigsfly. Det mest kjente er nok det tyske Fokker Dr.I med tre sett vinger.

Fordelen med denne konstruksjonen var at den ga flyet stor bæreevne på et lite vingespenn. Samtidig hadde Dr.I god manøvreringsevne, noe som mer enn kompenserte for den lavere toppfarten som skyldtes luftmotstanden fra de mange vingene.

I en «dogfight» – en luftduell mellom to fly – var Dr.I nesten uovervinnelig – særlig hvis «Den røde baron» (Manfred von Richthofen) satt bak styrespaken. I årene 1916-1918 vant han rundt 80 luftdueller, 19 av dem i en lett gjenkjennelig, rødmalt Fokker Dr.I.

Da «Den røde baron» til slutt ble skutt ned over Frankrike og døde, kom kulen ikke fra et fiendtlig fly, men fra et australsk maskingevær på bakken. Dr. I forsvant sammen med baronen. Flyet var bygget for lett, og altfor ofte falt flytypen fra hverandre i luften.

Tredekkeren Fokker Dr.I var ekstremt manøvrerbar og kunne gjenkjennes på lang avstand. Piloten Manfred von Richthofen fikk flyet sitt malt rødt for å skremme fiender.

WURGER/GOODFON.COM

Northrop Grumman RQ-4 Global Hawk
1998

Jagerpiloten blir på bakken

I 1990-årene hadde krigsfly blitt så avanserte at de stort sett kunne fly selv – i mange tilfeller var piloten redusert til unødvendig ballast. Derfor ble RQ-4 Global Hawk satt i drift – en ubemannet drone bygget for rekognosering over fiendtlig område uten å sette en pilot i fare. Global Hawk har et vingespenn på 40 meter, er konstruert i lette kompositttmaterialer og kan operere i opptil 20 kilometers høyde – langt over vanlige fly og luftvernsystemer.

Utstyrt med kameraer, radarer og sensorer kan den på et enkelt oppdrag skanne et område på størrelse med hele Danmark. Underveis overvåkes dronen fra et kontrollrom på bakken, mens den autonomt følger sin rute og videreformidler informasjon i sanntid.

Etter terrorangrepene i USA 11. september 2001 ble RQ-4 Global Hawk sendt inn over Afghanistan for å kartlegge den militante organisasjonen Talibans stillinger. Dronen holdt seg i lufta i 30 timer uten pause og leverte etterretningsbilder som var avgjørende for planleggingen av de første angrepene. USA og allierte styrker bruker fortsatt Global Hawk.

Det pilotløse flyet – dronen RQ-4 Global Hawk – er ikke spesielt raskt, men det flyr så høyt på sine døgnlange oppdrag at bakkebaserte overvåkningssystemer ikke kan se det.

U.S. NAVY

LES MER OM KRIGSFLY

● Francis Crosby: **The World Encyclopedia of Fighter Aircraft**, Lorenz Books, 2020 ● Thomas Newdick: **Military Aircraft**, Amber Books, 2021

Urin gjorde England til stormakt

I 1600-tallets England kunne urinmettet jord innbringe så store summer at det ble forbudt å fjerne jorden fra staller for å bruke den som gjødsel. Jorden var forbeholdt kongens embetsmenn, og de dro land og strand rundt for å utvinne salpeter til krutt.

De første kanonene i Europa ble utviklet på 1200-tallet. I løpet av de neste århundrene får de selskap av bl.a. musketten. Krutt blir essensielt i krig.

DEA/C. BALOSSINI/GETTY IMAGES

AV IDA BUHL & JANNIK PETERSEN

Benkene er røsket opp og kastet ut, det stampede gulvet hakket opp og hauger av nyoppspadd jord gjør det umulig å ta seg frem. Sognebarna i Chipping Norton sørøst i England kan verken gå til gudstjeneste eller begrave sine døde.

Året er 1634, men det er verken vandaler eller lovløse bøller som har vært på ferde. Det er *salpetersydere*, embetsmenn med kongelig fullmakt til å grave etter salpeter. Sognebarna kan klage, men de vil neppe bli hørt. Salpeter er nemlig uunnværlig for kruttproduksjonen – og dermed nasjonens sikkerhet.

Salpeter dannes i jord med høyt innhold av ammoniakk – fra for eksempel urin og gylle. Vann vasker ut salpeteren, så større salpeterforekomster fins bare i jord som er beskyttet mot regn, som jordgulv i staller og fjøs.

I jakten på råstoffet må salpetersyderen ikke sjelden smake på jorden for å avgjøre kvaliteten.

Også kirker står høyt i kurs hos enkelte salpetersydere, blant dem Nicholas Stephens, som leder gravearbeidet i kirken i Chipping Norton. Mange kirker har egne tissesteder som gir optimale vilkår for salpeteren. Kirkegjengere med inkontinens bidrar ifølge en av Stephens' menn også til salpeteren – han forsvarer gravingen med at «jorden i kirker er best fordi kvinner tisser på benkene, noe som gir førsteklasses salpeter».

Intet krutt uten salpeter

Da salpetersyderne hogger i kirkerommet i Chipping Norton, har de samlet salpeter i England i mer enn hundre år. Landet fikk sin første salpetersyder i 1515, da Henrik 8. ga den tyske salpeter-eksperten Hans Wolf fullmakt til å «gå fra sogn til sogn for å finne et sted der det er materiale til å lage salpeter».

Wolf ble utnevnt i en periode da primitive håndvåpen som håndkanonen så smått begynte å avløse langbuen og armbrøsten på Europas slagmarker.

I begynnelsen ble det engelske kruttet produsert med salpeter fra blant annet Italia og Øst-Europa, men snart vokste kruttbehovet og gjorde det usikkert og dyrt å satse på import alene.

Wolf fikk snart selskap av flere salpetersydere, og jobben deres besto ikke bare i å grave ut jorden. De utvant også salpeteren der de fant den ved hjelp av en sinnrik metode der salpeteren skulle vaskes ut av jorden før væsken ble kokt inn – sydet – og krystallisert.

Bønder og jordeiere hadde ikke bare plikt til å la salpetersyderne grave i jorden deres – de måtte også stille ved, kull og vogner til rådighet mot betaling. Salpetersyderne var til gjengjeld forpliktet til å etterlate stedet i god stand – men det ble sjelden tatt så nøye.

Umettelig krigføring

I 1558 ble Elisabet 1. dronning midt i en turbulent tid der England var presset av indre spenninger og av strid med Frankrike og Skottland. I tillegg kom konflikten med det katolske Spania og opprør i Irland. Alt dette ga et stort behov for opprustning og krutt.

Etterspørselen etter salpeter økte, og det ble utnevnt salpetersydere i alle landets regioner. Salpetersyderen ansatte selv folk til å utføre det praktiske arbeidet – og de var sjelden Guds beste barn. Salpetersyderne var forpliktet til å levere en bestemt mengde til staten, som hadde enerett på salpeteren. Deretter ble salpeteren bearbeidet og blandet med svovel og trekull i de kongelige kruttmøllene.

Dronning Elisabet 1.s undersåtter var i opprør over salpetersydernes oppførsel. Det rant inn med klager på omfattende skader på eiendom, men staten sto fast på at salpeteren var for viktig for nasjonens sikkerhet til å ta hensyn til den private eiendomsretten. ▶

ICP/ALAMY/IMAGESELECT

Kruttet fikk også enorm betydning for den engelske flåten, bl.a. i 1588, da den seiret over den spanske armadaen.

Krutt skapte ny verdensorden

På midten av 1200-tallet brakte arabiske handelsmenn kruttet til Europa, og i løpet av de neste 200 årene sikret europeerne seg råstoffene til kruttproduksjonen som ga dem verdensherredømmet.

Kruttet kom til Europa med arabiske handelsmenn på midten av 1200-tallet, og små kanoner ble brukt i europeisk krigføring så tidlig som på 1300-tallet. Men selv om våpnene var relativt effektive, var bruken svært begrenset, hovedsakelig på grunn av mangel på salpeter.

På 1500-tallet begynte europeerne å produsere sin egen salpeter, og skytevåpen gjorde for alvor sitt inntog på slagmarken. Kruttet var imidlertid svakt helt frem til 1600-tallet, da man fant den rette blandingen av 75 prosent salpeter, 10 prosent svovel og 15 prosent trekull. Også importen av utmerket salpeter fra India og andre steder la grunnlaget for de europeiske imperiene og ga europeerne herredømmet over store deler av verden.

CULTURE CLUB/GETTY IMAGES & SHUTTERSTOCK

I kruttmøllen blandes salpeter med svovel og trekull. Kruttet granuleres, fordi små korn gir en rask eksplosjon – egnet for håndvåpen. Store kruttkorn gir en langsom eksplosjon – egnet for kanoner.

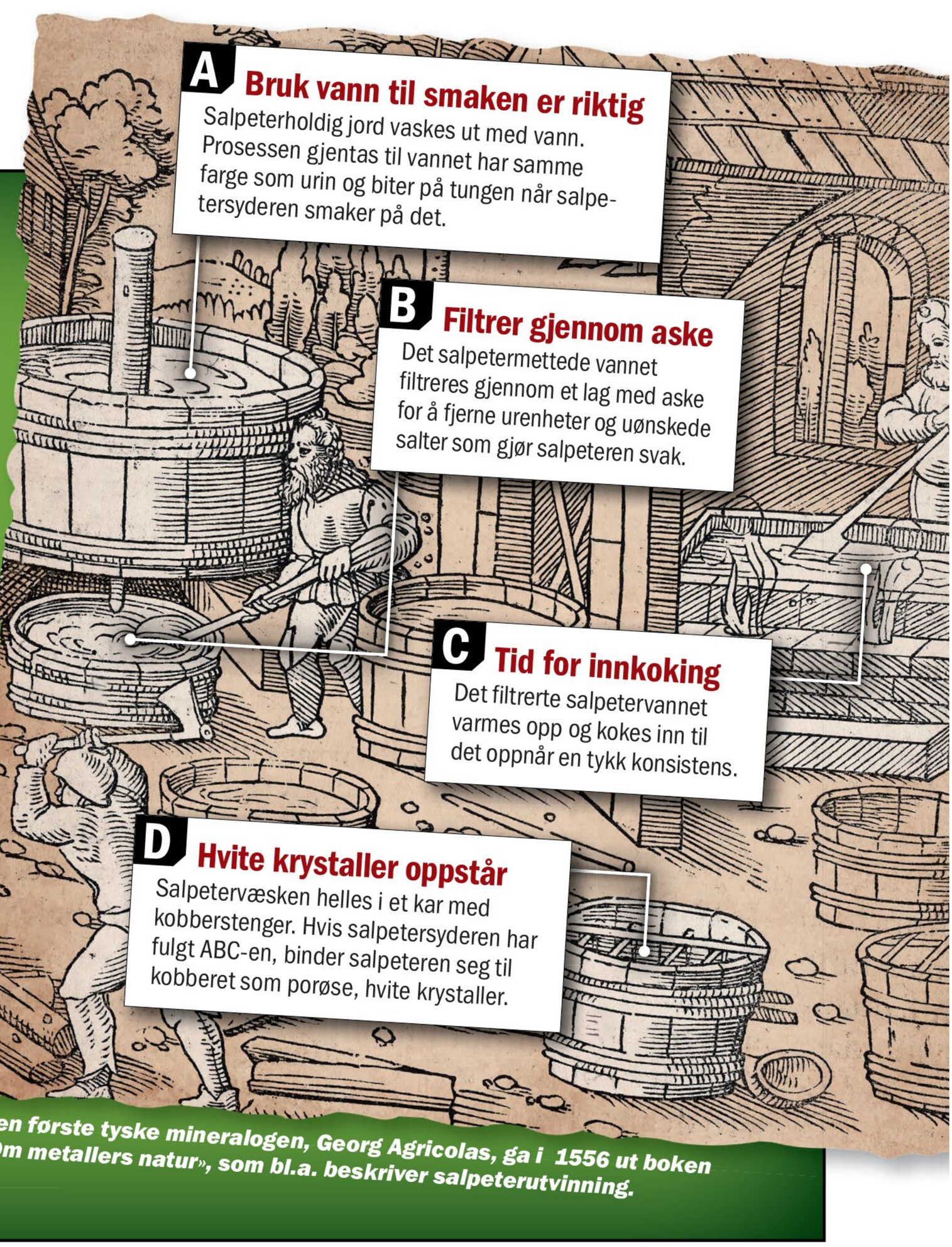
Den lille ABC-en for salpetersydere

Utvinning av salpeter var en tidkrevende kjemisk prosess som krevde stor omhu og erfaring.

Salpeter dannes naturlig i ammoniakkrik jord, som for eksempel jord med høyt urininnhold. Dette skjer når jordbakterier oksygenerer ammoniakken og omdanner den til nitritt og deretter til salpeter (nitrat) i en prosess som kalles nitrifikasjon. Over tid vasker regnvannnet ut salpeteren. Derfor kan større mengder av stoffet bare finnes i jord som er beskyttet mot regn, for eksempel i staller eller i varmt og tørt klima.

Nitrifikasjonsprosessen kan også settes i gang kunstig, noe mange europeiske land benyttet seg av. Det vanligste var å blande planterester med dyreblod, urin og avføring og la prosessen gå sin gang. Den ammoniakkholdige jorden inneholdt også kalksalpeter og magnesiumnitrat, som var uønsket i kruttproduksjonen.

For å fjerne disse stoffene ble jorden blandet med pottaske og utvasket med vann. Prosessen førte til at de uønskede nitratene ble oppløst, slik at den rene salpeteren kunne utvinnes ved filtrering, inndamping og avkjøling.

Den første tyske mineralogen, Georg Agricolas, ga i 1556 ut boken «Om metallers natur», som bl.a. beskriver salpeterutvinning.

DEA/ICAS94/GETTY IMAGES

▶ Strategien fungerte. Da Elisabet inntok tronen, ble bare ti prosent av landets behov for salpeter dekket av den hjemlige produksjonen, mens salpetersyderne i slutten av hennes regjeringstid dekket opp mot halvparten av rikets salpeterbehov. Samtidig ble salpetersyderne stadig mer hensynsløse.

«My home is my castle»

I 1606 gikk England inn i en roligere periode under Jakob 1. Men i stedet for å dempe salpetersydernes aktiviteter skapte utviklingen nye kjøpere.

Salpetersyderne fikk nemlig lov til å selge salpeteren staten ikke ville kjøpe på det frie markedet, og salpeterutgravingene gagnet nå ofte salpetermennenes pengepung i stedet for rikets sikkerhet.

I Jakob 1.s første år på tronen utarbeidet embetsmannen Edward Coke en rapport om salpetersydernes virke. Coke var en av Englands absolutt ledende jurister og hadde nylig blitt utnevnt til høyesterettsdommer. Coke konkluderte med at salpeterutvinningen var kongens rett som sikret «forsvaret av hele riket, noe alle undersåtter nyter godt av», men at salpetersydernes oppførsel måtte slås hardere ned på.

Ifølge Coke kunne kongen gi fullmakt til å grave i staller, stutterier og fjøs, men ikke i folks private hjem:

> **«Hver persons hus er for ham hans borg og festning, der han kan søke beskyttelse».**
>
> Embetsmannen Edward Coke

«Hver persons hus er for ham hans borg og festning, der han kan søke beskyttelse og finne hvile», skrev Coke blant annet i rapporten. Kongens rådgivere nektet å gjøre Cokes konklusjon til lov. Dels fordi den kunne true rikets militære styrke ved å begrense salpeterproduksjonen, men også fordi det kunne slå tilbake å gi undersåttene for høye tanker om hvilke rettigheter de hadde.

Salpeterkrisen lurer igjen

I slutten av Jakob 1.s regjeringstid økte trusselen mot England igjen, og salpetersyderne fikk det travelt med å fylle de bunnløse kongelige salpetertønnene.

Igjen kom det klager fra hele landet. Situasjonen ble ytterligere forverret da Karl 1. overtok makten i 1624. Trettiårskrigen raste på kontinentet, og den nye kongens utenrikspolitikk var mer aggressiv enn forgjengerens.

Salpetersyderne opplevde til gjengjeld gode tider og gjorde akkurat som de ville. For eksempel ble landsbyen Flintshire i Wales i 1627 terrorisert av en gjeng salpetersydere som gravde på innbyggernes eiendom om dagen og holdt dem våkne om natten ved å ture gjennom gatene mens de gaulte «byen er vår».

Ingen steder var hellige, og ikke engang de døde fikk fred. For eksempel ble to salpetersydere beskyldt for å grave «overalt uten hensyn», selv i kirker og på kirkegårder, der de ifølge klageskriveren har «revet menns knokler og aske ut av gravene for å lage krutt».

Også selve bearbeidingen av salpeter var kilde til frustrasjon. Salpetersyderne tok ifølge klagerne ikke fem øre for å rigge opp utstyret og vaske ut salpeter midt i folks stuer, ved folk som lå på dødsleiet, eller «hvor kvinner lå i barselseng», som en klager skriver.

Men å ta til motmæle mot salpetersyderne lønnet seg sjelden. Allerede under Jakob 1. hadde det blitt forbudt å dekke jordgulvet i uthus med planker, stein, kalk eller annen belegning som kunne hindre salpetersydernes arbeid.

Under Karl 1. ble det også straffbart å fjerne møkk fra uthus og stallbygninger for å bruke det som gjødsel, og i 1635 ble en bonde kastet i fengsel for å ha fjernet møkk fra sitt eget fjøs.

Bønder og godseiere satt derfor bare igjen med to muligheter: De kunne finne seg i salpetermennenes hensynsløse fremferd, eller de kunne bestikke dem til å holde seg unna – en praksis som var utbredt blant adelen og blant annet omtales i dramatikeren Thomas Middletons komedie «A Fair Quarrel», der salpetersyderne dukker opp hos en adelsmann, som sier:

«Sannelig kongens makt! De må slippes inn, men slynglene vil ta imot bestikkelse, det er vårt eneste håp».

Fattigmannsurin til salpeter

I 1639-1640 gikk England til krig mot Skottland og innledet dermed ti års borgerkrig på de britiske øyene. Behovet for en løsning på salpeterproblemet var større enn noen gang. I 1646 foreslo fysikeren Benjamin Worsley en sentralisert salpeterproduksjon, som gikk ut på å innkvartere de fattigste borgerne i egne bygninger der urinen og avføringen deres ble samlet opp. Ifølge Worsleys utregninger ville 150 fattige generere urin og avføring nok til ti tonn salpeter i året.

Adelsmannen Thomas Russell kom med et lignende forslag. Han mente at Londons tiggere skulle samle inn byens urin, som deretter kunne spres på salpeterfarmer der det kunne modnes i jorden og sikre et rikt og langvarig utbytte.

Russell fikk til og med patent på metoden for innsamling av urin, og et kongelig dekret kunngjorde at motstand ville bli sett på som en opprørsk handling mot konge og fedreland.

Løsning i India

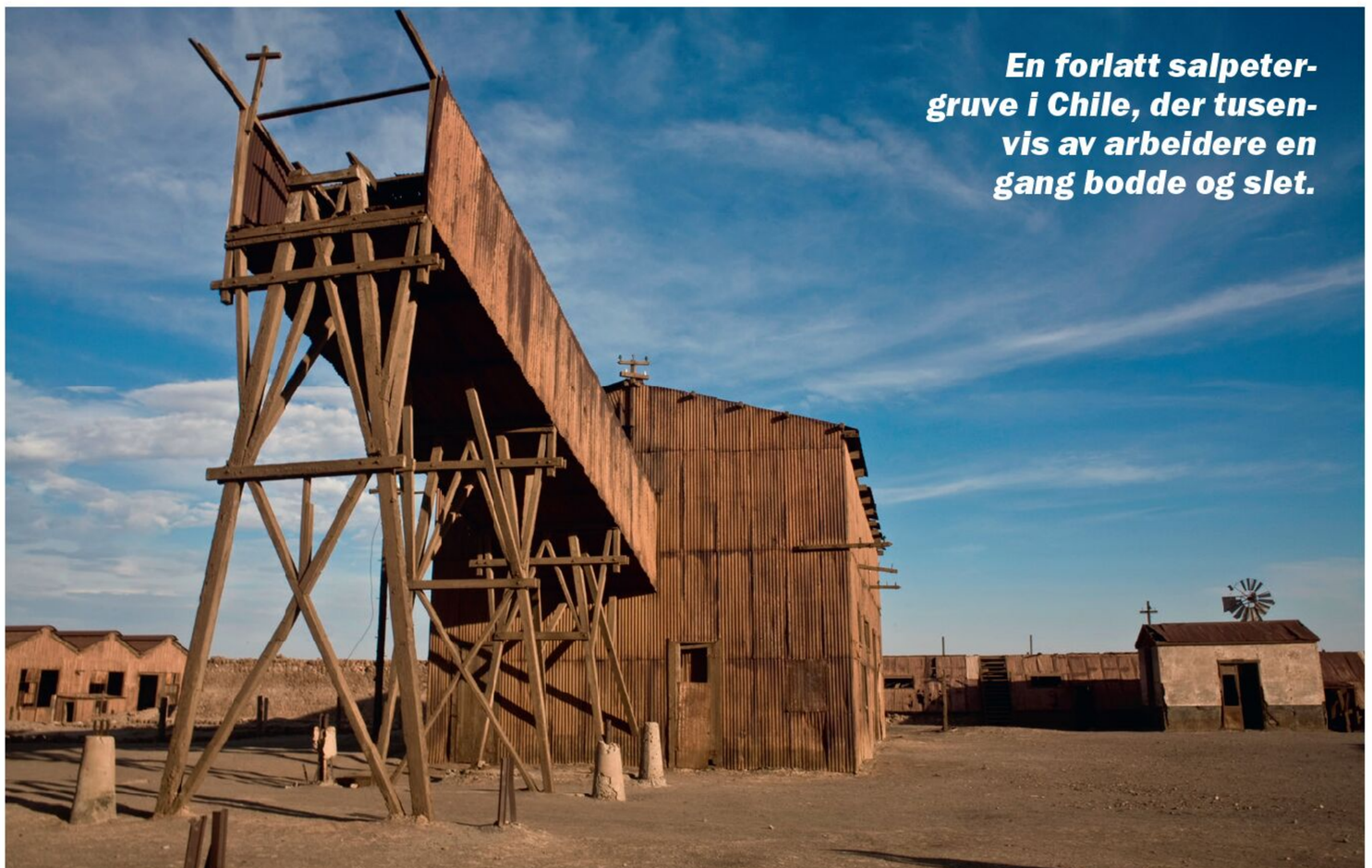
Det manglet ikke på oppfinnsomme forslag, og utsikten til gode forretninger var til stede, men England fikk likevel aldri stablet på beina en sentralisert salpeterproduksjon. I stedet skulle redningen komme fra India.

Det engelske ostindiske kompani var blitt grunnlagt i 1600 og hadde fått monopol på handelen med India, og førsteklasses salpeter var blant de mange rikdommene det hadde med hjem til England.

I 1649 etablerte statsrådet en komité til «anskaffelse av salpeter uten å produsere det hjemme», og snart var importen så tilfredsstillende at salpetersyderne ble overflødige og måtte finne annet levebrød – og endelig fikk engelske bønder og jordeiere fred.

LES MER OM SALPETERSYDERNE

● David Cressy: **Salpeter. The Mother of Gunpowder,** Oxford University Press, 2013 ● Thomas Hager: **The Alchemy of Air: A Jewish Genius, a Doomed Tycoon, and the Scientific Discovery That Fed the World but Fueled the Rise of Hitler,** Three Rivers Press, 2008

SHUTTERSTOCK/DANIEL WIEDEMANN

En forlatt salpetergruve i Chile, der tusenvis av arbeidere en gang bodde og slet.

1800 års jakt på salpeter

Rundt 100 e.Kr.

Salpeter oppdages i Kina og India. Det anses som et kraftfullt stoff og brukes til flere formål, blant annet medisin. I 900 oppdager kinesiske alkymister kruttet i sine forsøk på å finne en eliksir som gir evig liv.

1200-tallet

Kineserne bruker krutt til kanoner og raketter og kan beseire de inntrengende mongolene. Via handelsruten Silkeveien når kruttet Europa. Behovet for salpeter øker.

1400-tallet

De første primitive europeiske håndvåpen utvikles, blant annet håndkanonen. Våpnene må betjenes av to personer og er vanskelige å lade og sikte med.

1500-tallet

Musketten gjør sitt inntog.

1600-tallet

Det engelske ostindiske kompani grunnlegges og får monopol på handelen med India. England begynner å hente store mengder naturlig forekommende salpeter i India.

1757

Det britiske ostindiske kompani tar makten i India for å sikre uhindret tilgang til landets ressurser.

1800-1879

Store salpeter-forekomster oppdages i Peru og Chile og leder til to kriger om retten til rikdommen. I den siste krigen, som utkjempes mellom Peru, Chile og Bolivia, mister Bolivia tilgangen til kysten.

1894-1911

De tyske kjemikerne Fritz Haber og Carl Bosch utvikler en kjemisk formel som gjør det mulig å fremstille salpeter kunstig.

Hvilken rikmann har amerikanerne hatet mest?

USAs mest kontroversielle og forhatte rikmann kjente ingen grenser i sin jakt på penger og brukte alle tilgjengelige midler for å samle mer rikdom og makt.

Lovbrudd, bestikkelser, forræderi og aksjemanipulasjon – rikmannen Jay Gould kjente ingen grenser i sin jakt på rikdom og ble av forfatteren Mark Twain beskrevet som «den største katastrofen som noensinne har rammet dette landet».

Gould ble født i fattigdom i 1836 og viste fra ung alder at han hadde en umettelig hunger etter penger og var likegyldig til både lov og moral.

Som 17-åring brøt han loven og bygget en jernbane – mot betaling – til tross for at en rettskjennelse satte en stopper for det.

Deretter bega han seg ut på en rekke forretningseventyr, der han gang på gang gikk bak ryggen på partnerne sine og tøyde loven for å fylle egne lommer.

Gould manipulerte alt og alle

I 1859 begynte Gould for eksempel å investere i jernbaner, manipulere aksjekurser og bestikke en rekke embetsmenn slik at han til slutt eide en sjettedel av USAs jernbaner.

Da han ville kjøpe Manhattan Railway i New York, fikk han avisen New York World til å skrive at jernbanen var i dårlig forfatning, noe som fikk aksjekursen til å falle og Gould til å gjøre et røverkjøp.

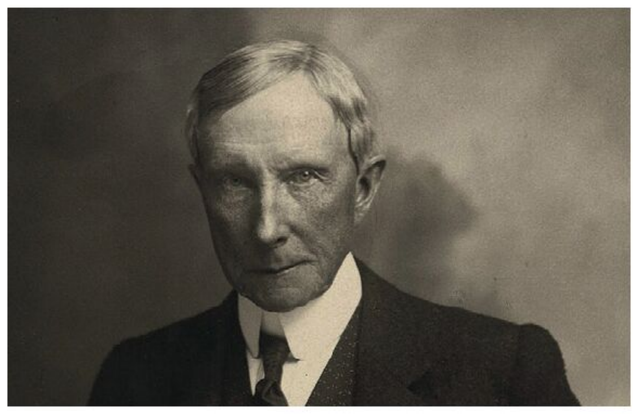
Noen år senere forsøkte Gould å bestikke medlemmer av president Grants indre krets for å manipulere gullprisen, noe som førte til en nasjonal krise og sendte flere banker på randen av kollaps.

Goulds skruppelløse metoder skaffet ham mange fiender, særlig blant de utallige investorene han ruinerte. Flere ganger ble rikmannen fysisk overfalt, blant annet ble han kastet ned en trapp og truet med en pistol.

For mange var Gould selve symbolet på kapitalistisk grådighet, og i avisene ble han beskrevet som «en fråtser i menneskeskikkelse» og «den mest uhyggelige skapningen som noensinne har flakset som en flaggermus i det amerikanske folkets synsfelt».

USAs største røverbaroner

Andre halvdel av 1800-tallet var storhetstiden for de såkalte røverbaronene. Begrepet dukket opp i amerikanske aviser på 1870-tallet og ble brukt som en kritisk betegnelse på mektige forretningsmenn som blant annet skapte monopoler, presset politikere, kjempet mot bedre vilkår for arbeidere og drev rovdrift på naturressurser.

NATIONAL PORTRAIT GALLERY

John D. Rockefeller (1839-1937)

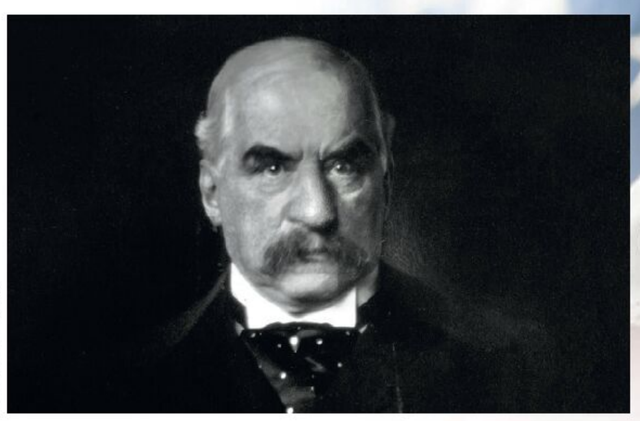
Rockefeller grunnla oljeselskapet Standard Oil i 1870 og dominerte etter det USAs oljeindustri. Hans metoder omfattet aggressive oppkjøp av konkurrenter, priskrig, utnyttelse av arbeidere og hemmelige avtaler med jernbaneselskaper. Standard Oil ble en av verdens største multinasjonale selskaper, men ble splittet opp i 1911 da USAs høyesterett avgjorde at Rockefeller sto i spissen for et illegalt monopol.

LIBRARY OF CONGRESS

Andrew Carnegie (1835-1919)

Carnegie revolusjonerte USAs stålindustri med nye produksjonsmetoder, samtidig som hans enorme formue ble bygget på lave lønninger og dårlige forhold for arbeiderne på stålverkene hans. Under en streik i 1892 ble flere drept da Carnegies vakter åpnet ild mot de streikende arbeiderne. Selv om han senere donerte deler av formuen sin til veldedighet, forble Carnegie upopulær i arbeiderklassen.

PUBLIC DOMAIN

J.P. Morgan (1837-1913)

J.P. Morgan var en av sin tids mektigste bankmenn og kontrollerte store deler av USAs finanssektor. Han ble kritisert for å manipulere finansmarkedene og for å bruke sin makt til å skaffe seg kontroll over andre bransjer – som da han skaffet seg tilnærmet monopol på stålmarkedet i 1901. Morgans manipulerende metoder og innblanding i politikken gjorde at han fikk rykte på seg for å sette sine egne interesser over samfunnets.

Jay Gould behersket alle skitne knep i forretningsmannens håndbok og ble fremstilt som en manipulerende røverbaron i datidens aviser.

LIBRARY OF CONGRESS

LEIGH PRATHER/SHUTTERSTOCK & LIBRARY OF CONGRESS

Henry Ford (1863-1947)

Ford revolusjonerte bilindustrien med samlebånd og masseproduksjon, men ble kritisert for å presse sine ansatte til å jobbe under tøffe forhold. Ford hadde en svært autoritær lederstil og var også beryktet for å være antisemitt. Avisen hans spredte konspirasjonsteorier om jøder, og i 1931 sa Hitler til en amerikansk avis: «Jeg ser på Henry Ford som min inspirasjonskilde.»

WIKIMEDIA COMMONS/GOTLANDS MUSEUM/W.CARTER

Sølv var vikingenes viktigste betalingsmiddel, og en trell kunne kjøpe seg fri hvis han fikk tak i nok av det edle metallet.

Kunne vikingenes treller vinne sin frihet?

Trellene var dømt til et slitsomt liv på bunnen av samfunnet, men hadde mulighet til å kjøpe sin frihet. Vikingenes oppfatning av frihet var imidlertid en annen enn vår.

Treller (slaver) levde på bunnen av vikingenes samfunn og slet seg gjennom et liv med hardt og skittent arbeid.

Men en trell kunne også oppnå frihet, selv om det skjedde sjelden – for eksempel hvis eieren satte trellen fri som belønning for trofast tjeneste.

En runestein fra Hørning på Jylland bærer inskripsjonen:

«Toke Smed reiste steinen etter Troels Gudmuns sønn, som gav ham gull og frelse». Ifølge eksperter kan steinen ha blitt reist av en frigitt trell som ønsket å takke sin tidligere eier.

En trell kunne også løskjøpe seg selv og bli det som vikingene kalte *løsing*. For å kjøpe sin frihet måtte en trell spare opp ca. 350 gram sølv.

Sølvet kunne spares opp ved at eieren tillot trellen å ta ekstraarbeid eller lage og selge småting på fritiden.

Når sølvet var spart opp, kunne trellen holde et såkalt *frelsesøl*. Det var et stort festmåltid der han ofret et dyr og overrakte sølvet til eieren, som kunngjorde at trellen nå var fri.

Eieren bestemte fortsatt

Friheten kunne imidlertid gradbøyes hos vikingene, for selv om en trell ble fri, var han sosialt og juridisk plassert mellom en trell og en fri mann.

Det betydde at løsingen fortsatt var avhengig av sin tidligere eier og kunne miste friheten hvis han vendte seg mot ham.

I noen vikingsamfunn kunne eieren til og med bestemme hvor trellen skulle bo og hvem han kunne gifte seg med. Eieren ville også arve løsingens jord og eiendom hvis den tidligere trellen giftet seg med en trellkvinne eller ikke fikk barn.

Til gjengjeld hadde den tidligere eieren plikt til å gi løsingen et sted å bo og hjelpe og støtte ham i hans nye tilværelse.

Avhengighetsforholdet kunne vare i generasjoner, og som regel var det først løsingens barnebarn som ble betraktet som helt vanlige frie menn.

AI/HISTORIE

Ifølge navajoenes overtro kan skinwalkers forvandle seg til ulike dyr og ta bolig i mennesker.

Hva er en skinwalker?

Skrekksjangeren har fått en ny favoritt: skinwalkers! Disse ondskapsfulle skikkelsene stammer fra navajoindianernes mytologi, og der ville de ha blitt værende hvis det hadde vært opp til navajoene.

I århundrer har navajoindianerne i det sørvestlige USA fortalt historier om fryktinngytende *skinwalkers* – mystiske vesener med evnen til å skifte form og manipulere omgivelsene sine.

Ifølge overtroen er en skinwalker en ond heks eller sjaman som har vendt menneskeheten ryggen og valgt mørk magi for å oppnå overnaturlige krefter.

Skinwalkers er mest kjent for sin evne til å forvandle seg til dyr og kan ta form av for eksempel ulv, bjørn eller rovfugl for å jakte på sine ofre.

Forvandlingen oppnås gjennom en seremoni som krever at personen begår en alvorlig synd, for eksempel å drepe et nært familiemedlem.

I tillegg har skinwalkers en lang rekke overnaturlige krefter og kan blant annet bevege seg ekstremt raskt, ta bolig i mennesker og imitere stemmer for å lokke ofrene sine.

Skinwalkers er omgitt av mystikk

Troen på skinwalkers er dypt forankret i navajofolkets kultur og representerer det onde – i kontrast til de kulturelle verdiene som indianerne selv setter høyt. De onde skapningene brukes til å forklare ulykker og katastrofer og er dypt tabubelagte.

Indianerne snakker derfor sjelden åpent om skinwalkers, spesielt ikke med utenforstående.

De senere årene har skinwalkers likevel begynt å dukke opp utenfor indianerstammen – i bøker, filmer og dataspill.

Den britiske Harry Potter-forfatteren J.K. Rowling har for eksempel inkludert skinwalkers i sitt magiske univers – til stor vrede blant indianerne, som mener at forfatteren misforstår, forenkler og utnytter et viktig element i deres trosverden.

«Skinwalker-historiene har en kontekst, røtter og en virkelighet. Du kan ikke bare kreve og ta en levende tradisjon fra et marginalisert folk. Det er ren kolonialisme og kulturelt misbruk», sier Adrienne Keene, kulturantropolog og selv medlem av cherokeestammen.

J.K. Rowling har så langt ikke svart på kritikken.

Hvorfor spente ikke soldatene hjelmen under 2. verdenskrig?

En fastspent hjelm er en dødsfelle, mente amerikanske soldater under andre verdenskrig, og lot hakestroppene henge løst. Årsaken til misforståelsen var et seiglivet rykte blant soldatene.

Under andre verdenskrig unnlot mange allierte soldater å feste hakestroppen på hjelmen av frykt for å brekke nakken.

Frykten var basert på et seiglivet rykte, særlig blant amerikanske soldater, om at trykkbølgen fra en eksplosjon ville få en fastspent hjelm til å rykke så voldsomt i hodet at det kunne resultere i en brukket nakke.

Ryktet var så utbredt at til og med enkelte offiserer trodde på det og beordret soldatene i enhetene sine til ikke å spenne hakestroppene.

For å imøtekomme soldatenes bekymring utviklet det amerikanske militæret i 1944 en spesiell trykkutløser for hjelmer som automatisk ville løsne hakestroppen under en eksplosjon.

Ryktet ville ikke dø

Til tross for den nye utløseren var ryktet vanskelig å få bukt med, og mange soldater fortsatte å la være å spenne hjelmen – også senere under Korea- og Vietnamkrigene – selv om en løs hjelm kunne risikere å falle av og sette soldatens liv i fare.

Den legendariske amerikanske hjelmen, *M1*, ble utviklet i 1941 og ble brukt av det amerikanske forsvaret frem til slutten av 1980-tallet.

NATIONAL ARCHIVES USA

Amerikanske soldater lot oftest hakestroppen henge løst eller spente den fast på baksiden av hjelmen, som på bildet.

Fantes Suezkanalen allerede i oldtidens Egypt?

Allerede for tusenvis av år siden forsøkte egypterne å lage en snarvei mellom Rødehavet og Middelhavet, men prisen for byggingen av den gamle Suezkanalen ble betalt med titusenvis av menneskeliv.

Den nesten 200 km lange Suezkanalen ble åpnet i 1869 og ga sjøfolk en praktisk snarvei mellom Rødehavet og Middelhavet slik at de slapp å seile rundt Afrika.

Men arkeologer har funnet tegn på at egypterne begynte å bygge en kanal som skulle forbinde de to havene allerede for nesten 4000 år siden.

Oldtidens kanal – kalt *faraoenes kanal* – skulle imidlertid ikke gå gjennom Suez, men forbandt Rødehavet med Nilen, som renner ut i Middelhavet.

Byggingen av kanalen ble tilsynelatende oppgitt og gjenopptatt flere ganger, og de første mer sikre historiske kildene forteller at farao Nekho 2. bygde den ut i årene rundt 600 f.Kr.

Det er usikkert om han fullførte den, men ifølge den greske historikeren Herodot kostet byggingen 120 000 egyptere livet.

Persisk konge gjorde ferdig kanalen

Kanalen ble omsider ferdigstilt ca. 100 år senere under den persiske kong Dareios 1., som reiste flere monumenter og erklærte:

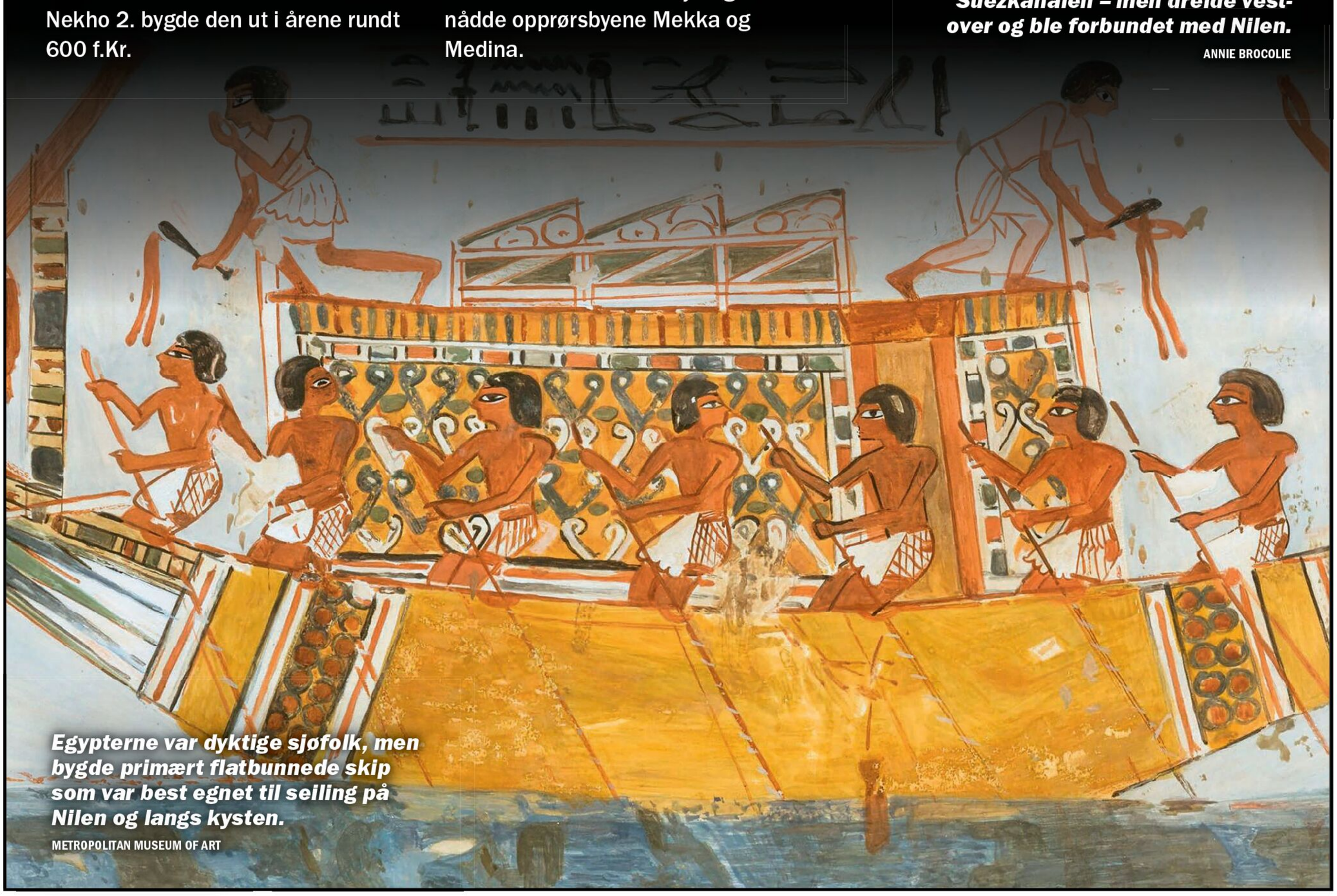
«Jeg ga befaling om bygging av denne kanalen fra elven som heter Nilen og flyter i Egypt, til havet som begynner i Persia.»

Oldtidens Suezkanal ble ofte fylt med sand og ble stengt på 700-tallet e.Kr. Her ønsket Egypts nye muslimske herskere fra abbasidekalifatet å hindre at forsyninger nådde opprørsbyene Mekka og Medina.

Faraoenes kanal begynte i Suezbukta – akkurat som Suezkanalen – men dreide vestover og ble forbundet med Nilen.

ANNIE BROCOLIE

Egypterne var dyktige sjøfolk, men bygde primært flatbunnede skip som var best egnet til seiling på Nilen og langs kysten.

METROPOLITAN MUSEUM OF ART

HENRY GRIFFIN/AP/RITZAU SCANPIX

ØYEBLIKKET

Døden uten spor

Under den kalde krigen utvikler den amerikanske etterretningstjenesten CIA et vell av sofistikerte våpen – bl.a. «hjerteanfallspistolen». Den avfyrer piler med nervegiften saxitoksin og etterlater ingen spor. Enhver lege vil anta at den døde har fått et hjerteanfall. Våpenet ble avslørt under en høring i Kongressen.

Den amerikanske kongressen
Washington, 1975

Norske vikinger var betydelig mer voldelige enn danske

Nye studier viser at de norske vikingene gikk med flere våpen og fikk langt flere skader etter voldelige kamper – og det var det flere gode grunner til.

VIKINGER

I dag er det nok mange som tenker på vikingtiden som et voldelig samfunn der alle gikk med våpen og der kamp på liv og død, såkalt holmgang, skulle avgjøre uoverensstemmelser.

Men ifølge en ny internasjonal studie var det faktisk stor forskjell på hvor mye vold som preget vikingenes hverdag i henholdsvis Danmark og Norge. I Danmark ble volden ikke utøvd av andre privatpersoner, men av «staten».

Den nye studien har blitt offentliggjort i tidsskriftet Journal of Anthropological Archaeology og er basert på en detaljert analyse av traumer funnet på skjeletter, arkeologiske funn av særlig våpen og en sammenligning av teksten på runesteiner funnet i landene.

Forskerne oppdaget at norske vikinger eide et uforholdsmessig stort antall våpen sammenlignet med sine danske naboer. I hvert fall basert på gravgods.

Til tross for at de danske gravene generelt tydet på større velstand, var det betydelig mer våpen i de norske gravene, spesielt sverd.

Forskerne mener at det høyere antallet våpen i de norske gravene er et uttrykk for at vold var langt mer normalisert i samfunnet.

Dette understøttes av at det norske samfunnet var mer desentralisert og preget av lokale kamper. Det var et samfunn der det var behov for å bære våpen og vise styrke.

I Danmark var volden mer sentralisert. Her hadde myndighetene, som kongen, ofte et reelt voldsmonopol, og derfor var ikke volden like utbredt på det personlige plan. Offentlige henrettelser var f.eks. mye mer vanlig i Danmark. Derfor hadde den enkelte også mindre behov for å gå med våpen til hverdags.

Forskjellen underbygges av de mange analysene av vikingskjeletter som forskere har sett på. Blant norske vikinger er det et større antall «tilfeldige» sår og skader som følge av kamp.

Hos de danske vikingene er det mindre tegn på samme type fysisk vold, men betydelig flere traumer som arkeologene kan se har sammenheng med offentlig avstraffelse.

Runesteinene forteller

Den siste grenen av den nye undersøkelsen var en sammenligning av språket som er brukt på de mange runesteinene som er funnet i Danmark og Norge.

De danske runesteinene vitner om et svært hierarkisk oppbygd samfunn der personer med ulike offentlige titler ofte nevnes, selvfølgelig med kongen øverst i hierarkiet.

Runesteinene i Norge, derimot, «viser et desentralisert, klanbasert samfunn der familierelasjoner er nesten det eneste grunnlaget for at runesteiner blir reist», skriver forskerne i studien.

Mens slektsnavnet var den viktigste indikatoren på hvem du var i Norge, be-

GELPI, ESFERA/SHUTTERSTOCK & POUAZITY3/WIKIMEDIA COMMONS

Danske vikinger lot seg døpe midt på 900-tallet, mens nordmennene ventet til rundt 1030. De danske kongene brukte kirken til å etablere en statlig administrasjon og sikre seg et «voldsmonopol».

skrives personer på danske runesteiner oftere også med en tittel, som kan være alt fra høvding til sjømann.

Undersøkelsen konkluderer med at det var langt større forskjell på volden i de norske og danske vikingsamfunnene enn man tidligere har gått ut fra.

Forskerne mener at forskjellen i hovedsak skyldes at det danske samfunnet rett og slett var mer strukturert og organisert, der vold mot andre vikinger i stor grad ble holdt innenfor et lovlig og regulert system. I Norge var den sosiale strukturen mindre rigid og mer kaotisk. **Bue**

Vikingdysten:
HISTORIE lar svenske, norske og danske vikinger kjempe i 15 disipliner. Hvem vinner?

Mystiske dukker på toppen av pyramide

De flere tusen år gamle leirdukkene ser uhyggelige ut med sine stirrende øyne og vidåpne munn. Men for datidens mesoamerikanere spilte de trolig en viktig rolle – både i liv og død.

NORD- OG SØRAMERIKANSK HISTORIE

Synet var like grotesk som det var uventet. Under utgravninger på toppen av pyramiden i det arkeologiske området San Isidro vest i El Salvador fant arkeologene plutselig fem dukker laget av leire. Dukkenes øyne stirret rett ut i luften, og munnen var åpen som om den var frosset i tid mens de snakket eller sang.

Forskerne, ledet av arkeolog Jan Szymanski fra Warszawas universitet, noterte seg at de fleste dukkene lå med ansiktet vendt mot vest – den retningen som mesoamerikanske indianere trodde dødsriket befant seg i.

Dukkene er mellom 10 og 30 cm lange, og en karbon-14-analyse viste at de ble laget cirka 400 f.Kr.

En nærmere undersøkelse viste også at hodet på tre av dukkene kan tas av. Hull i hals og isse avslører at figurene en gang har vært utstyrt med snorer og brukt som marionettdukker.

Dukker hadde mange formål

Funnstedet på toppen av en pyramide tyder på at dukkene inngikk i et slags ritual, f.eks. i forbindelse med en begravelse.

Arkeologene tror at figurene her fremførte sanger og danser som illustrerte reisen til dødsriket. Teorien stemmer overens med tidligere funn i bl.a. Tak'alik Ab'aj, et utgravningsområde fra maya-indianerne i Guatemala, der det er funnet dukker som ble brukt under en begravelse.

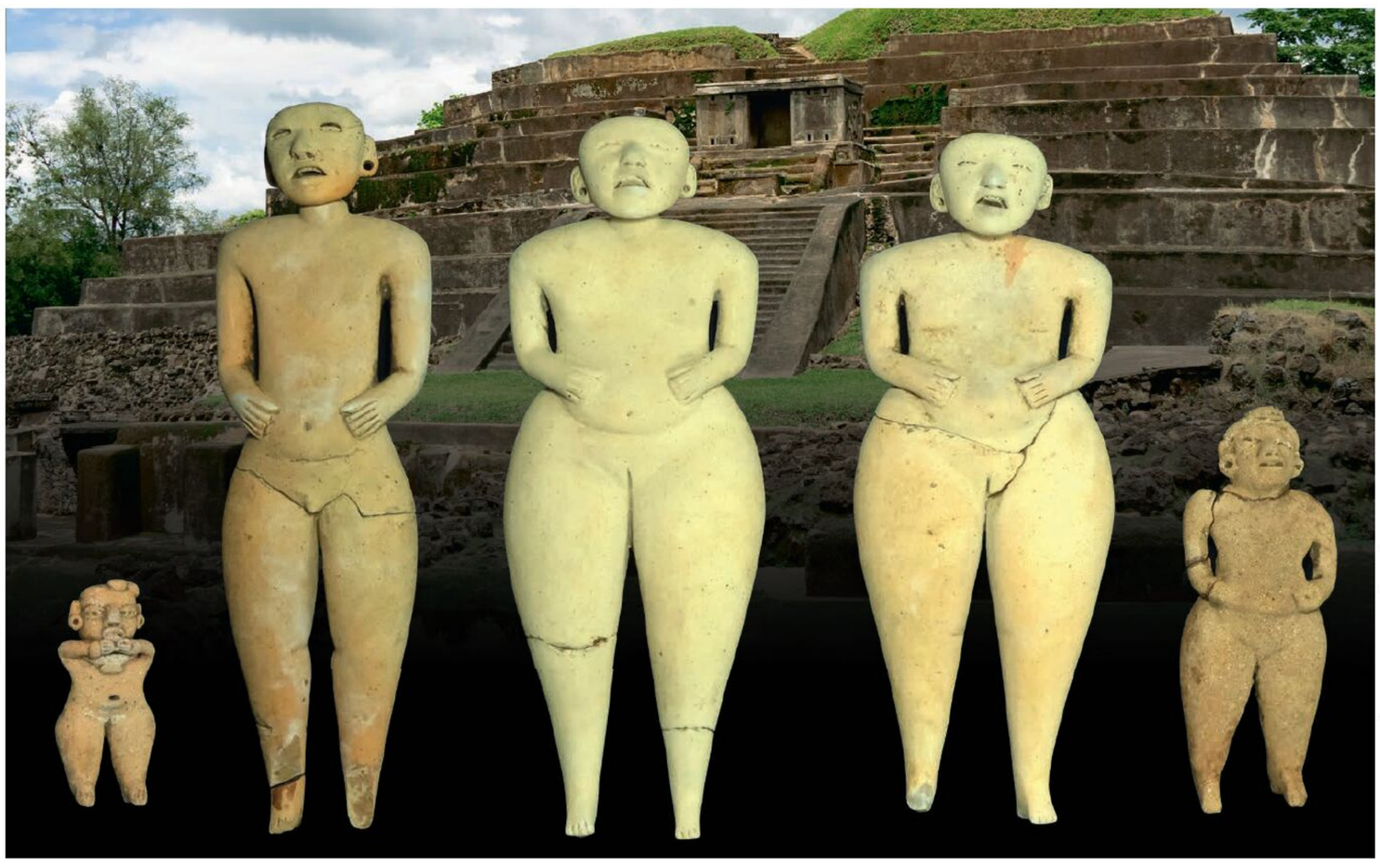
Tre av figurene var laget slik at hodet lett kunne tas av. Hullene avslører at figurene har vært forsynt med snorer og brukt som marionettdukker.

J. PRZEDWOJEWSKA-SZYMANSKA/PASI

Forskerne tror imidlertid at figurene også kan ha spilt en mer jordnær rolle, kanskje i dukketeaterforestillinger for barn.

Toppen av pyramiden er et hellig sted for indianerne, så dukkene kan ha blitt ofret her etter mange års bruk.

Arkeologene vet imidlertid fortsatt svært lite om indianerne som bodde i San Isidro. De var ikke mayaer, selv om de hadde nær kontakt med dem. Men forskerne håper at videre utgravninger vil hjelpe dem å finne ut mer om pyramiden, dukkene og – ikke minst – menneskene som trakk i dukkenes tråder. **ec**

J. PRZEDWOJEWSKA-SZYMAŃSKA/PASI/SHUTTERSTOCK/ALMUZAMBRANA

Dukkene ble funnet på toppen av den såkalte Cerrito 1-pyramiden, som i dag er en tildekket ruin. Bildet viser hovedpyramiden i utgravningsområdet Tazumal, den best bevarte i El Salvador.

Vulkan var full av skatter fra bronsealderen

Arkeologer antar at området i det vestlige Ungarn var et maktsentrum på 1000-tallet f.Kr.

Noen av de mange gjenstandene funnet fra tidlig jernalder. Arkeologene mener at det dreier seg om vedheng, spenner og smykker som ble båret av en høytstående kriger.

ARKEOLOGI

I løpet av de siste to årene har arkeologer undersøkt en utdødd vulkan i det vestlige Ungarn ved hjelp av feltstudier og avansert laserteknologi kjent som LiDAR. Nå er de klare til å presentere funnene sine og kan avsløre at vulkanen har fungert som det rene skattkammeret i bronsealderen og tidlig jernalder.

Her har mange hundre gjenstander blitt gravd ned som en del av sofistikerte og ukjente ritualer.

Arkeologene har funnet i alt seks større metallskatter, fylt med blant annet smykker, våpen og annet militært utstyr som er datert til tiden 1450-450 f.Kr. Det er funnet mer enn 900 metallgjenstander, som hovedsakelig er nedlagt mellom 1080 og 900 f.Kr., men arkeologene fant også ravperler, tekstil- og lærrester samt hjørnetenner fra villsvin og griser.

De mange funnene er gjort på den 430 meter høye Somló-bakken. Den vulkanske jorden rundt bakken er svært fruktbar, og området er kjent for sin vinproduksjon.

Faktisk ble de første oldtidsfunnene i området gjort av vinbønder på slutten av 1800-tallet, men de ble aldri registrert riktig, og det skulle gå mange år før det ble gjort egentlige arkeologiske utgravninger.

Det er tidligere funnet imponerende gravhauger fra tidlig jernalder ikke langt fra den gamle vulkanen, noe som fikk forskere til å spekulere i om bakker som Somló hadde fungert som maktsenter for et klanbasert samfunn ledet av en krigerelite. De mener å ha bekreftet dette med de nye utgravningene og undersøkelsene, og resultatene er offentliggjort i tidsskriftet Antiquity.

To av skattene (Skatt III og V) ble funnet nedlagt i kar av keramikk – noe som aldri tidligere er funnet i det vestlige Ungarn. **Bue**

To historikere strides om en penis på Bayeux-teppet

Nøyaktig hvor mange mannlige kjønnsorganer som er avbildet på Bayeux-teppet har blitt tema for en opphetet debatt mellom eksperter.

MIDDELALDEREN

Selv de minste detaljene i det verdensberømte Bayeux-teppet fra tidlig middelalder er blitt gransket.

Men det hindrer ikke historikerne i å fortsette jakten på skjulte detaljer.

For seks år siden presenterte George Garnett, professor i middelalderhistorie ved University of Oxford, en oppdagelse som fikk stor oppmerksomhet.

Han hadde talt det nøyaktige antall peniser og konkludert med at 93 mannlige kjønnsorganer var gjemt på teppet.

Men nå utfordrer en annen historiker denne antakelsen – han mener å ha funnet en ekstra. Det skriver The Guardian.

Det er Christopher Monk – kjent som middelaldermunken på grunn av sin blogg «The Medival Monk» – som hevder å ha lokalisert en 94. penis.

Kontroversen dreier seg om tolkningen av en løpende soldat. Under mannens kjortel dingler en mørk gjenstand som historikerne nå strides om.

Mens Garnett sier at det er en slire til et sverd eller en dolk, mener «middelaldermunken» at det faktisk er en penis.

«Jeg er ikke i tvil om at anhenget er en avbildning av det mannlige kjønnsorganet. Detaljnivået er overraskende anatomisk rikt», sier Monk i podcasten History Extra.

BAYEUX MUSEUM

Bayeux-teppet er 70 meter langt. Denne detaljen (innsirklet) er stridens kjerne.

Garnett har hørt mange vittigheter om saken, men han insisterer på at det ikke er en tåpelig diskusjon. Det handler i stor grad om å forstå middelalderens tenkning.

«Hele poenget med å studere historie er å forstå hvordan folk tenkte i fortiden», sier han i podcasten. «Og middelalderens mennesker var ikke primitive, usofistikerte, dumme individer.»

Bayeux-teppet illustrerer begivenhetene frem til slaget ved Hastings i 1066, da normannerkongen Vilhelm Erobreren tok makten i England.

Mye av det historikerne vet om slaget og krigføring generelt i tidlig middelalder, er basert på de detaljerte fremstillingene på veggteppet. **ma**

En om lag sju meter lang avløpskanal ledet avføringen fra toalettet ut i elven.

Arkeologer finner 1300 år gammelt toalett – med skylling

Alle har behov for å tre av på naturens vegne. Men de kongelige i middelalderens Korea hadde bedre fasiliteter enn de fleste, viser et nytt funn.

HVERDAGSLIV

Må man, så må man. Det gjelder også for kongelige. Men kronprinsen som regjerte fra Donggung-palasset i Korea på 700-tallet, kunne gjøre sitt fornødne under langt mer komfortable forhold enn de fleste av sine samtidige.

Ikke bare kunne prinsen sette seg ned over et fint uthugget granittsete. Han kunne også – i likhet med moderne mennesker – skylle ned etterpå.

Forskernes undersøkelser viser at avføringen ble skylt ut i en elv i nærheten. Men i motsetning til moderne toaletter foregikk ikke skyllingen automatisk, men ved at noen – sannsynligvis tjenere – helte vann fra en kanne ned i toalettet.

Under utgravningen av Dunggong-palasset, som ligger i det som i dag er Sør-Korea, fant arkeologene dessuten en rekke toaletter uten skylling.

For å gjøre det mer komfortabelt å sitte på huk ble toalettet utformet med forhøyninger for føttene.

Forskerne antar at de enklere fasilitetene ble brukt av tjenerne, mens det avanserte toalettet var forbeholdt kronprinsen og palassets kvinner.

Toalettet er det eldste som hittil er funnet i Korea, men arkeologiske funn viser at andre sivilisasjoner har brukt lignende systemer for å kvitte seg med avfallet. For eksempel hadde byene i Indus-sivilisasjonen, som blomstret fra rundt 2600 f.Kr. til rundt 1900 f.Kr., toaletter med skyllefunksjon.

Arkeologene er begeistret over funnet, ettersom forskningen har begrenset kunnskap om sanitære forhold i Koreas fjerne fortid. De håper også at funnet vil bidra til å lære dem mer om levekår, sykdom og helse i datidens Korea.

«Gjennom mikrobiologiske analyser av avleiringer i toalettet kan vi lære mer om datidens kostholds- og helsevaner», skriver Koreas nasjonale kulturminneforvaltning i en pressemelding. **ec**

CULTURAL HERITAGE ADMINISTRATION & KOREA HERITAGE SERVICE

ILLUSTRERT VITENSKAP

HVOR KLOK ER DU?

Ta Illustrert Vitenskaps IQ-test, og få svaret. Beregn IQ-en din, og få en utdypende rapport med resultatene. Sammenlign også ditt eget resultat med andres IQ.

Skann her og gå direkte til testen.
Eller gå inn på

ILLVIT.NO/TATESTEN

- VISUELL INTELLIGENS
- SPRÅKLIG INTELLIGENS
- HUKOMMELSE
- LOGISK SANS
- MATEMATISK INTELLIGENS

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Hvem har sagt det?

Gjett hvilken historisk person som har sagt følgende:

“Det kan godt være jeg er full, frøken, men i morgen er jeg edru, og De vil fortsatt være stygg”.

COMICWIKI.DK/YOUSUF KARSH/LIBRARY AND ARCHIVES CANADA/WIKIMEDIA COMMONS

A Winston Churchill

B Pablo Picasso

C W.C. Fields

Hva hendte NÅR?

I hvilken rekkefølge inntraff disse tre hendelsene. Finn rett årstall til hver.

1

Vilhelm 2. blir keiser i Det tyske keiserriket – som den siste i rekken av tyske keisere.

☐ 1862 ☐ 1888 ☐ 1925

2

Otto von Bismarck blir utnevnt til ministerpresident i kongeriket Preussen.

☐ 1862 ☐ 1888 ☐ 1925

3

Krigshelten general Paul von Hindenburg blir rikspresident i Weimarrepublikken.

☐ 1862 ☐ 1888 ☐ 1925

Hvem skjuler seg her?

Gjenkjenner du ikke personen på bildet, kan du gjette hvem det er ved å stokke om bokstavene i anagrammet ved siden av. Du kan også benytte deg av ledetrådene. Den riktige løsningen finner du opp ned på neste side.

Horney Jim Nusswell

Han var av østerriksk-ungarsk opprinnelse og satte som 17-åring sine første verdensrekorder i svømming. Han vant OL-gull fem ganger på 1920-tallet. I Hollywood red han på elefanter og tok kvelertak på krokodiller.

MEUNIERD/SHUTTERSTOCK

MER QUIZ PÅ NESTE SIDE

Historienøtter

Quizmaster: Peter Eberhardt

Det eldste kjente seilskipet er 5200 år gammelt og kom fra Egypt. Æraen kulminerte på 1400-1800-tallet med blodige sjøslag, fryktelige forlis og eventyrlige oppdagelsesreiser.

WILLEM VAN DE VELDE THE YOUNGER/ PICTURES NOW COLLECTION/RITZAU SCANPIX

12 spørsmål om berømte skip

1 Med hvilket skip nådde biologen Charles Darwin Galápagos, der han studerte finkene?

A: HMS Bulldog
B: HMS Beagle
C: HMS Jack Russel

2 Orlogsskipet «Vasa» ble hevet i 1961. Men i hvilket år sank det i Stockholms skjærgård?

A: 1628
B: 1739
C: 1840

3 Ved Trafalgar beseiret lord Nelson en spansk-fransk flåte i 1805. Hva het skipet hans?

A: HMS Fanny
B: HMS Victory
C: HMS Great Britain

4 USAs mest berømte krigsskip ble sjøsatt i 1797. I dag er fregatten et flytende museum hvor?

A: New York
B: Los Angeles
C: Boston

5 Skipet *Mayflower* brakte i 1620 de første gudfryktige engelskmennene til Amerika. De kalte seg?

A: Evangelister
B: Mormoner
C: Pilegrimer

6 Hva het Kristoffer Columbus' tre fartøyer som han i 1492 ville finne sjøveien til India med?

A: Melchior, Gaspar og Balthasar
B: Santa María, Pinta og Niña
C: Juan, Marcos og Mateo

7 Hvilken øy oppdaget den engelske sjøfareren Henry Hudson i 1609?

A: Newfoundland
B: Barbados
C: Manhattan

8 Hva blir skjebnesvangert for det britiske handelsskipet «Bounty» og dets kaptein i 1789?

A: Et termittangrep
B: Et mytteri
C: Vestindiske hodejegere

9 I 1928 forsvinner et femmastet skoleskip med 59 mann om bord. Skipets navn?

A: HMS Sultan
B: Wilhelm Pieck
C: København

10 «Cutty Sark» fraktet te fra Kina. Hva ble den engelske klipperen berømt for?

A: Sin imponerende fart
B: Den kvinnelige kapteinen
C: Overdådig luksus

11 Spøkelsesskipet som siden 1600-tallet, ifølge myten, har streifet rundt i Søratlanteren?

A: The Black Pearl
B: Mary Celeste
C: De Vliegende Hollander

12 Den oppdagelsesreisende Fridtjof Nansen hoppet i 1895 av det gode skip «Fram» for...?

A: Å pensjonere seg
B: Å lete etter Roald Amundsen
C: Å gå på isen til Nordpolen

RIKTIG SVAR

Hvem har sagt det?

Winston Churchill (1874-1965). Den omtalte frøken var Labours parlamentsmedlem Bessie Braddock i 1946.

Hva hendte når?

I **1862** setter Otto von Bismarck seg til rette somministerpresident i Preussen. Etter etableringen av Det tyske keiserriket blir Bismarck rikskansler og får tilnavnet «Jernkansleren».

Det tyske keiserriket får en ny mann på tronen i **1888**, Vilhelm 2., som får 30 år som keiser. Paul von Hindenburg velges i **1925** til rikspresident i den unge Weimarrepublikken.

Hvem skjuler seg her?

Johnny Weissmuller (1904-1984). Den tidligere toppsvømmeren spilte apenes konge, Tarzan, i 12 filmer.

12 spørsmål om berømte skip:

1B, 2A, 3B, 4C, 5C, 6B, 7C, 8B, 9C, 10A, 11C, 12C.

HISTORIE SPESIAL:

MØT MENNENE BAK NAZISMENS FORBRYTELSER

FÅ FØRSTE UTGAVE FOR KUN KR 99

Inkl. porto og eksp.

SPAR KR 80

HISTORIE SPESIAL er en temautgave fra magasinet Historie. Hver utgave tar for seg et spesielt utvalgt tema og har den dramatiske fortellingen som omdreiningspunkt.

I den første utgaven kan du tre inn i nazismens grusomme maskinrom. Hvem var mennene og kvinnene som stille og rolig fikk et jerngrep om det tyske samfunnet? Hvordan innpodet Hitlers innerste krets ideologien sin i skolebarn og soldater? Og hvilke mekanismer sikret at enhver motstand ble knust? Dykk ned i historien om Hitlers håndlangere – fra anonyme kontorrotter til partiets mektigste skikkelser – og forstå hvordan de små tannhjulene holdt regimets fryktmaskin i gang.

HISTORIE SPESIAL utgis fire ganger i året og er på 124 sider.

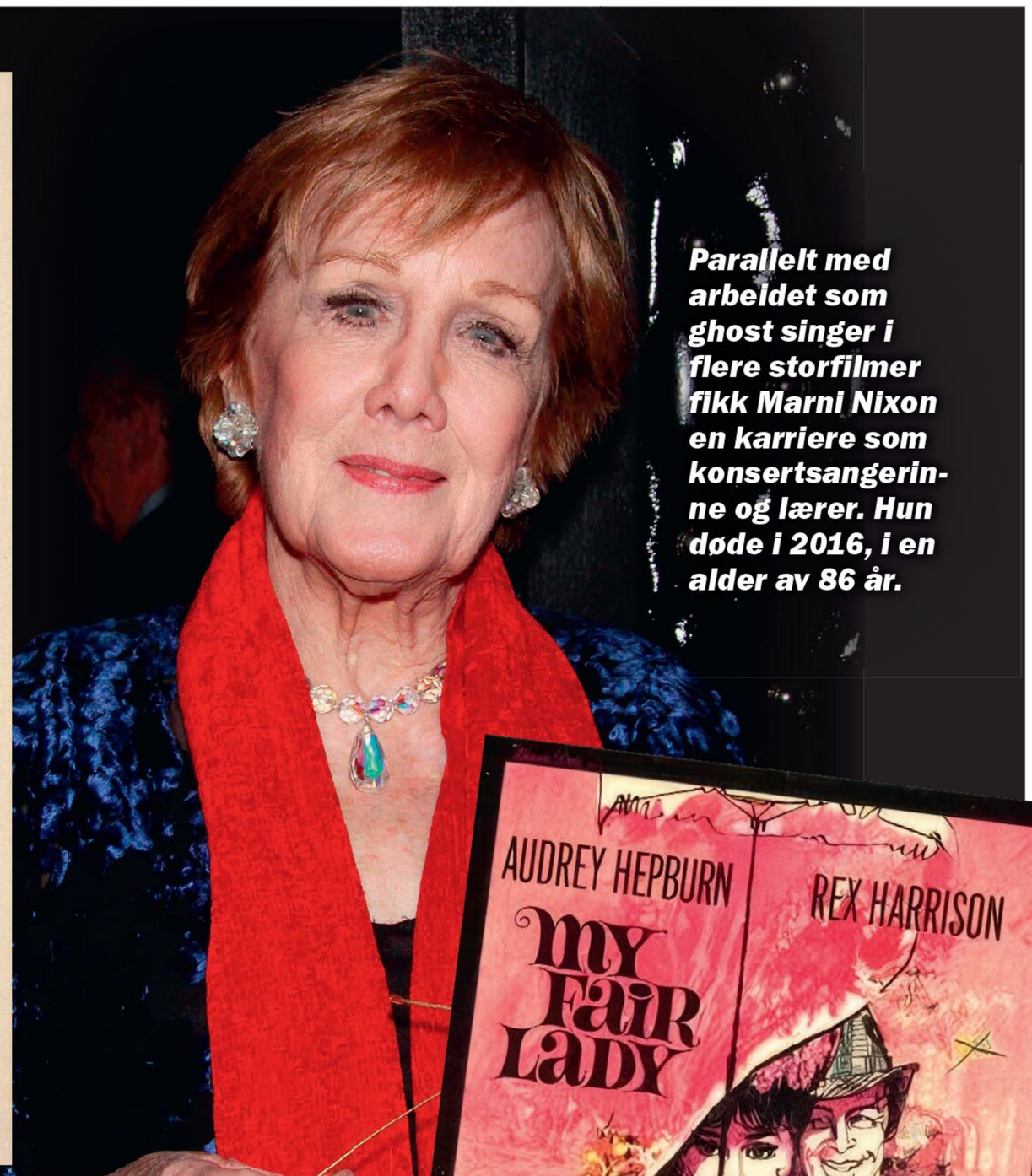
Bestill på: historienet.no/hisspesiell

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00. Kundeservice.com

Skann og gå direkte til bestilling!

WENN RIGHTS LTD/ALAMY/IMAGESELECT & 20TH CENTURY FOX/WIKIMEDIA COMMONS & BILL GOLD/WIKIPEDIA.ORG

Parallelt med arbeidet som ghost singer i flere storfilmer fikk Marni Nixon en karriere som konsertsangerinne og lærer. Hun døde i 2016, i en alder av 86 år.

Navnløs kvinne spilte hovedrollen i Hollywood

Du har sikkert hørt stemmen hennes, men kanskje aldri sett henne – til tross for at hun medvirket i klassiske filmer som «My Fair Lady» og «West Side Story».

I 1957 ble Deborah Kerr nominert til en Oscar for sin rolle som Anna i musikalen «The King and I», og filmens soundtrack solgte i hundretusener av plater.

Nomineringen av Kerr var ganske misvisende, for i filmen hadde hun ikke sunget en eneste linje. Det gjorde til gjengjeld sopranen Marni Nixon. Hun var blitt hyret for 420 dollar til å synge seks av filmens sanger – uten å bli nevnt i rulleteksten til slutt.

Da en av tidenes mest elskede musikalfilmer – «My Fair Lady» med Audrey Hepburn i hovedrollen – ble spilt inn i 1963, var Marni Nixon igjen involvert. Hun sang klassikere som «Wouldn't It Be Loverly» og «I Could Have Danced All Night», men også denne gang uteble hyllesten.

Sangerinne hjalp tidens stjerner

Marni Nixon ble født i 1930. Som barn sang hun i kor, og senere ble hun utdannet som klassisk operasanger.

Filmstudioet MGM ansatte Marni som pikkolo, men da sjefene en dag hørte henne synge, ble hun stilt foran mikrofonen som såkalt ghost singer for selskapets kvinnelige stjerner.

En av hennes første oppgaver var å hjelpe Marilyn Monroe gjennom sangen «Diamonds Are a Girl's Best Friend» i filmen «Gentlemen Prefer Blondes» (1953).

Med hver film fulgte en dårlig skjult trussel om at hun aldri ville kunne jobbe igjen hvis hun fortalte noen om sin hemmelige jobb. Mens noen stjerner satte pris på Marni Nixon, avviste andre hennes innsats.

Natalie Wood insisterte på å synge selv i «West Side Story», og produsentene måtte i all hemmelighet skrote opptakene og erstatte dem med Marnis stemme.

Etter mange år i bransjen kom Marni endelig med på rulleteksten i 1965. Det skjedde da hun spilte en av nonnene i «The Sound of Music».

Har du et morsomt tips? Fortiden er full av morsomme, overraskende og merkverdige historier. De beste får en plass på denne siden. Hvis du kjenner til en morsom anekdote, må du gjerne dele den med oss på moro@historiebladet.no.

Bysantinerne stakk ut øynene på keiseren sin

Etter et statskupp var det vanlig at bysantinerne ødela synet til den avsatte keiseren. De mente at denne praksisen var i samsvar med kristendommens forskrifter.

Da keiser Romanos 4. ble avsatt, led han ifølge den bysantinske historikeren Michael Attaleiates (ca. 1022-1080) en forferdelig skjebne:

«De bandt ham på hender og føtter, og mange menn holdt ham nede med skjoldene sine mot brystet og magen hans. Så brakte de inn jøden, som brukte en jernnål til å ødelegge øynene hans på en ekstremt smertefull og ondskapsfull måte, mens han skrek og brølte som en tyr – men ingen hadde medlidenhet med ham.»

I 1071 hadde keiseren tapt et avgjørende slag mot seldsjukkene ved Manzikert (nå Malazgirt) i Anatolia, der han selv havnet i fangenskap.

Sultanen løslot deretter Romanos, men i Konstantinopel konspirerte keiserens fiender og som ledd i avstraffelsen tok de nålen i bruk.

Barnekeiser mistet synet

For å sikre at Romanos aldri mer kunne ta makten i riket, blindet hans fiender ham. Dermed fulgte de en gammel tradisjon i det bysantinske riket, der kuppmakere berøvet keiseren synet.

Torturen tjente flere formål. Rent praktisk kunne en blind keiser ikke lede hæren, og religiøst sett ble en vansiret keiser ansett for å ha mistet Vårherres gunst. Bare en perfekt mann kunne sitte på tronen, mente bysantinerne.

Og ikke minst var den nye herskeren fri for anklager om drap, som var en overtredelse av de ti bud. Som regel fikk en avsatt, blind keiser lov til å forlate Konstantinopel og leve resten av sine dager i et kloster.

BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA/WIKIMEDIA COMMONS

Det var ikke bare avsatte keisere som ble blindet. Også mislykkede kuppledere risikerte den brutale avstraffelsen.

Bysantinerne skånet ikke engang barn. Etter mindre enn fire år på tronen ble keiser Johannes 4. Laskaris avsatt og blindet i 1261 – på sin 11-års fødselsdag.

Den makabre skikken fortsatte helt frem til det bysantinske rikets fall i 1453.

Hoffdame kom for sent hjem og utløste skandale

Et skjebnesvangert teaterbesøk førte til en utrenskning ved shogunens hoff i Japan på 1700-tallet. Til grunn for hendelsene lå en forbudt kjærlighet mellom en hoffdame og en skuespiller.

LOS ANGELES COUNTY MUSEUM OF ART

Mens de fleste kjenner Romeo og Julie, er det få som kjenner Ikushima og Ejima – en japansk kjærlighetshistorie basert på virkelige hendelser.

Trøbbelet startet den 12. januar 1714. Da organiserte hoffdamen Ejima en utflukt for en gruppe kvinner som i likhet med henne bodde i *Ooku* – kvinnenes avdeling i shogunens palass i Edo (dagens Tokyo).

Utflukten gikk til et lokalt tempel, og deretter gikk kvinnene i teateret. En av skuespillerne i kveldens forestilling – Ikushima Shingoro – hadde i årevis hatt en hemmelig romanse med Ejima.

Etter forestillingen festet kvinnene med skuespillerne, noe som var svært upassende. Kvinner ved shogunens hoff var forventet å leve et isolert liv i sin del av palasset.

Det var helt uhørt å sosialisere med skuespillere som hadde lav rang i det japanske samfunnet. Skandalen kunne kanskje vært unngått hvis Ejima ikke hadde kommet for sent hjem den kvelden.

Portene var stengt, og hun måtte ydmykt be om å bli sluppet inn. Snart kjente alle ved hoffet til historien om kvinnenes eskapader.

Affære førte til dødsdom

Da shogunen fikk vite om Ejimas romantiske forhold, kom straffen raskt. I første omgang ble hun dømt til døden, men straffen ble redusert til forvisning til en fjern del av riket.

Den samme straffen ble utmålt til hennes elskede Ikushima. Men skandalen trakk mange flere med seg i fallet. En av de mektigste kvinnene i *Ooku* var enken etter den tidligere shogunen, og hun benyttet anledningen til å sette i gang en etterforskning av forholdene ved hoffet.

Etterforskningen førte til at rundt 1300 hoff-folk ble straffet, og teateret kvinnene hadde besøkt, ble stengt.

Hva som videre skjedde med Ejima og Ikushima er ukjent – bare at de aldri vendte tilbake til Edo. Men den dag i dag fremføres deres tragiske kjærlighetshistorie på japanske teaterscener.

Gå ikke glipp av neste nummer

BRIDGEMAN IMAGES

I kamp mot Dracula

Kristne Konstantin ble som gutt innrullert i sultanens elitestyrke. Siden kom han i kamp mot en viss Vlad Dracula.

Les også om...

- Motstandsmann og sykkelrytter.
- Kur mot kjønnssykdommer.
- I skyggene lurer Mossad.
- Kierkegaard gikk og tenkte.

Kunstens frodige opprør

I slutten av 1800-tallet fikk malere og kunsthåndverkere nok av industrialiseringen. De fant inspirasjon i naturen og skapte en ny kunst: Art nouveau.

SHUTTERSTOCK

BETTMANN/GETTY IMAGES

Badescene fra Berlins badesjø Grosser Wannsee i juli 1945: Tyske fräuleins og amerikanske GI´s.

ETTER NAZISMEN

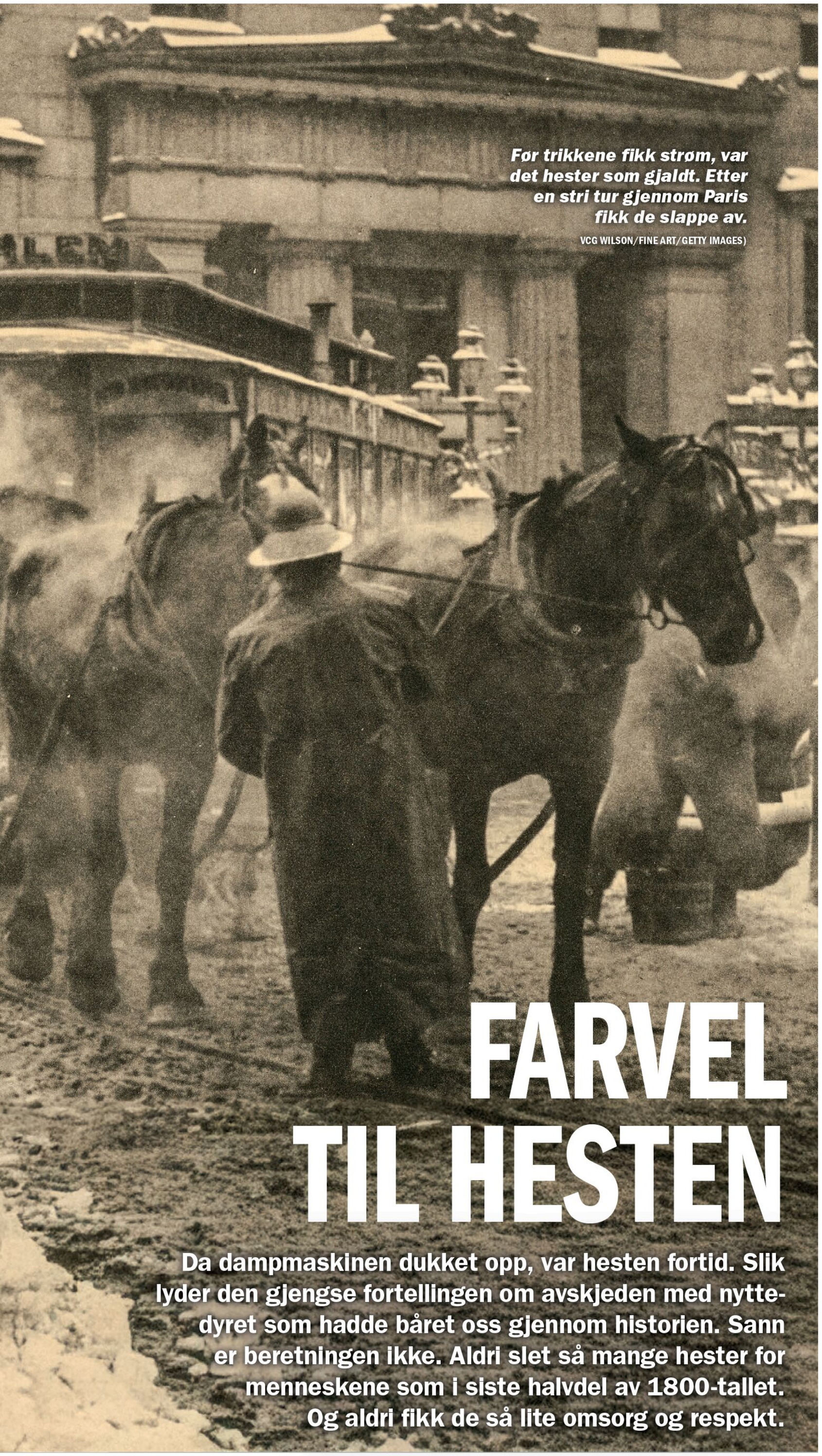
Den amerikanske okkupasjonen

Helt frem til 1990 var tyskerne ikke herrer i sitt eget land. I DDR styrte Sovjetunionen, og i Vest-Tyskland satt USA.

FINE ART/GETTY IMAGES

Kommer 5. september 2025

Før trikkene fikk strøm, var det hester som gjaldt. Etter en stri tur gjennom Paris fikk de slappe av.

VCG WILSON/FINE ART/GETTY IMAGES)

FARVEL TIL HESTEN

Da dampmaskinen dukket opp, var hesten fortid. Slik lyder den gjengse fortellingen om avskjeden med nytte-dyret som hadde båret oss gjennom historien. Sann er beretningen ikke. Aldri slet så mange hester for menneskene som i siste halvdel av 1800-tallet. Og aldri fikk de så lite omsorg og respekt.

Historie

Norsk redaktør: Grete Gaulin

Sjefredaktør: Stinne Andreasen
Redaktør: Torsten Weper
Nyhetsredaktør: Poul Tvilum

Redaksjon: Andreas Abildgaard, Bue Kindtler-Nielsen, Jannik Petersen, Niels-Peter Granzow Busch, Mikkel Hede, Maria Appel og Egil Fredheim

Layoutsjef: Daniel Vala
illustratør: Claus Lunau
Layout: Carsten Yttesen
Juniordesigner: Sisse Sofie hansen

Produksjon: Tina Reincke

Nettside: historienet.no

Henvendelse til redaksjonen:
HISTORIE
c/o Bonnier Publications International AS
Postboks 543, 1411 Kolbotn
Redaksjonen@historiebladet.no

· HISTORIE påtar seg intet ansvar for manuskripter, fotografier og tegninger som sendes inn uoppfordret.
· Stoff fra HISTORIE må bare siteres med tydelig kildeangivelse.
· Artikler og bilder fra HISTORIE må ikke brukes i ervervsøyemed uten forlagets skriftlige tillatelse.

Historie produseres av Bonnier Publications A/S for Bonnier Publications International AS.

Historie utgis av:
© Bonnier Publications International AS,
Postboks 543, 1411 Kolbotn

ISSN: 0806-6914

Trykk: Poligrafijas Grupa Mukusala

ANNONSESALG:
Vidar Hovind: vidar@salgsfabrikken.no

Priser og materiellfrister se Bonnier Media AS: www.magasiner.no

KUNDESERVICE
Kundeservice kan kontaktes på følgende måter:
· kundeservice.com – kun for abonnenter
· Tlf. 23 06 87 00, mandag-fredag kl. 08.00–17.00.
Automatisk henvendelse for abonnenter døgnet rundt.
· Historie, Bonnier Kundeservice, Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo

Hvis du er abonnent, må du huske å ha abonnements-nummeret klart ved alle henvendelser til Kundeservice.
Du finner det tisifrede nummeret på girokortet.

Abonnementsprisen er kr 109,95 per utgave.

Se kundeservice.com for ytterligere informasjon om abonnementet.

Behandling av personopplysninger
Personopplysninger som angis ved oppretting av abonnement, behandles i henhold til retningslinjene for personvern, som du kan lese på bonnierpublications.com/personvernpolitikk.

BONNIER Publications International

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0876

UPGRADE NOW!

Airtox setter nye standarder for vernesko. Vi tror på at sikkerhet og komfort går hånd i hånd. Vår innovative design gir deg en enkel og komfortabel fin sko som holder deg på topp hele dagen.

www.airtox.com

AIRTOX®